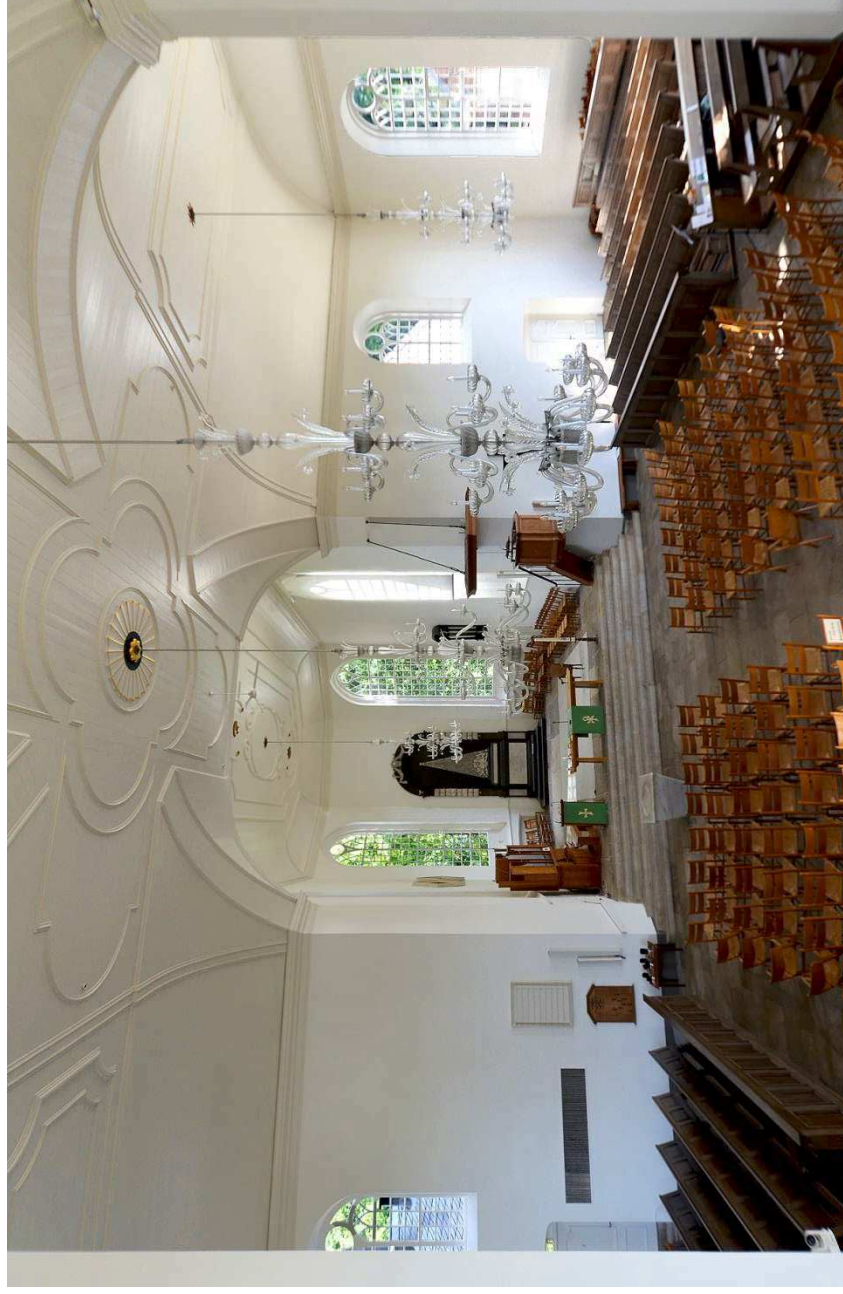

GROTE KERK TE ALMELO

WAARDESTELLEND BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

Go. Habingh

BUREAU VOOR GEBOUWHISTORISCH ONDERZOEK

GROTE KERK TE ALMELO

WAARDESTELLEND BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

Adres: Kerkplein 17 7607 BT Almelo
Kadastrale aanduiding: Stad-Almelo, Sectie B, nrs. 11128 (Kerkplein en Grote Kerk, exclusief toren) en 463
(voormalige consistoriekamer (tot 1955)).
Rijksmonument nr.: 7487

Oktober 2023

De Fabryck - Bureau voor Gebouwhistorisch Onderzoek V.O.F. - Office for Building History
Bekkerstraat 133 3572 SG Utrecht t +31 (0)306376184 www.defabryck.nl de.fabryck@xs4all.nl

Afbeelding omslag: Grote Kerk, interieur vanuit het noordwesten, vanaf het orgelbalkon, 2023 (*De Fabryck*).

© Aan de informatie in dit rapport kunnen geen rechten worden ontleend.

Dit rapport is uitsluitend bedoeld voor intern gebruik. Onder geen beding mag het geheel of gedeeltelijk worden versprekt aan derden, of op internet, sociale media of anderszortige media worden gezet, zonder de uitdrukkelijke toestemming van zowel de opdrachtgever (zie hiervoor de inleiding) als *De Fabryck* - Bureau voor Gebouwhistorisch Onderzoek.

INHOUD

INLEIDING	p. 5
FASERINGS- EN WAARDESTELLINGSPLATTEGRONDEN	p. 7
TOELICHTING OP DE WAARDESTELLING	p. 9
BOUW- EN GEBRUIKSGESCHIEDENIS	p. 11
Voorgeschiedenis	p. 11
Bouw koor (omstreeks 1493-omstreeks 1499)	p. 11
Bouw overige armen en toren (1738-1740)	p. 14
Wijzigingen tot 1952	p. 25
Restauratie 1952-1957	p. 45
Na 1957	p. 71
ANALYTISCHE BESCHRIJVING	p. 83
Situering en structuur	p. 83
Constructie en materialen	p. 83
Gevels en daken	p. 87
Interieur	p. 100

AFKORTINGEN

CO = Collectie Overijssel, vestiging Zwolle
MSMD = MijnStadMijnDorp.nl
RCE = Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
RMA = Rijksmuseum Amsterdam

Grote Kerk vanuit de Kerkstraat (westen), met zicht op de toren, 2023 (De Fabryck).

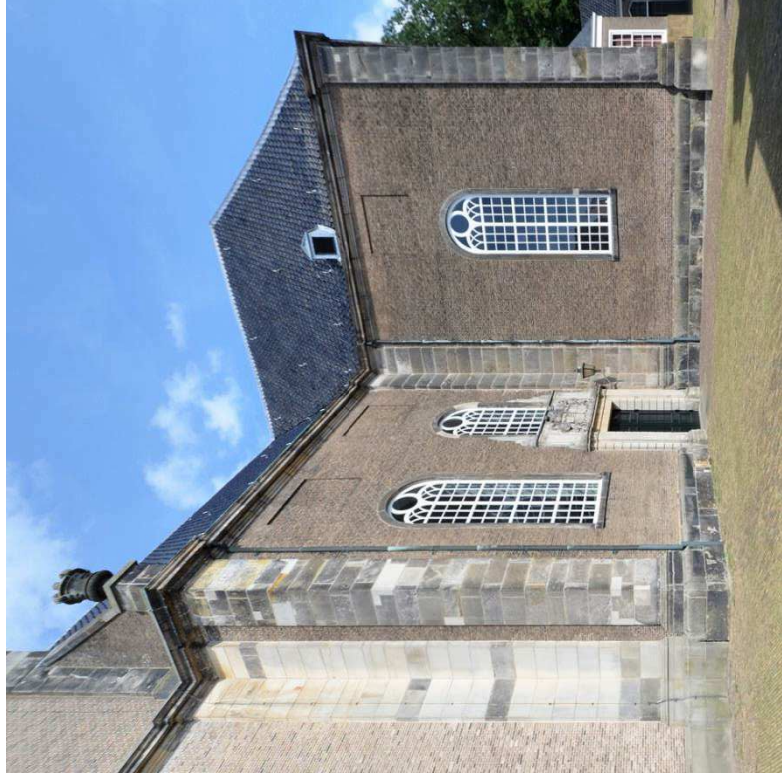

Grote Kerk, noordoostzijde met links de doorgang in de noordgevel van het koor, en rechts de aanbouw met de kleine consistoriekamer uit 1955-1957 in de oksel van het koor en de noordarm, 2023 (*De Fabryck*).

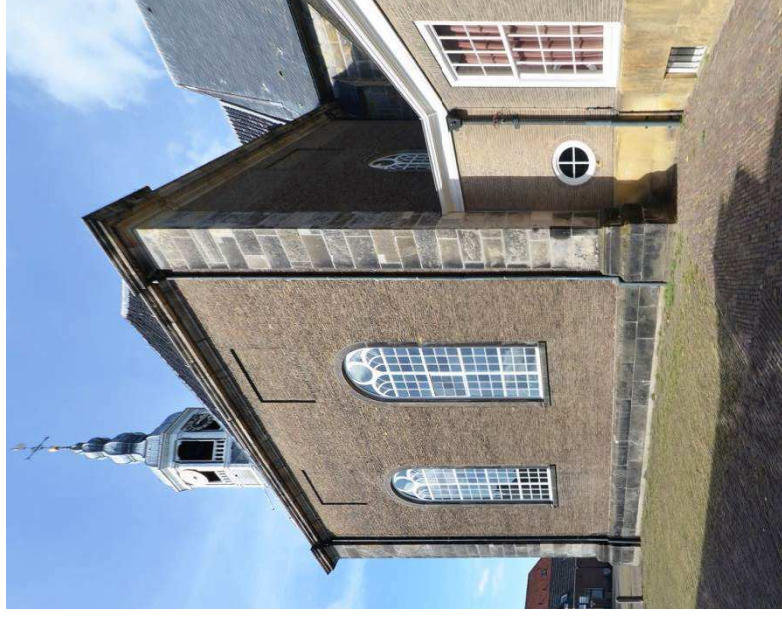
Grote Kerk, noordzijde met zicht op de noordgevel van de noordarm, 2023 (*De Fabryck*).

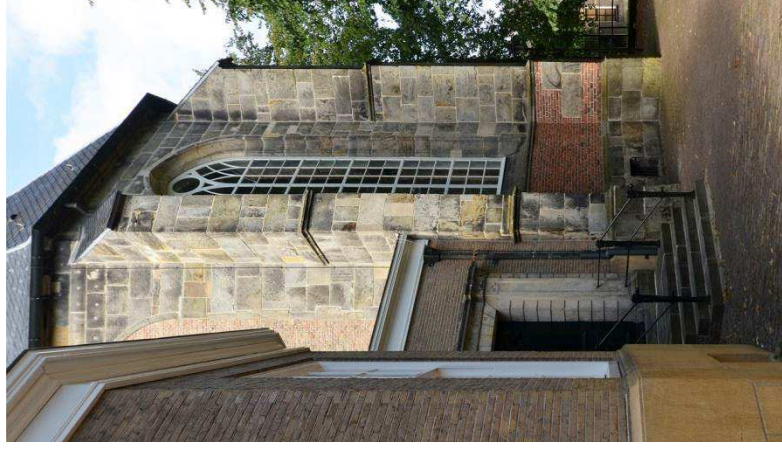
Grote Kerk, noordwestzijde met de doorgang in de noordgevel van de westarm, en links de onderzijde van de noordgevel van de toren, 2023 (*De Fabryck*).

Grote Kerk, zuidwestzijde met links de doorgang in de zuidgevel van de westarm, en rechts de westgevel van de zuidarm, 2023 (*De Fabryck*).

Grote Kerk, zuidzijde met zicht op de zuidgevel van de zuidarm, en rechts nog net de zuidoostelijke aanbouw met vergaderzaal uit 1955-1955, 2023 (*De Fabryck*).

Grote Kerk, zuidoostzijde met zicht op de doorgang in de zuidgevel van de zuidoostelijke aanbouw uit 1955-1957, en de oostgevel, 2023 (*De Fabryck*).

INLEIDING

In het kader van een geplande herinrichting van de Grote Kerk heeft de Protestantse Gemeente Almelo (PGA) in juli 2023 opdracht gegeven aan *De Fabryck* - Bureau voor Gebouwhistorisch Onderzoek, een waardedstellend bouwhistorisch onderzoek uit voeren naar dit gebouw, met bijzondere aandacht voor het interieur.

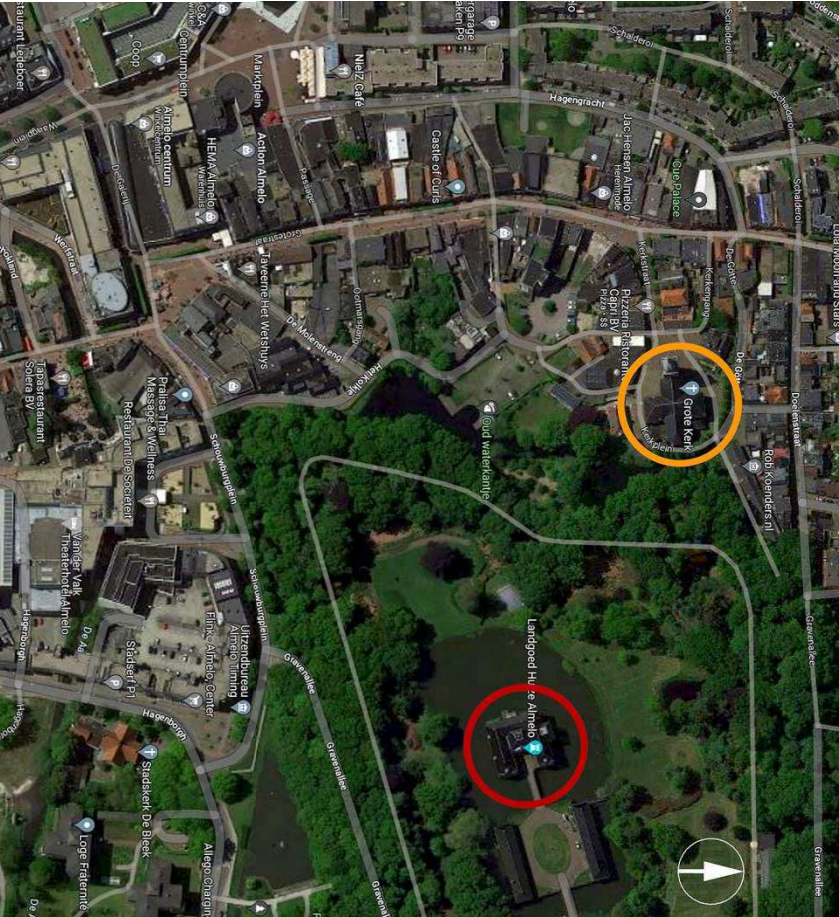
De Grote Kerk staat sinds 6 april 1971 ingeschreven als Rijksmonument (nr. 7487) onder de volgende registerschrijving:

Ned. Herv. Kerk. In oorsprong slotkapel van de heren van Almelo. Kruiskerk, waarvan het zandstenen koor uit 1493, het transept en het schip uit 1738 dategen. Consistoriekamer (XVIII) ten zuiden van het koor. Aan noord- en zuidzijde ingangen met gebeeldhouwde bekroning. In de meest oostelijke koorwand een dichtgemetselde spitsboogvenster met traceringen. Inwendig: Eiken preekstoel (XVIII) van elders afkomstig; Gebeeldhouwde herenbank (XVIII) en tochtportaal (XVIII). In het koor grafombe van Rechteren 1772.

Het onderzoek heeft bestaan uit raadpleging van literatuur en archieven (in Collectie Overijssel (CO), Het Nieuwe Instituut (HNI) en bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en het Rijksmuseum Amsterdam (RMA), alsmede een opname ter plaatse.

Onderzoek en rapportage zijn uitgevoerd in augustus en september 2023 door [redacted] en [redacted] van het genoemde bureau; de foto zijn gemaakt door *De Fabryck* in september 2023, tenzij anders vermeld.

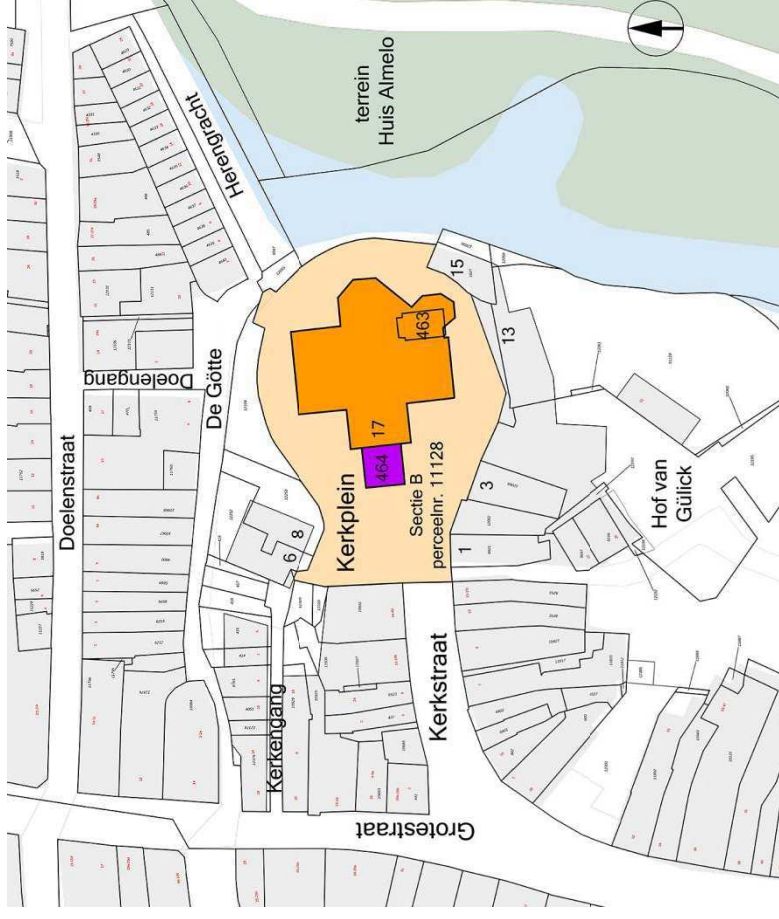
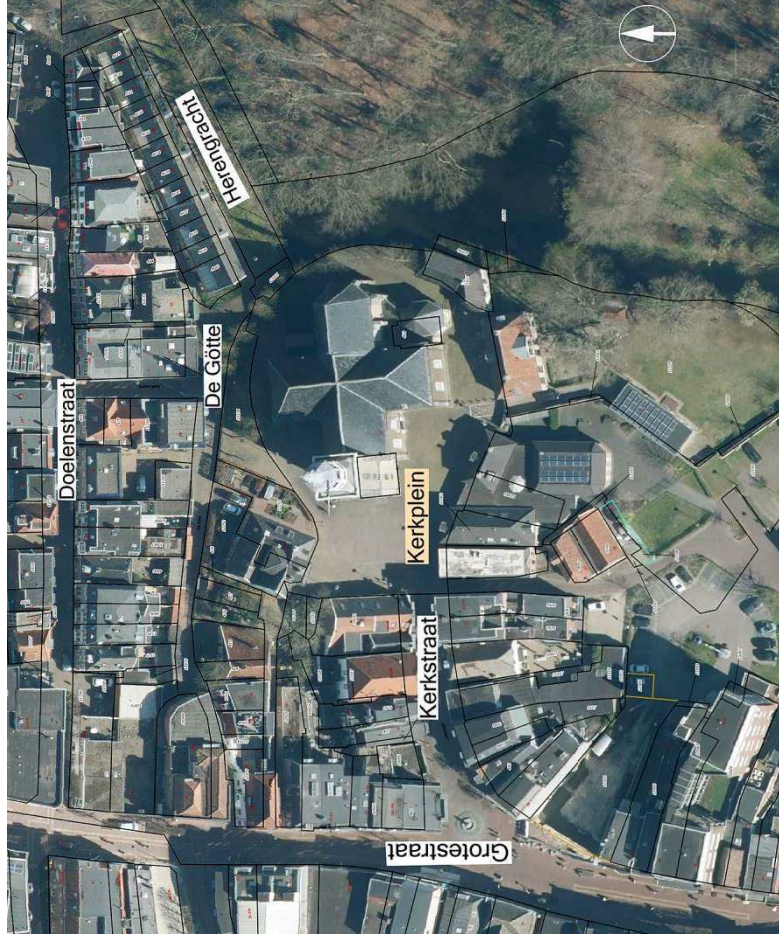
De dank van de auteurs gaat uit naar [redacted] en [redacted]

Situatie van de Grote Kerk in het noordelijke deel van het centrum van Almelo, satellietfoto, 2023; noorden is boven (Google Maps; bewerkt door *De Fabryck*).

● = Grote Kerk; Kerkplein 17

● = Huis Almelo

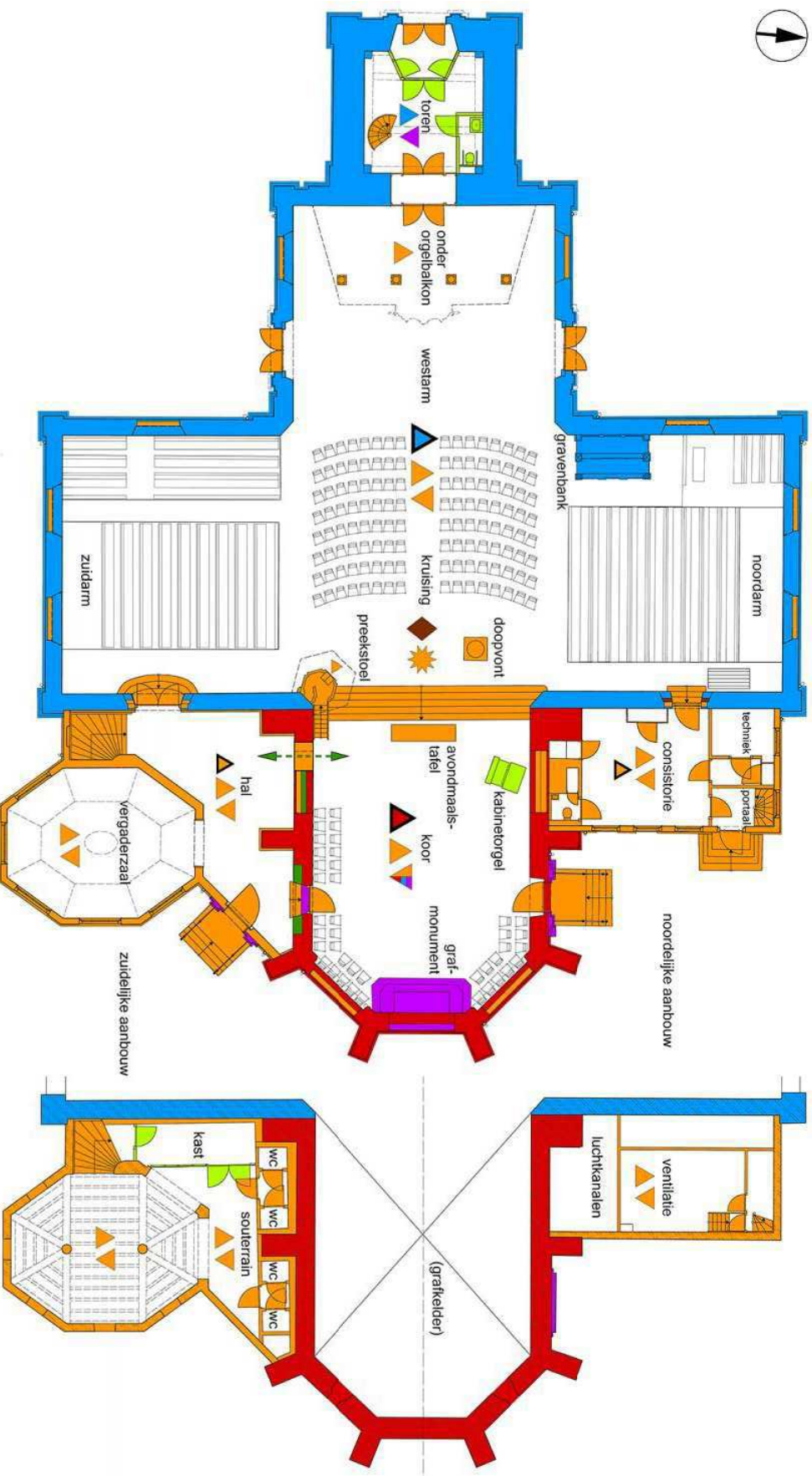
Situatie van de Grote Kerk, Kerkplein 17 Almelo, Sectie B perceelnrs. 11128 en 463, satellietfoto en Kadasterkaart, 2023; noorden is boven (www.kadastralekaart.com); bewerkt door *De Fabryck*).

● = Grote Kerk: perceelnrs. 11128 en 463 (voormalige consistoriekamer (tot 1955))

● = Kerkplein: perceelnrs. 11128

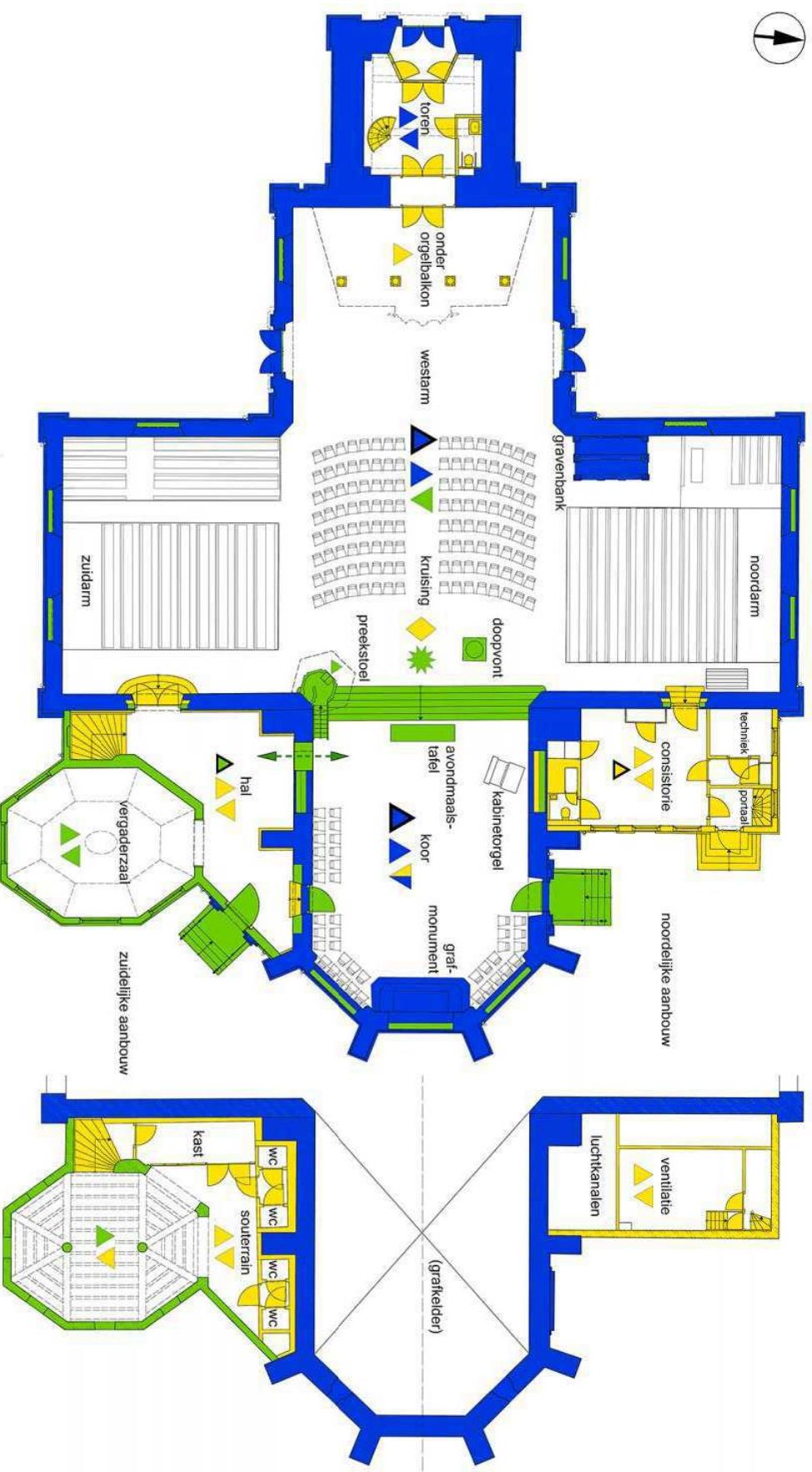
● = Toren van de Grote Kerk: perceelnr. 464: valt formeel buiten het onderhavige onderzoek

FASERINGS- EN WAARDESTELLINGSPLATTEGRONDEN

Faseringsplattegrond begane grond en kelder / souterrain (rechts), 2023; noorden is boven (Buro STEEL, bewerkt door *De Fabryck*).
 Renvooi: ● = circa 1493-circa 1499 ● = 1738-1740 ● = 1791-circa 1805 ● = 1835-1837 ● = 1932-circa-1945 ● = 1955-1957 ● = 1958-2023

- ▲ = plafond
- ▲ = vloer, eventueel linkerhelft: ondervloer; eventuele rechterhelft: zerken (koor)
- △ = kap ◆ = stoelen (circa 1945) ★ = banken

Bouwhistorische waardenstellingsplattegrond begane grond en kelder / souterrain (rechts). 2023; noorden is boven (Buro STIEL; bewerkt door De Fabryck).
 Renvooi waardstelling, conform de 'Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek' (Den Haag 2009):

- = hoge bouwhistorische waarde: van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object
- = positieve bouwhistorische waarde: van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object
- = indifferente bouwhistorische waarde: van weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object
- ▲ = plafond
- ▲ = vloer, eventueel linkerhelft; ondervloer, eventuele rechterhelft; zerken (koor)

TOELICHTING OP DE WAARDESTELLING

Aangezien de Grote Kerk de status van rijksmonument heeft, betreft de bouwhistorische waardstelling alleen een interne waardstelling. Dit wil zeggen dat de verschillende onderdelen van het gebouw in dit opzicht tegen elkaar zijn afgewogen.

Een hoge waarde is aldus toegekend aan alle structuren en elementen die dateren van vóór omstreeks 1940, de periode waarin de eigenlijke kerk, de toren, de (delen van) grafzerken, de gravenbank, het grafmonument in de apsis en de verschillende doorgangen in de koormuur tot stand zijn gekomen, evenals de in de oostgevel van de zuidelijke aanbouw hergebruikte deuromlijsting. Verder is deze waarde toegekend aan alle elementen die tot stand zijn gekomen tijdens de restauratie van 1955-1957 als kopieën van bestaande elementen (plafond eigenlijke kerk, (buiten)deuren in de doorgangen naar de westarm en de toren, orgelkas).

Een positieve waarde is, vanwege hun geringere historiciteit, toegekend aan de structuren en elementen die dateren van 1955-1957 en ofwel een waardevolle aanvulling vormen op historische structuren en elementen (vernieuwde, maar niet gekopieerde stoepen voor de doorgangen naar het koor en de zuidelijke aanbouw) voor ofwel op zichzelf waardevol zijn als kenmerkende uiting van een (architectonische) vormgevingsvisie. Voorbeelden zijn de preekstoel, de doopvont, de banken, de brede trap naar het koor, de vloer van de kerkzaal en grote delen van de zuidelijke aanbouw.

Een indifferentie waarde is toegekend aan de andere structuren en elementen uit 1955-1957 en later, die uit architectuur- of bouwhistorisch oogpunt geen waardevolle toevoeging vormen. Voornaamste voorbeelden zijn het orgelbalkon, de doorgangen tussen de dwarsarmen en de respectievelijke aanbouwen en de volstrekt pretentieloze noordelijke aanbouw als geheel.

Grote Kerk, westarm vanuit het zuidoosten, met rechts de gravenbank (1738-1740) en op de achtergrond het orgel op het balkon van 1955-1957, 2023 (*De Fabryck*).

Grote Kerk, koor en noordarm vanuit noordwesten, met in de apsis van het koor het grafmonument uit 1770-1772, 2023 (*De Fabryck*).

1. Kaart van Almeloo, met de Grote Kerk en Huis Almelo omcirkeld (detail zie afb. 2), Jacob van Deventer, omstreeks 1545; noorden is boven (Biblioteca Nacional de Espana (Madrid), Jacob van Deventer, *Stadskaarten van Nederland*, Deel III, afb. 77; bewerkt door *De Fabryck*).

● = Grote Kerk

● = Huis Almelo

BOUW- EN GEBRUIKSGESCHIEDENIS

Voorgeschiedenis

De vroegste voorganger van de Grote Kerk zal dateren van kort na 1236: in dat jaar gaf de bisschop van Utrecht permissie aan de heer van Almelo bij zijn kasteel een kapel stichten.¹ Deze was bestemd voor de lokale bevolking en dus geen huiskapel, zoals wordt bevestigd bij de stichting van een vicarie door de heer van Almelo in 1299, in de kapel van het kasteel dan wel de kerk van Almelo.²

In 1404 is er sprake van bouwactiviteiten - 'timmeringhe' - met betrekking tot deze kerk, waarschijnlijk gerelateerd aan het huwelijk van de toenmalige heer van Almelo.³ Aannemelijk is dat hierbij het transept tot stand is gekomen dat bekend is van latere afbeeldingen, vanwege het feit dat in 1470 en 1484 altaren worden vermeld aan de zuid-, respectievelijk de noordzijde (afb. 5).⁴

Bouw koor (omstreeks 1493-omstreeks 1499).

De volgende uitbreiding van de kerk vond plaats aan het eind van de vijftiende eeuw, in de vorm van het huidige koor en de omstreeks 1800 verdwenen sacristie. De bouw hiervan, getuige een schenking al bezig in 1493, was twee jaar later reden voor een conflict. Hoewel de bisschop van Utrecht toestemming had verleend, tekende de heer van Almelo protest aan,

2. Detail van de Stadskaart van Almelo (afb. 1), met zicht op de zuidgevel van de Grote Kerk en rechts Huis Almelo, Jacob van Deventer, omstreeks 1545; noorden is boven (Biblioteca Nacional de Espana (Madrid), Jacob van Deventer, *Stadskaarten van Nederland*, Deel III, afb. 77).
De kerktoeren is formeel geen toren maar een klokkenhuis, omdat hij is gemaakt van hout en constructief op zichzelf staat.

¹ O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 7.

² G.J. ter Kuile, *Oorkondenboek van Overijssel*, II (1250-1300), nr. 485; een vicarie was een fonds voor levensonderhoud van een priester, die moest bidden voor het zieleheil van de stichter(s).

³ Mulder, p. 9.

⁴ CO 0214, regesten nrs. 491, 597.

omdat ziens inziens de verdedigbaarheid van zijn kasteel in het geding was.⁵

Het koor in aanbouw lijkt daarop te zijn ingekort, want de ontwerper, de metselaar mr. Berent, was uitgegaan van een binnenwerkse maat van 60 voet, terwijl het huidige koor zo'n 10 voet (2,83 m) korter is.⁶ In elk geval zal het bouwproject omstreeks 1499 zijn voltooid, omdat de kerk toen bezittingen van de hand deed om schulden te kunnen aflossen.⁷

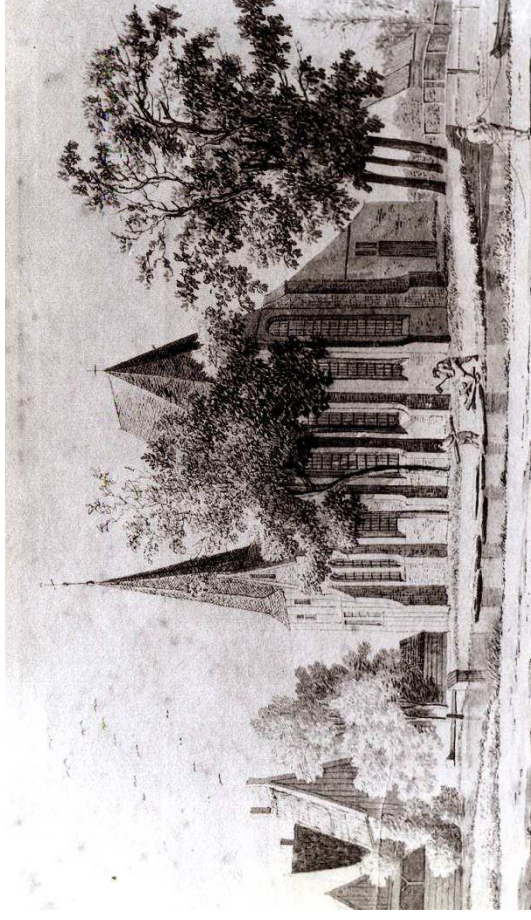
⁵ CO 0214, regesten nrs. 691, 692.

⁶ CO 0214, inv.nr. 3429; zie ook: Mulder, p. 33.

⁷ CO 0214, regist nr. 725.

3. Almelo, Sint Georgiuskerk, de zandstenen doopvont uit (vermoedelijk) omstreeks 1390, die oorspronkelijk voor de Grote kerk is gemaakt, en daar waarschijnlijk is verdwenen omstreeks 1735, 1931 (RCE Beeldbank).

4. Grote Kerk vanuit het zuidoosten, met links de pastorie (met hoge kap), Hendrik Tavenier naar Cornelis Pronk, met de situatie van omstreeks 1731 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 8).
Alle traveeën van de apsis bezitten nog hun venster.

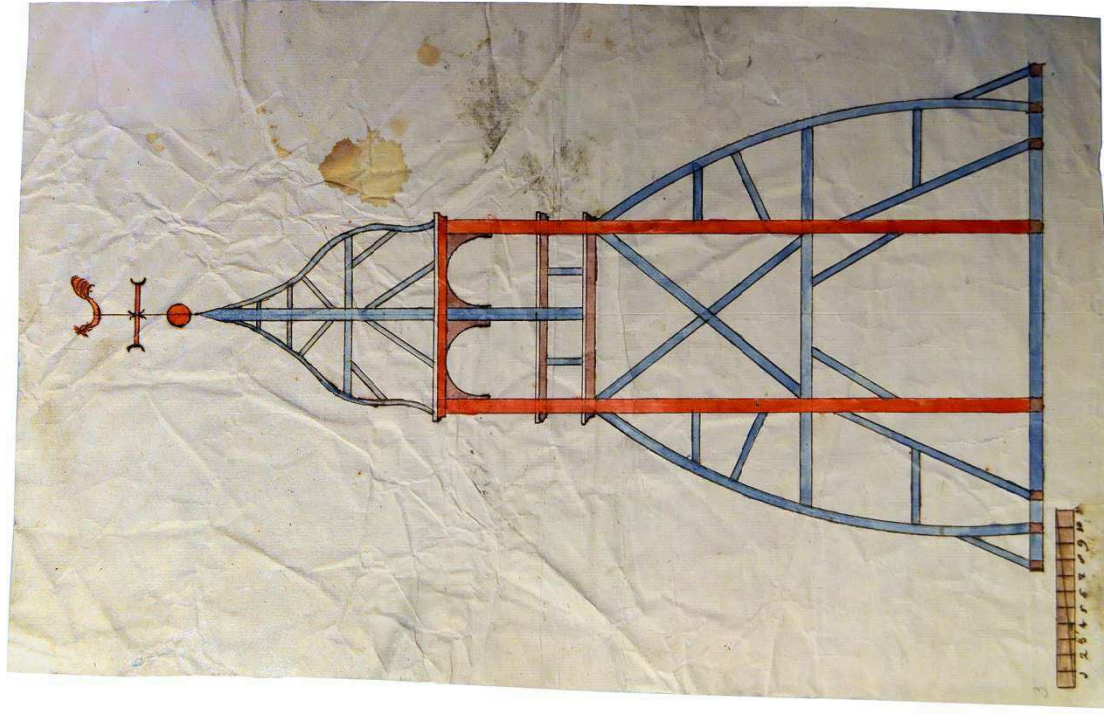

5. Grote Kerk vanuit het zuidoosten, met links ervan de pastorie (met hoge kap), Cornelis Pronk, omstreeks 1731 (British Museum, inv.nr. 1883-0811-55).

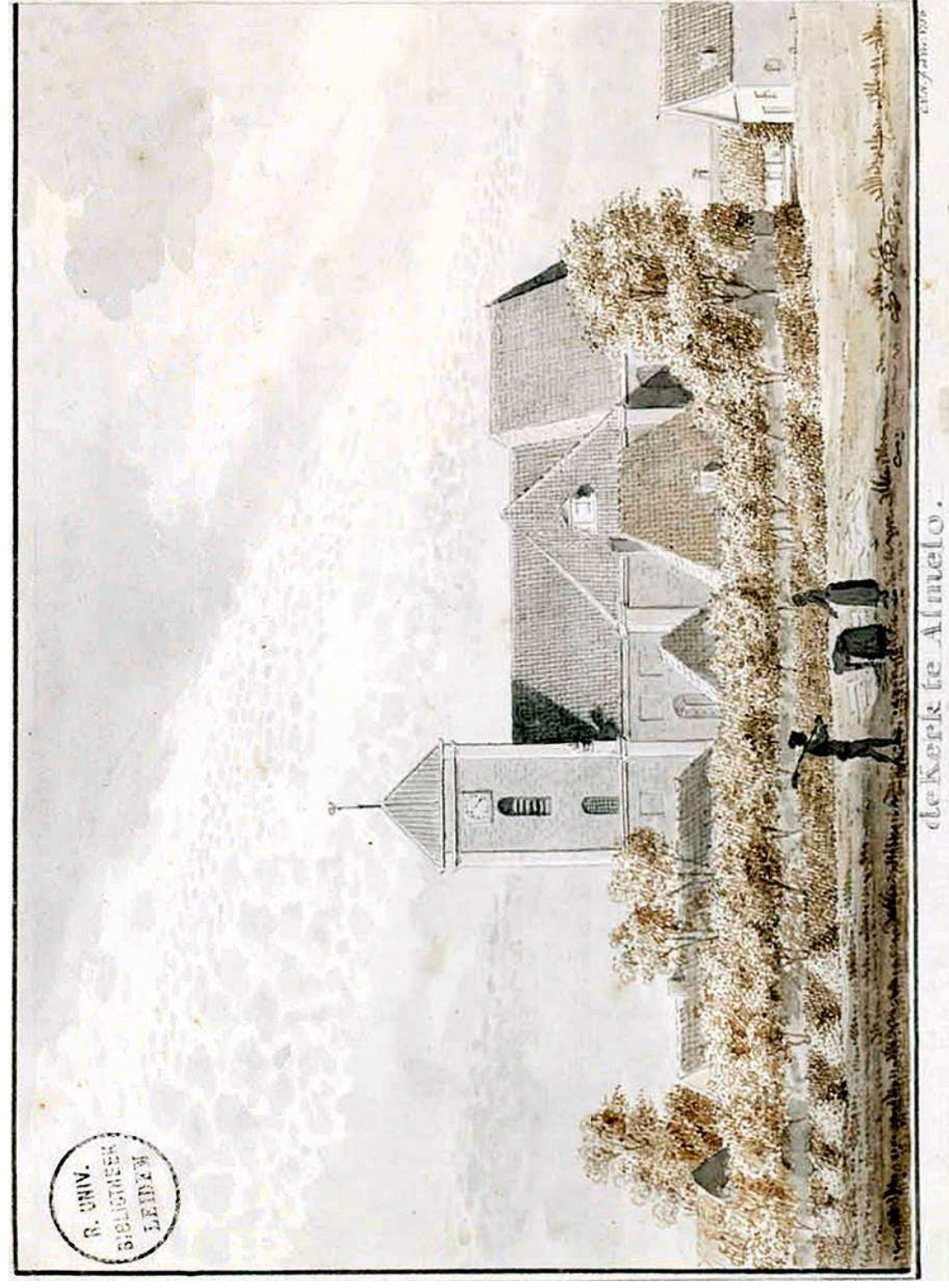
Bouw overige armen en toren (1738-1740)

Nadat de Almelose geloofsgemeenschap was overgegaan naar het Calvinisme, verdwenen op aandrang van de classis (regionale kerkvergadering) de wandschilderingen in het koor na 1633 achter een laag witkalk.⁸ Uit de zeventiende eeuw zijn verder alleen herstelwerkzaamheden bekend, van de kerk zelf en van de toren. Deze laatste was overigens formeel geen toren maar een klokkenhuis, omdat hij gemaakt was van hout en constructief op zichzelf stond. De vier hoekstijlen waren in 1737 'bijna vergaen [...] gelijk mede het bovenwerk, so seer dat wanneer met één of twee klokken geluid word, de Toren herwaarts en derwaarts gaat en tegens de Kerk aanstoot, waarom 't niemant sien kan, of hij moet denken dat die van ogenblik tot ogenblik nedervallen zal ende het te verwonderen is, dat deselve staen blijft, hoewel het buijten twijfel is, of moet in korten tijd vallen, waardoor bedroefde ongelucken en groote schaden te verwagten zijn.' En de toestand waarin de kerk zelf verkeerde was niet minder verontrustend: deze was 'soodanig [...] vervallen, dat men ten eene male voor een instorting bevreest is; en de niet buiten reden, aangezien de fondamenten meestendeel vergaen en de uitgeweecken, de muiren op vele plaatsen seer geborsten ende de daken, dewelcke niet langer gerepareert kunnen worden, dusdanig gestelt zijn dat wanneer het onder de Gods-dienst regent, niet alleene veele van de Gemeijnte genoodsaecht worden om uit de Kerke te moeten gaan, omdat niet droog kunnen sitten, maar dat ook selfs de leeraren in soodanig een gelegentheit niet sonder nat te worden op haar stantplaatse staan moeten om vandaer tot de Gemeinte te spreeken invoeegen verscheiden menschen

⁸ Mulder, p. 12.

6. Grote Kerk, niet uitgevoerd ontwerp van de constructie van de bekroning van de toren, mogelijk Harmen (of Herman) Westenbergh en Derck Petersen, omstreeks 1738 (CO 0214, inv.nr. 3434, kaart 9).

7. Grote Kerk gezien vanuit het zuiden, Cornelis van Noorde, 1756 (Universiteitsbibliotheek Leiden P301, inv.nr. 1N020). Gelet op het gehandhaafde hoogteverschil tussen het koor en de rest van het kerk (zie afb. 5) kunnen behalve het koor ook andere elementen van de oude kerk zijn hergebruikt, zoals de fundering. De nieuwe toren is pas in tweede instantie voorzien van een bekroning, waarschijnlijk om financiële redenen.

haer so om het eene als andere oordeelen genootsaekt te zijn of voor altoos uit de Kerke te blijven ofte seer selden daar weder in te komen.⁹

Deze noodkreet van de twee predikanten werd geschraagd door een eerdere verklaring van meestertimmerman Harmen (of Herman) Westenbergh uit Zwolle en Derck Petersen, zoon van de stadsmetselaar van Deventer: zij kenden geen enkele andere kerk of toren in den lande die in zo'n bouwvallige staat verkeerde.¹⁰

Vanwege deze betrokkenheid, op verzoek van Adolph Philip Zeger graaf van Rechteren (1699-1771) als heer van Almelo, kan aan Westenbergh en/of Petersen misschien ook het ontwerp van de nieuwbouw worden

toegeschreven (afb. 6).¹¹ De ceremoniële eerste steen hiervan werd gelegd op 10 april 1738, door de oudste zoon van de opdrachtgever, Frederik

Reinhard Borchard Rudolph, terwijl ruim een jaar later het metselwerk vrijwel gereed was (afb. 26).¹² Verder is alleen bekend dat hout werd geleverd door ene Hendrik Harmsen en baksteen door Dirk Dwars uit Zwolle, die werd betaald via Jan Troost, de vaste metselaar van Huis Almelo.¹³

Getet op de gelijkenis tussen de oude en nieuwe plattegrond en het gehandhaafde hoogteverschil tussen het koor en de rest van het kerk kunnen behalve het koor ook andere elementen van de oude kerk zijn hergebruikt¹⁴; hierbij moet in de eerste plaats worden gedacht aan (delen van) de fundering.

⁹ CO 0214, inv.nr. 3434.

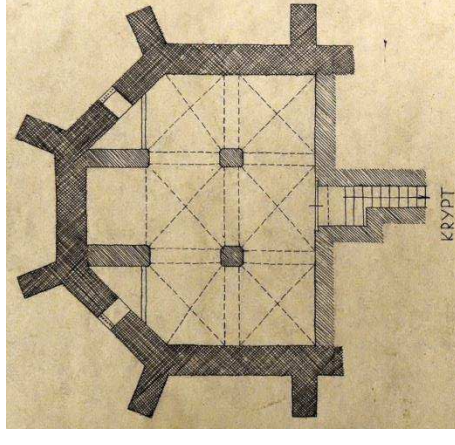
¹⁰ CO 0003.1, inv.nr. 4824.

¹¹ CO 0214, inv.nr. 1060, fol. 12; een andere kandidaat is de architect 'Bauwer' uit Gildehaus, die in 1750 werkte aan Huis Almelo (CO 0214, inv.nr. 1093, fol. 0228).

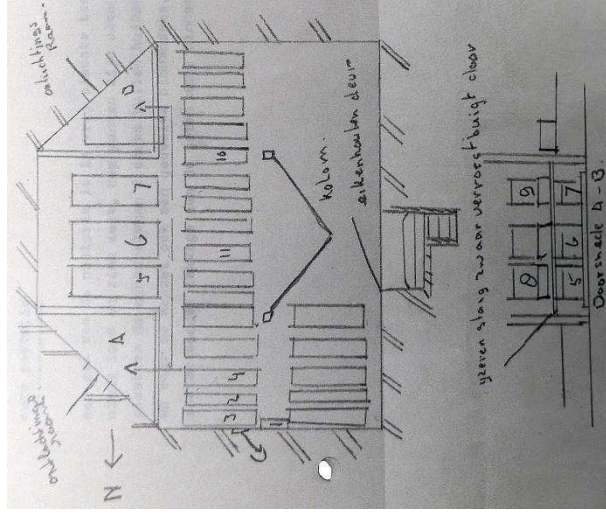
¹² CO 0214, inv.nr. 3434, 24 april 1739.

¹³ CO 0214, inv.nr. 3434, 3 oktober 1740; inv.nr. 3437; inv.nr. 1060, fol. 69v.

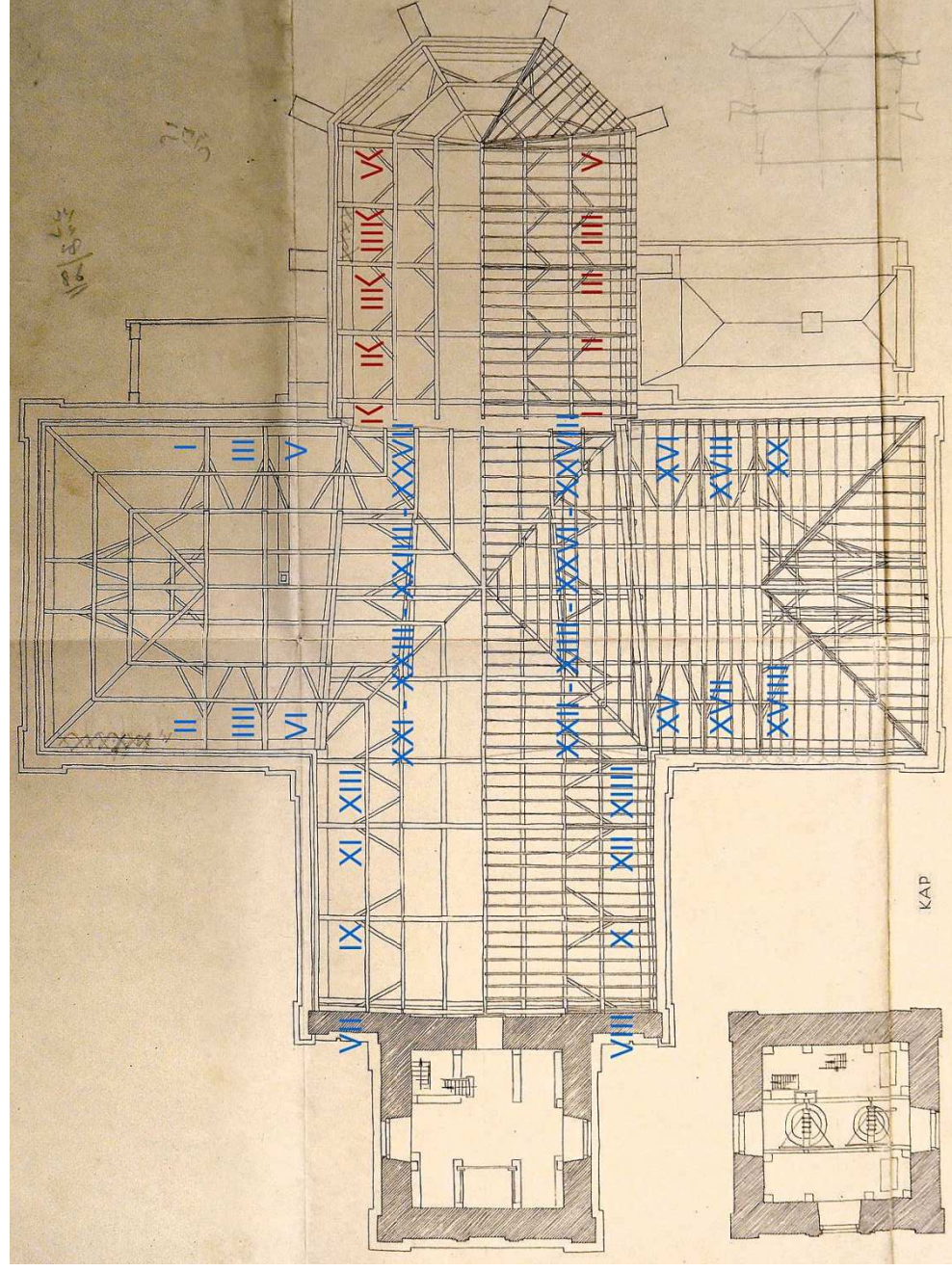
¹⁴ Rekening moet worden gehouden dat het hoogteverschil bewust is gehandhaafd, om het koor als grafkapel van de heren van Almelo de rest van de kerk te laten domineren.

8. Grote Kerk, grafkelder voor de heren van Almelo (1738-1740), plattegrond bestaande toestand, 1952; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 372).

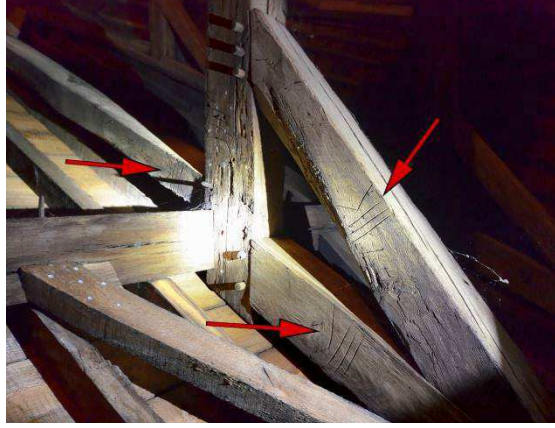
9. Grote Kerk, grafkelder (1738-1740); schets van de plattegrond en het aanzicht van de kisten (onder) t.b.v. een renovatie van de kelder, 1967; noorden is links (CO 1284, inv.nr. 223).

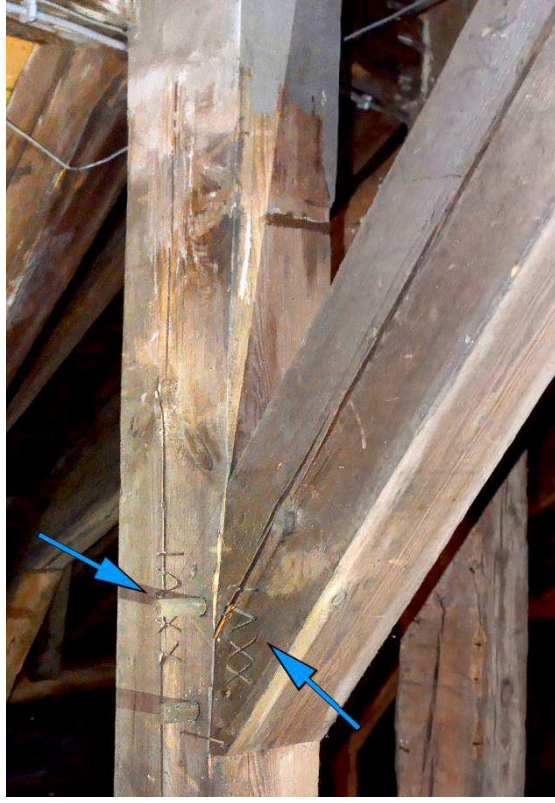
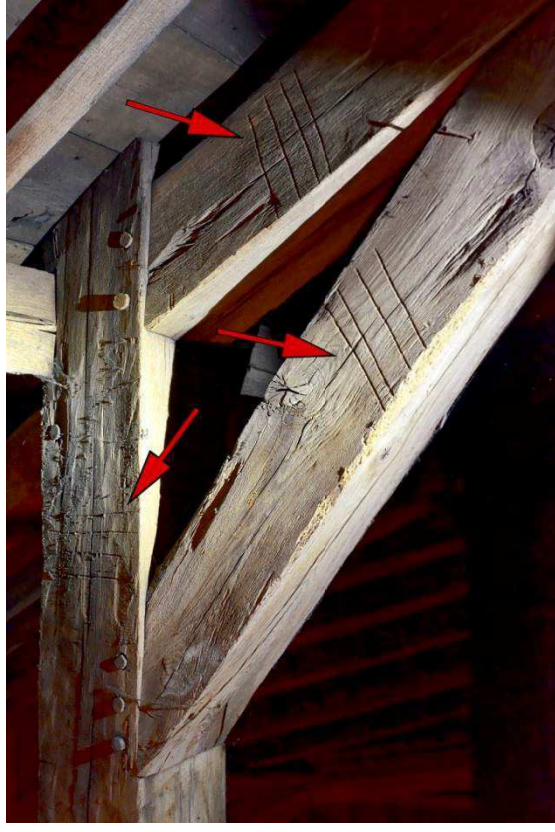
10. Grote Kerk, plattegrond van de kap (detail afb. 56), bestaande toestand, met daarin aangegeven de aangetroffen telmerken op de spanten, Zanstra Giesen en Sijmons Architecten, september 1952 (CO 0442, inv.nr. 372; bewerkt door *De Fabryck*).

● = 1493-1499; eikenhouten kap van het koor met gesneden merken in Romeinse cijfers van west ('I') naar oost ('V'), met onderscheiden in links en rechts.

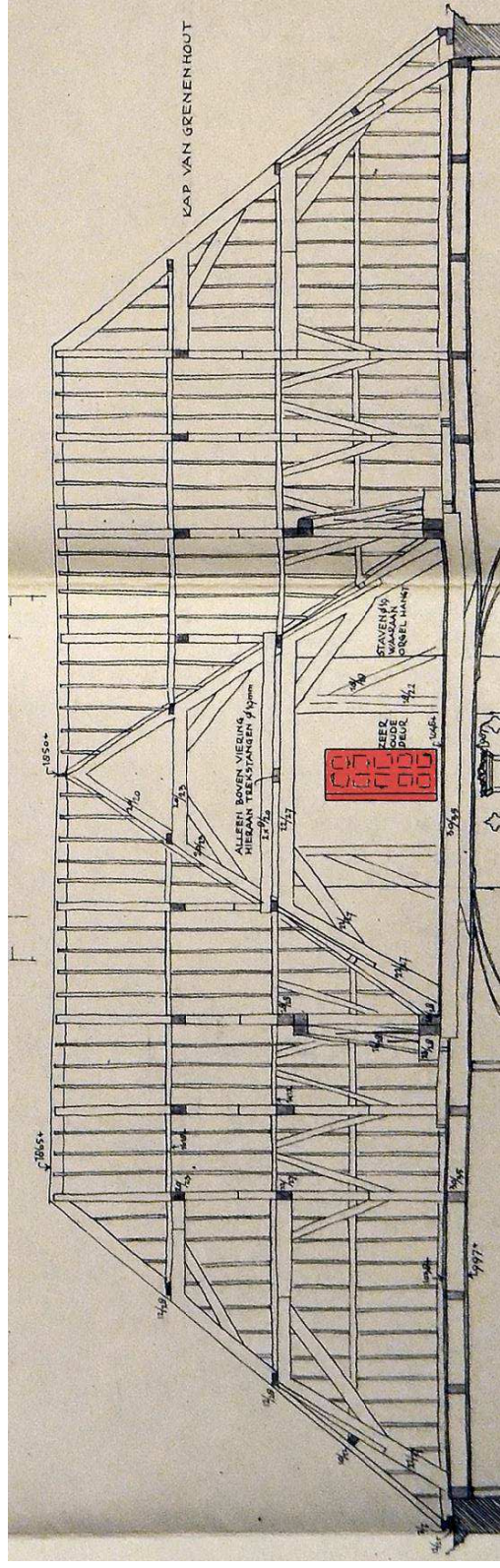
● = 1738-1740: grenenhouten kap van de andere armen met gehakte merken in Romeinse cijfers, waarvan elk spantbeen een eigen nummer heeft; de telling begint bij het noordoostelijke been in de noordarm ('I'), gaat door noordelijk in de westarm en dan westelijk in de zuidarm en tot slot de kruising om te eindigen bij het zuidoostelijke been ('XXVIII').

11. Grote Kerk, kap koor; het noordelijke spantbeen van het derde spant vanuit het westen, aan de westzijde voorzien van het gesneden telmerk: III< (1493-1499), 2023.
12. Grote Kerk, kap koor; het zuidelijke spantbeen van het vierde spant vanuit het westen, aan de westzijde voorzien van het gekerfde telmerk: IIII (1493-1499), 2023.

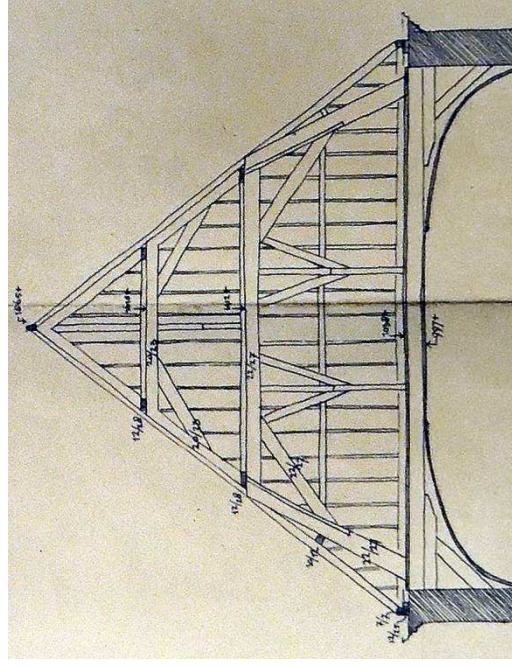
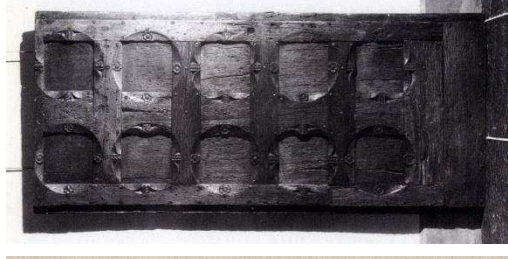
13. Grote Kerk, kap kruising; het zuidelijke spantbeen van het derde spant vanuit het westen; aan de westzijde voorzien van het gehakte telmerk: XXVI (1738-1740), 2023.

14. Grote Kerk, langsdoorsnede van de kap: B-B gezien vanuit het oosten (afb. 57), met zicht op de kappen van de noord- en zuidarm en de westmuur, waar zich een in 1738-1740 hergebruikte gotische deur bevindt, bestaande toestand, Zanstra Giesen en Sijmons Architecten, september 1952 (CO 0442, inv.nr. 372; bewerkt door *De Fabryck*).

● = deur in de westmuur is tijdens de restauratie van 1955-1957 verwijderd en bij een particulier terechtgekomen.

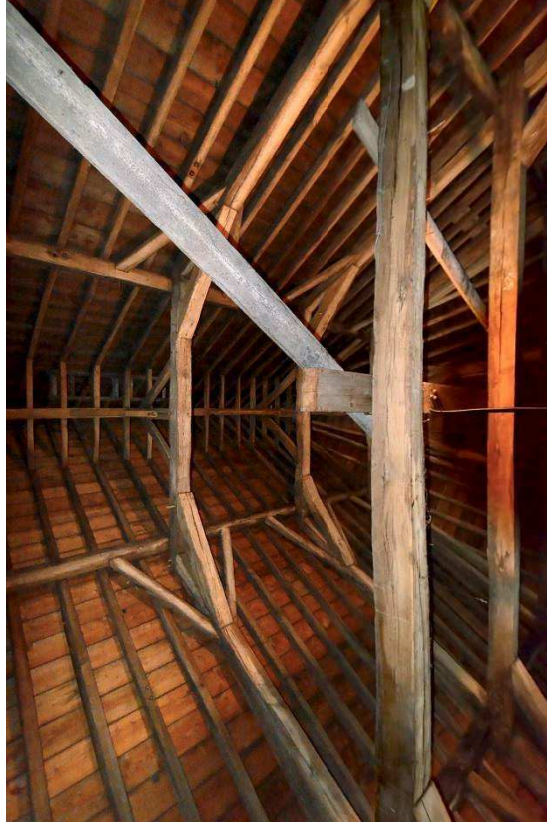
15. Grote Kerk, de bewaard gebleven gotische, gerooseerde opgeklampte deur, omstreeks 1990 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 10).

16. Grote Kerk, dwarsdoorsnede van de kap van de noordelijke en zuidelijke arm: F-F en G-G gezien vanuit de kruising (detail afb. 59), bestaande toestand, Zanstra Giesen en Sijmons Architecten, september 1952 (CO 0442, inv.nr. 372).

17. Grote Kerk, zolder boven het koor vanuit het westen; de eikenhouten kap stamt uit 1493-1499, maar de vloer is in 1955-1957 vernieuwd, 2023.

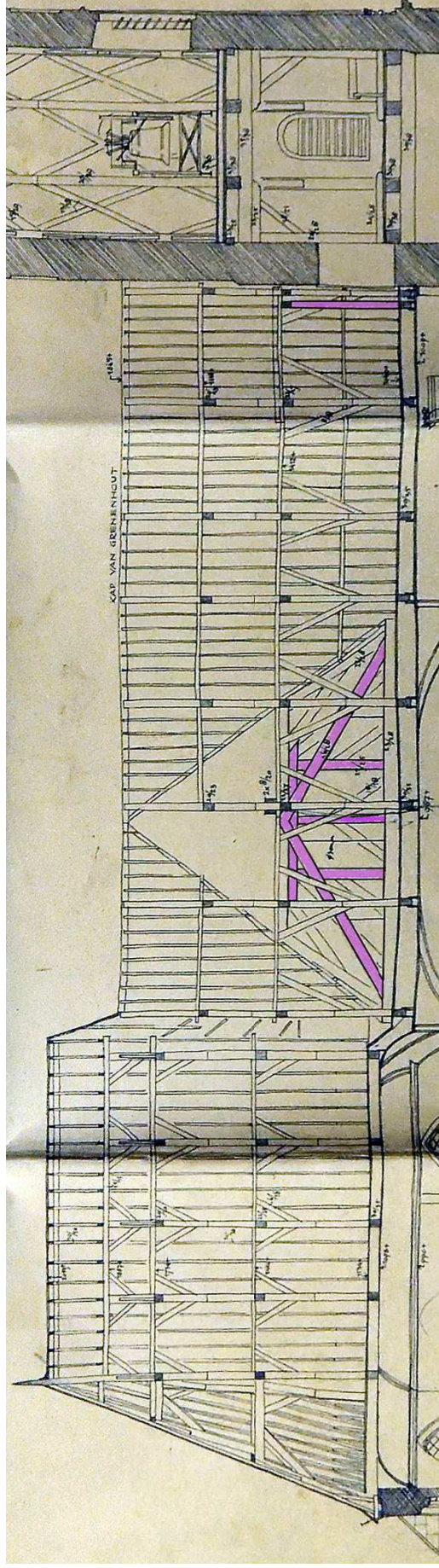
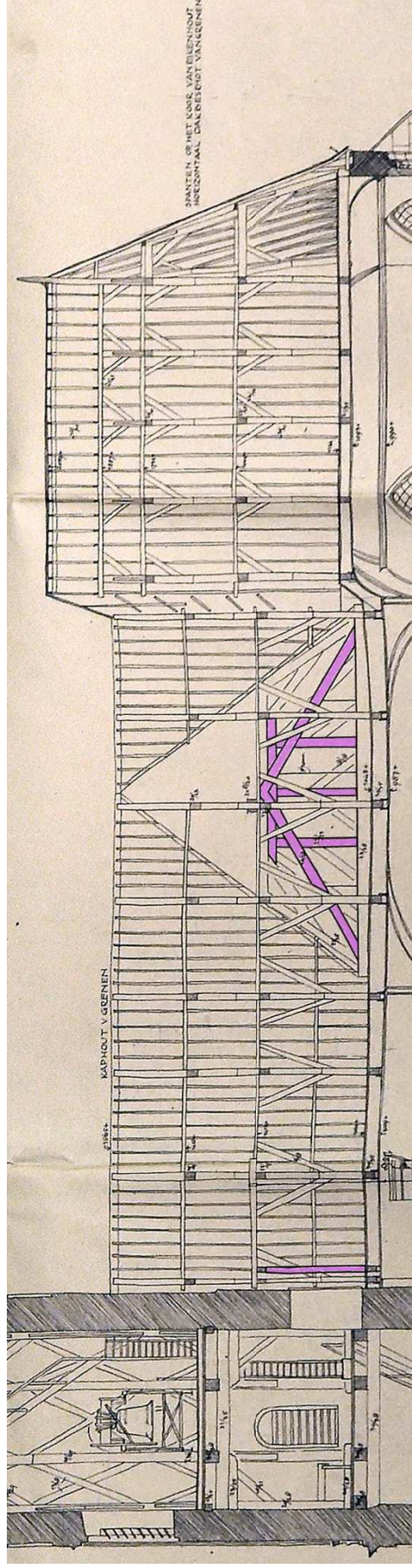
18. Grote Kerk, zolder boven het koor, de kap die bestaat uit gestapelde jukspanten (1493-1499), vanuit het westen, 2023.

19. Grote Kerk, zolder boven het koor aan de oostzijde; waar zich nog twee halfspanten bevinden; het dakbeschoot is vernieuwd, 2023.

20. Grote Kerk, zolder boven het koor vanuit het zuidoosten, richting de zolder boven de kerkzaal, 2023.

21. Grote Kerk, langsdoorsneden van de kap: A-A (boven) gezien vanuit het zuiden (detail afb. 57) en E-E gezien vanuit het noorden (detail afb. 58), bestaande toestand, Zaanstra Giesen en Sijmons Architecten, september 1952 (CO 0442, inv.nr. 372; bewerkt door *De Fabryck*).

De kap van het koor dateert van 1493-1499, die van de andere armen van 1738-1740. Naderhand zijn er in de kruising ter hoogte van de dwarsarmen hulpconstructies aangebracht omdat de kap daar begon door te buigen. Ook is er een extra spant geplaatst bij het westelijke spant (toren), dat nog aanwezig is. Tijdens de restauratie van 1955-1957 werd geconstateerd dat de hulpconstructies niet meer voldeden en zelfs gevaarlijk waren, reden om nieuwe (de huidige) constructies aan brengen.

● = 1791-omstreeks 1805 of negentiende eeuw: hulpconstructies in de kruising t.p.v. de de noord- en zuidarm en het extra spant bij het westelijke spant (bij de toren).

22. Grote Kerk, zolder boven de kerkzaal vanuit het noordwesten; de kapconstructie bestaat uit stapelspanten, die zijn opgebouwd uit jukken met daarop sporen- of A-spanten, 2023.

23. Grote Kerk, zolder boven de kerkzaal; de hulpconstructie zuidelijk van de kruising uit 1955-1957, die een oudere hulpconstructie heeft vervangen, 2023.

24. Grote Kerk, zolder boven de noordarm vanuit het zuidoosten; de grenenhouten kap uit 1738-1740 en een aantal secundaire trekstangen, 2023.

25. Grote Kerk, zolder boven de kerkzaal, de westmuur met de doorgang naar de toren, in 1955-1957 voorzien van een getoogde doorgang en een nieuwe deur, 2023.

Vrijwel vast staat in elk geval dat tijdens de bouw een grafkelder voor de heren van Almelo is aangelegd, vanwege een betaling voor werkzaamheden hierin, plus de zinsnede in de tekst op de gedenkplaat boven de toreningang dat 'de doorluchtige en edele Vrouwe Augusta Florentine des Heiligen Roomsens Rijks Gravin van Ysenburg Büdingen enz. reeds negen jaar na haar kalm overlijden [in 1727], in het koor alhier gerust had in afwachting der wederopstanding' (afb. 35, 120).¹⁵

De betaling van de heer van Almelo voor een kroonluchter (van f 390) begin april 1740 wijst erop dat het gebouw op dat moment was voltooid.¹⁶ In omgekeerde richting werd hem in dezelfde tijd vergund de - nog wel aanwezige - gravenbank te plaatsen, uit dank voor zijn inzet voor de nieuwbouw (afb. 43).¹⁷

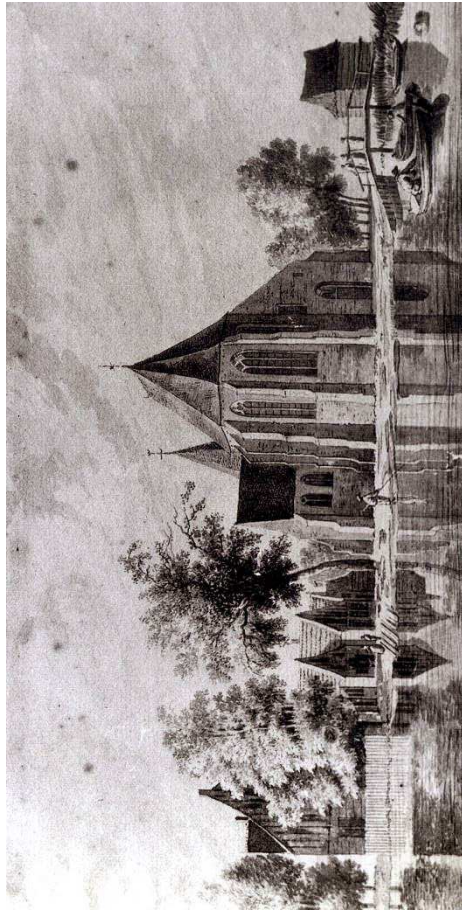
¹⁵ CO 0214, inv.nr. 1067, fol. 40.

¹⁶ CO 0214, inv.nr. 1079.

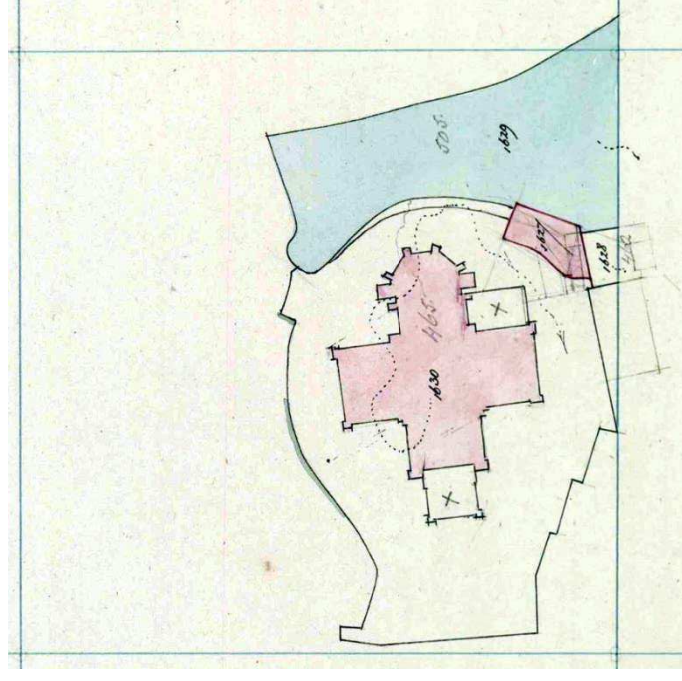
¹⁷ CO 0214, inv.nr. 3435.

26. Grote Kerk, onderin de oostelijke liseen van de zuidgevel van de zuidarm bevindt zich de gedenksteen van de eerste steenlegging door Frederik Reinhard Borchard Rudolph van Almelo, op 10 april 1738; de tekst is nauwelijks nog leesbaar, 2023.

27. Grote Kerk vanuit het zuidoosten, met rechts, in de oksel van het koor en de noordarm, de sacristie (later consistorie) uit 1493-1499, Hendrik Tavenier, 1786 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 8).

28. Detail van de Kadastrale Minuut, stad Almelo Sectie A, met links de Grotestraat en ter hoogte van de 'Pomp' de Kerkstraat richting de 'Gereformeerde Kerk' (perceelnr. 470), die geen aanbouwen tegen het koor (meer) heeft, 1817; noorden is boven (RCE Beeldbank).
29. Kadastrale Hulpkaart, Almelo Sectie B, perceelnr. 1630 t.b.v. de uitbreiding van de pastorie (rechtsonder); in de oksel van het koor en de zuidarm is in 1835 een aanbouw tot stand gekomen, een 'Locaal voor het houden der Catechesatiën, Kerkelijke vergaderingen enz.' (afb. 41), 1871-1872; noorden is boven (Kadaster Hulpkaart AML02 B46).

Wijzigingen tot 1952

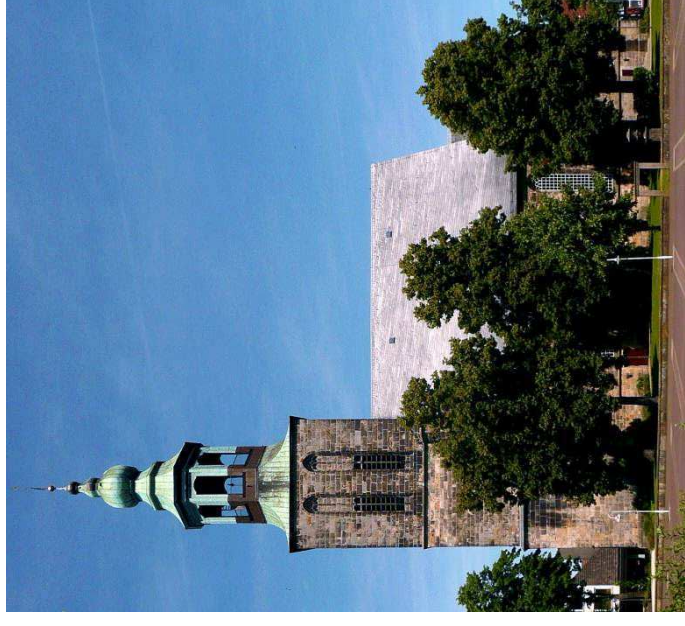
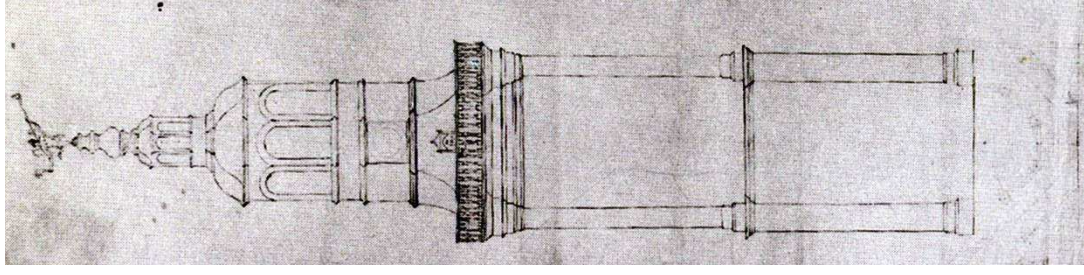
Omstreeks 1770 werd de koorapsis verrijkt met het ook nog bestaande grafmonument voor Adolph Hendrik graaf van Rechteren (1657-1731) en zijn vrouw Sophia Juliana zu Castell Rüdenhausen (1673-1758), ontworpen en vervaardigd door de verder onbekende beeldhouwer Jacobus Luraghi (afb. 48). Ten tijde van de plaatsing werd ook gewerkt aan de grafkelder, getuige de inscriptie '1771' op één van inwendige pijlers.¹⁸ Aannemelijk is dat het jaartal slaat op een uitbreiding, omdat in hetzelfde jaar Adolph Philip Zeger graaf van Rechteren, heer van Almelo en mede-opdrachtgever van het monument voor zijn ouders, kwam te overlijden.

Waarschijnlijk om financiële redenen was van de toren in 1738-1740 alleen de bakstenen romp tot stand gekomen, die daarna was afgedekt met een eenvoudig piramidaal dak (afb. 7). Pas kort vóór of in 1781 zou de romp worden voorzien van zijn tegenwoordige houten bekroning, die mogelijk is gebaseerd op die van de toren van de 'Alte Kirche' in het vlak over de grens gelegen Nordhorn (afb. 30, 31).¹⁹

Noordelijk tegen het koor stond een sacristie, die zoals gezegd uit dezelfde tijd als het koor zelf stamde en later moet hebben gefungeerd als consistorie. Deze aanbouw lijkt omstreeks 1800 te zijn afgebroken, want komt nog wel voor op een tekening uit 1786, maar niet meer op de Kadastrale Minuut van 1817 (afb. p. 28). Na de sloop is de doorgang naar het koor voorzien van een zandstenen omlijsting, van het type dat ook aanwezig is bij beide ingangen ter plaatse van de westwarm uit 1738-1740 (afb. 37, 38).

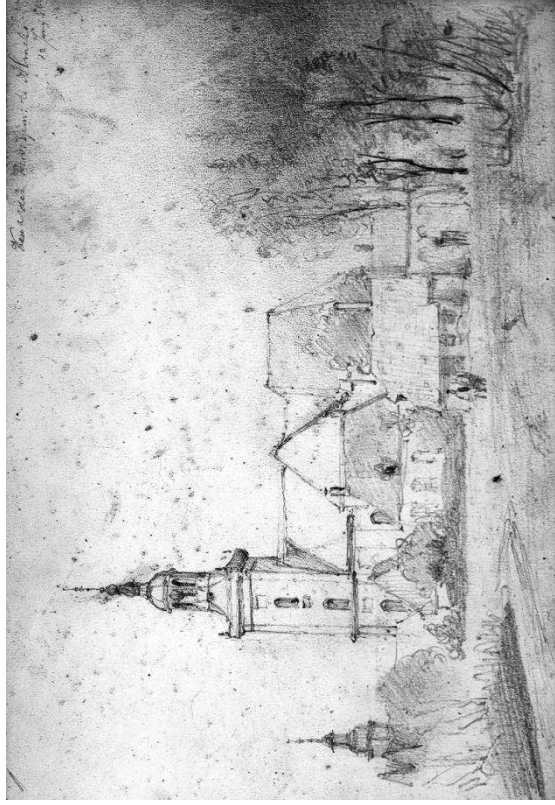
¹⁸ Mulder, p. 17.

¹⁹ Mulder, p. 15.

30. Grote Kerk, uitgevoerd ontwerp van de bekroning van de toren, anoniem, omstreeks 1780 (CO 0214, inv.nr. 3437, kaart 20).

31. Nordhorn, Alte Kirche, waarvan de torenbekroning mogelijk als voorbeeld heeft gediend voor die van de Grote Kerk, 2009 (Wikimedia).

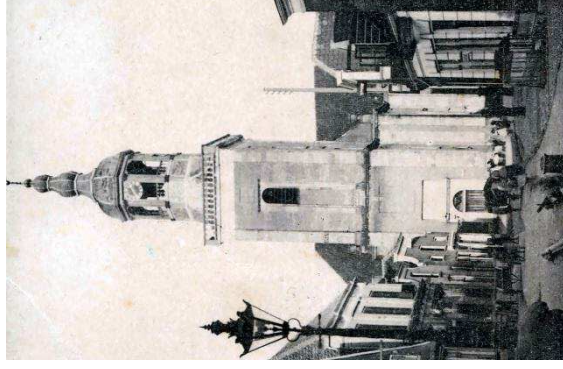

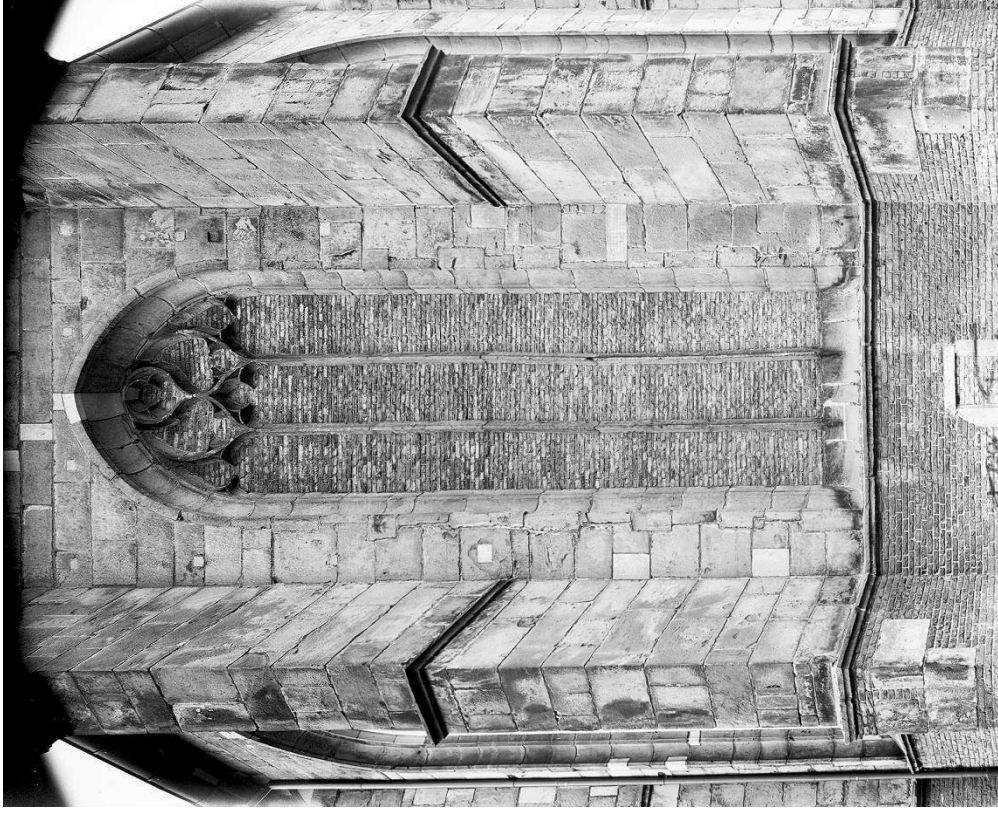
32. Grote Kerk vanuit het zuiden, met de torenbekroning van 1780-1781, Cornelis Springer, 1846 (RCE Beeldbank).

33. Gezicht op Almelo, met links de Grote Kerk, Hendrik Valkenburg, omstreeks 1860 (RMA Rijksstudio).

34. Toren van de grote Kerk vanuit de Kerkstraat (westen), 1883 (links) en 1902 (MSMD).

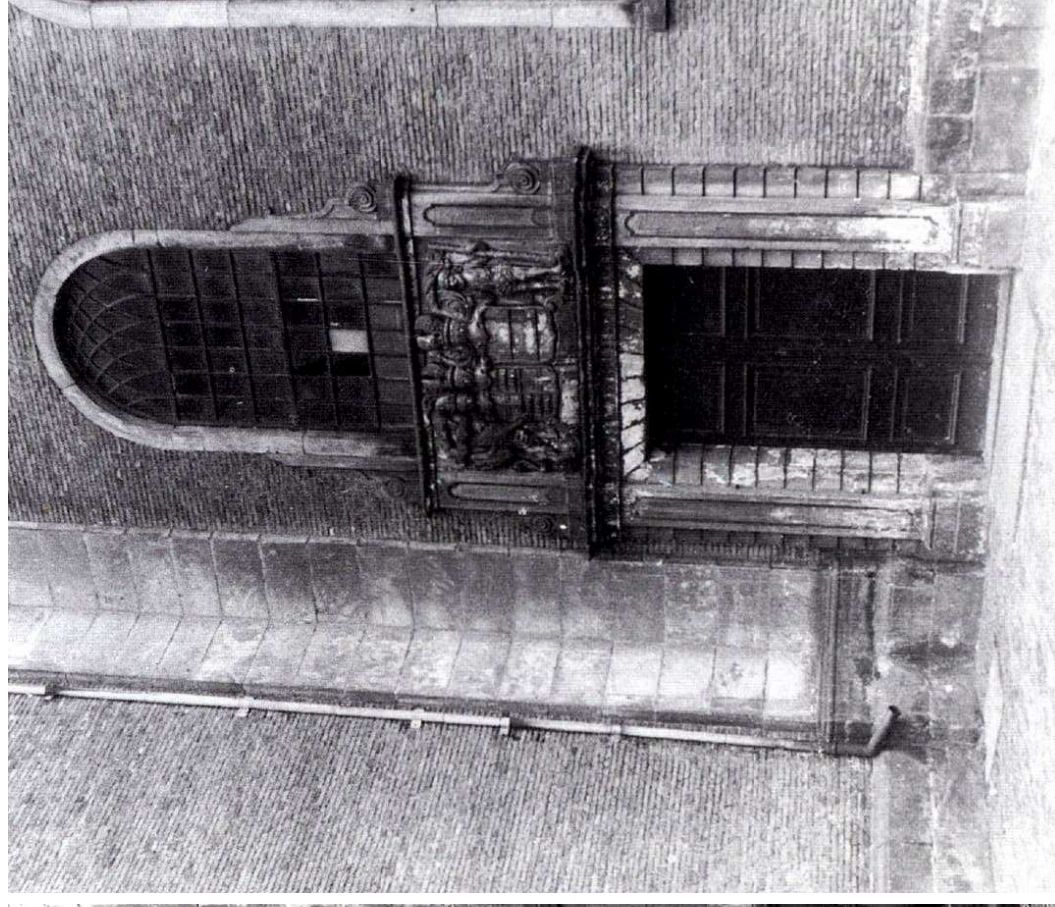
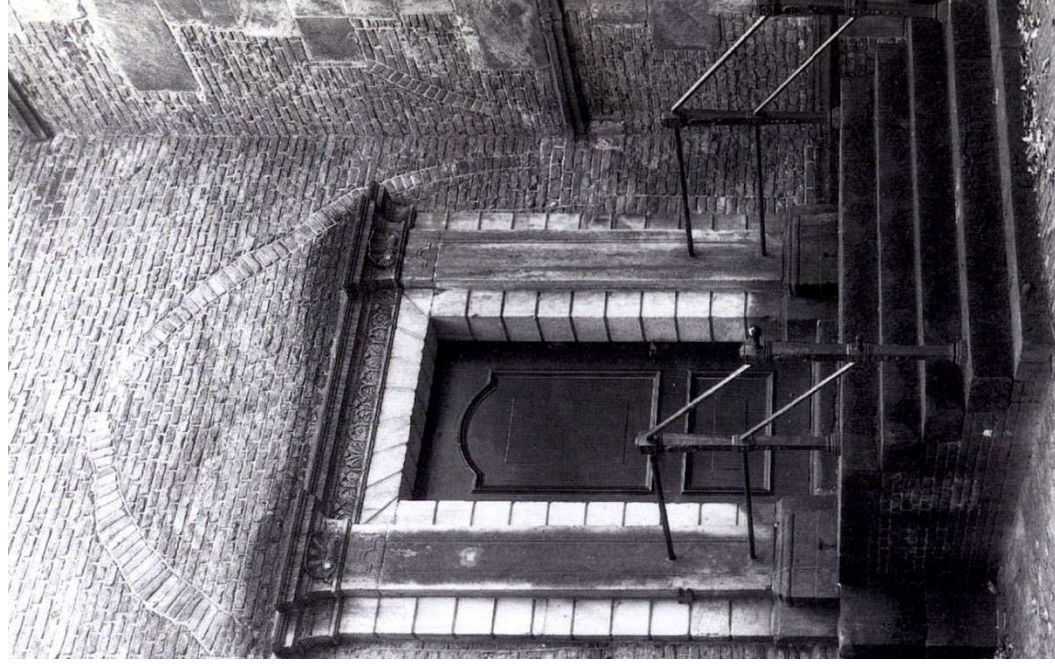

35. Toren van de Grote Kerk. ingangspartij in de westgevel, die stamt van 1738-1740, 1937 (RCE Beeldbank).

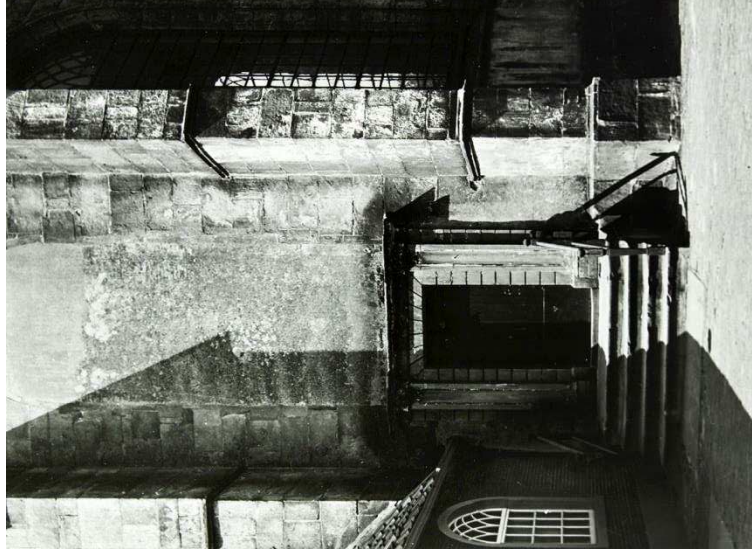
De gedenkplaat boven de doorgang, met onder andere de zinsnede dat 'de doorluchtige en edele Vrouwe Augusta Florentine des Heiligen Roomsen Rijks Gravin van Ysenburg Büdingen enz. reeds negen jaar na haar kalm overlijden [in 1727], in het koor alhier gerust had in afwachting der wederopstanding'.

36. Grote Kerk, centrale travee van de koorapsis, waarvan het venster sinds 1770-1772 is dichtgemetseld vanwege het grafmonument voor Adolph Hendrik graaf van Rechteren en zijn vrouw Sophia Juliana zu Castell Rüdenhausen (afb. 48), omstreeks 1990 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 11).

Onder het venster bevindt zich een gedichte hagscoop, een vensterje om van buitenaf zicht te hebben op het altaar.

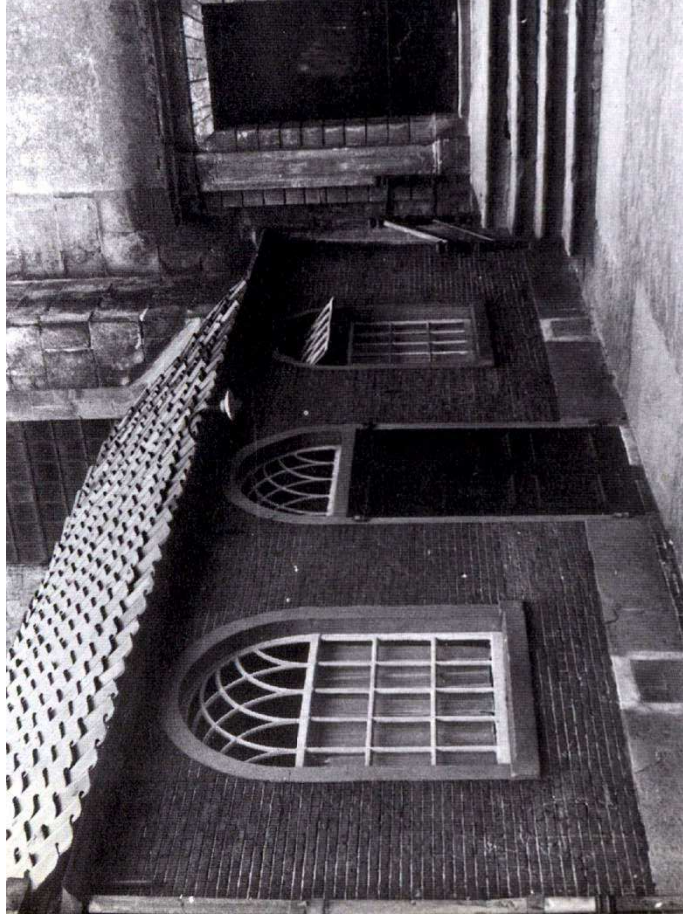
37. Grote Kerk, noordgevel, oostelijke doorgang naar het koor, omstreeks 1990 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 9). Oorspronkelijk stond tegen deze gevel een sacristie (later consistorie) uit 1493-1499, die omstreeks 1800 is gesloopt. Vervolgens is de doorgang voorzien van een Bentheimerstenen omlijsting, van het type dat ook aanwezig is bij beide ingangen ter plaatse de noordarm uit 1738-1740 (afb. 38).
38. Grote Kerk, westarm, doorgang in de noordgevel, omstreeks 1950 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 44). De omlijsting is gemaakt in 1738-1740 en heeft omstreeks 1805 als voorbeeld gediend van de omlijstingen van de (toenmalige) doorgangen naar het koor (afb. 37, 40).

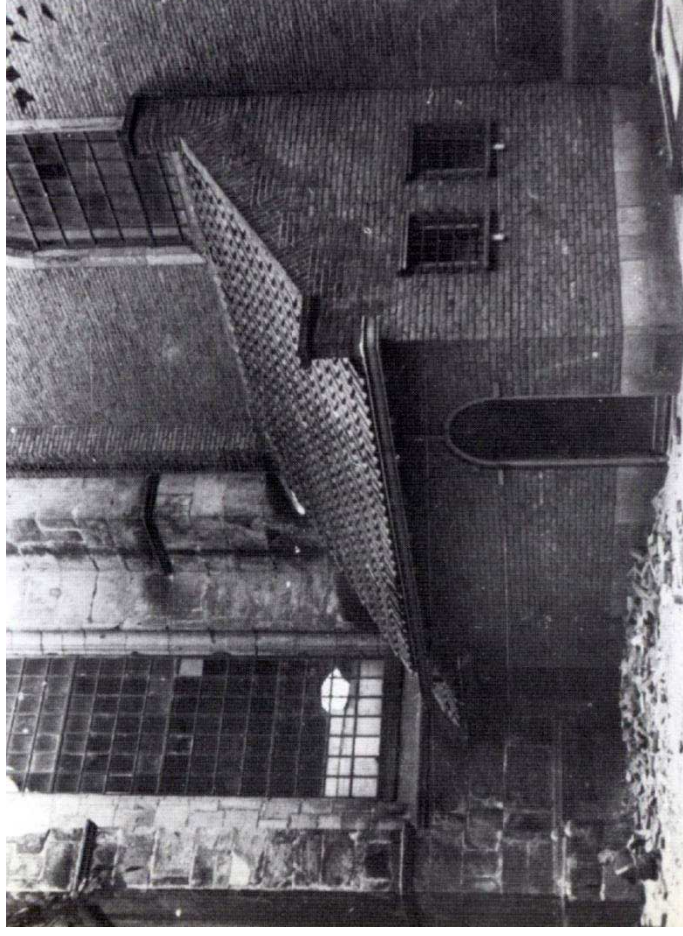
39. Grote Kerk, westarm, zuidgevel met doorgang, omstreeks 1990 (RCE Beeldbank). De omlijsting is gemaakt in 1738-1740 en heeft omstreeks 1805 als voorbeeld gediend voor die van (toenmalige) doorgangen naar het koor (afb. 37, 40).

40. Grote Kerk, zuidgevel, oostelijke doorgang naar het koor, 1940 (links) en 1948 (Spaarvestad Photo, Wiel van der Randen (links) en MSMD).

De doorgang is omstreeks 1805 voorzien van een Bentheimerstenen omlijsting, van het type dat ook aanwezig is bij beide doorgangen van de westarm uit 1738-1740. In 1835 is het venster erboven gedicht.

41. Grote Kerk, in de oksel van de zuidarm en het koor is in 1835 een aanbouw tot stand gekomen, een 'Locaal voor het houden der Cathegesatiën, Kerkelijke vergaderingen enz.', omstreeks 1950 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 50).

42. Grote Kerk, in de oksel van de noordarm en het koor is in 1932 een gebouw t.b.v. de heteluchtverwarming toegevoegd, omstreeks 1933 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 50).

Dat de omlijsting bij het koor - die binnen de contour van het verdwenen sacristiegewelf is geplaatst - later is ontstaan (afb. 37), blijkt ook uit het feit dat de decoratie in het fries afwijkt van die van de twee andere omlijstingen. Tegelijkertijd is deze decoratie wel te vinden bij eenzelfde omlijsting aan de zuidzijde van het koor, die dan ook samen met de noordelijke zal zijn aangebracht; deze omlijsting siert sinds 1955-1957 de oostgevel van de zuidoostelijke aanbouw, maar was voordien de ruimtelijke tegenhanger van de noordelijke (afb. 40, 41). De juistheid van de veronderstelde periode van totstandkoming van de 'gekopieerde' omlijstingen wordt onderstreept door de verfijnde vormtaal (Lodewijk XVI) van de tochtportalen die tot 1955 aanwezig waren (afb. 49, 50). Het ziet ernaar uit dat er een relatie is met het aantreden, in 1805, van een nieuwe heer van Almelo, de eerste uit het geslacht Van Rechten Limpurg. Het wapen van dit geslacht tooit namelijk de gravenbank, terwijl deze dateert van 1738-1740, op zijn laatst (afb. 43).

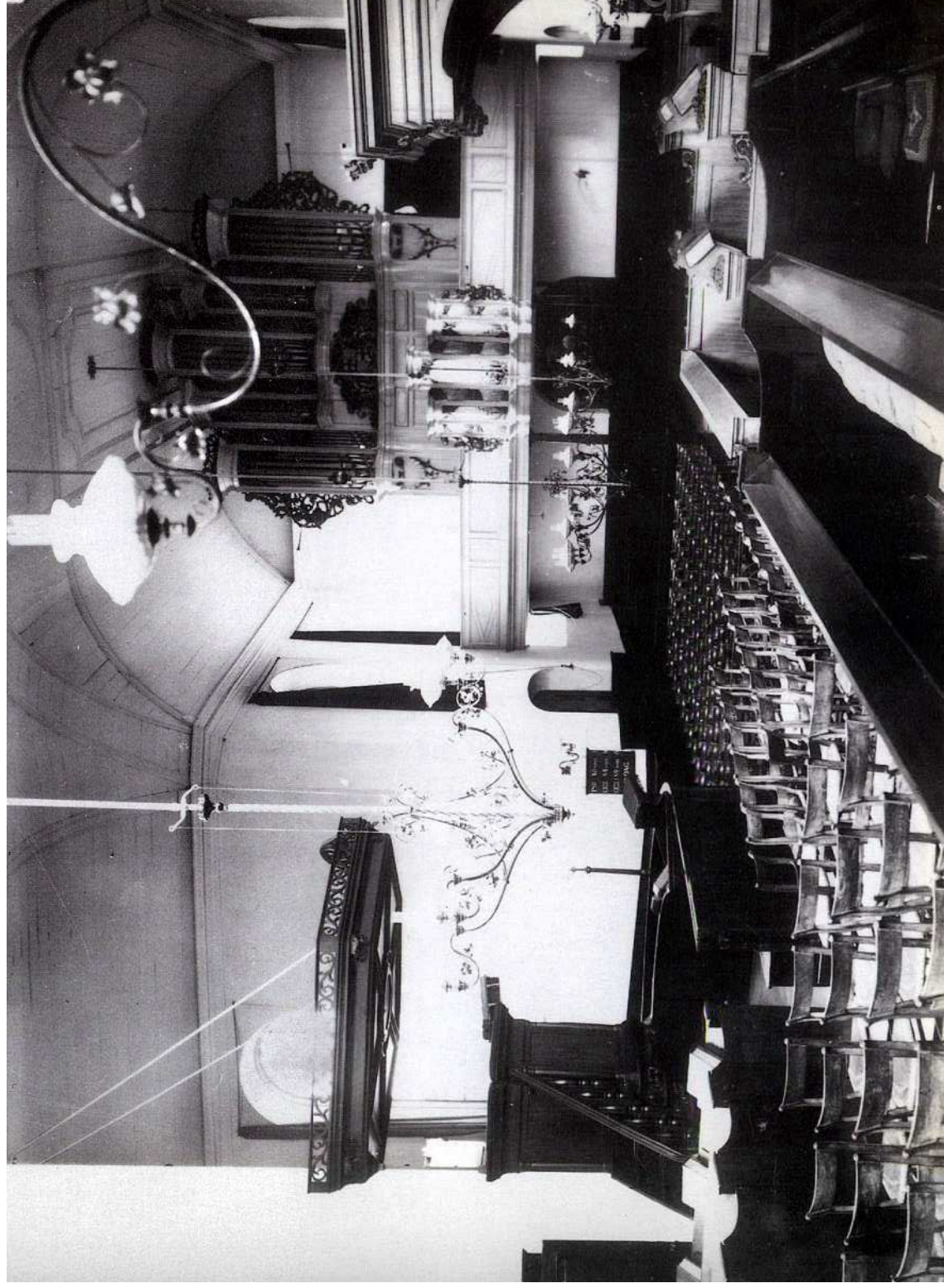
In de jaren 1835-1837 onderging de kerk een in fases uitgevoerde, integrale renovatie. Belangrijkste ingreep was de vervanging van alle vensters door neogotische exemplaren van gietijzer, waarbij in het koor de vensteropening boven de zuidelijke doorgang werd dichtgemetseld (afb. 40, 41).²⁰ In het interieur werd verder de open boog tussen de toren en de kerkruimte afgesloten door middel van een kozijn met dubbele deur en schotwerk in het boogveld. Tegelijkertijd verwijderde men al het meubilair, behoudens de preekstoel en het 'Gravengestoelte' met de bijbehorende personeelsbanken in het koor (afb. 43, 44), waarna elders tevens de vloer van zerken en tegels werd opgenomen. Hiervoor in de plaats kwam een (nieuwe) tegelvloer ter

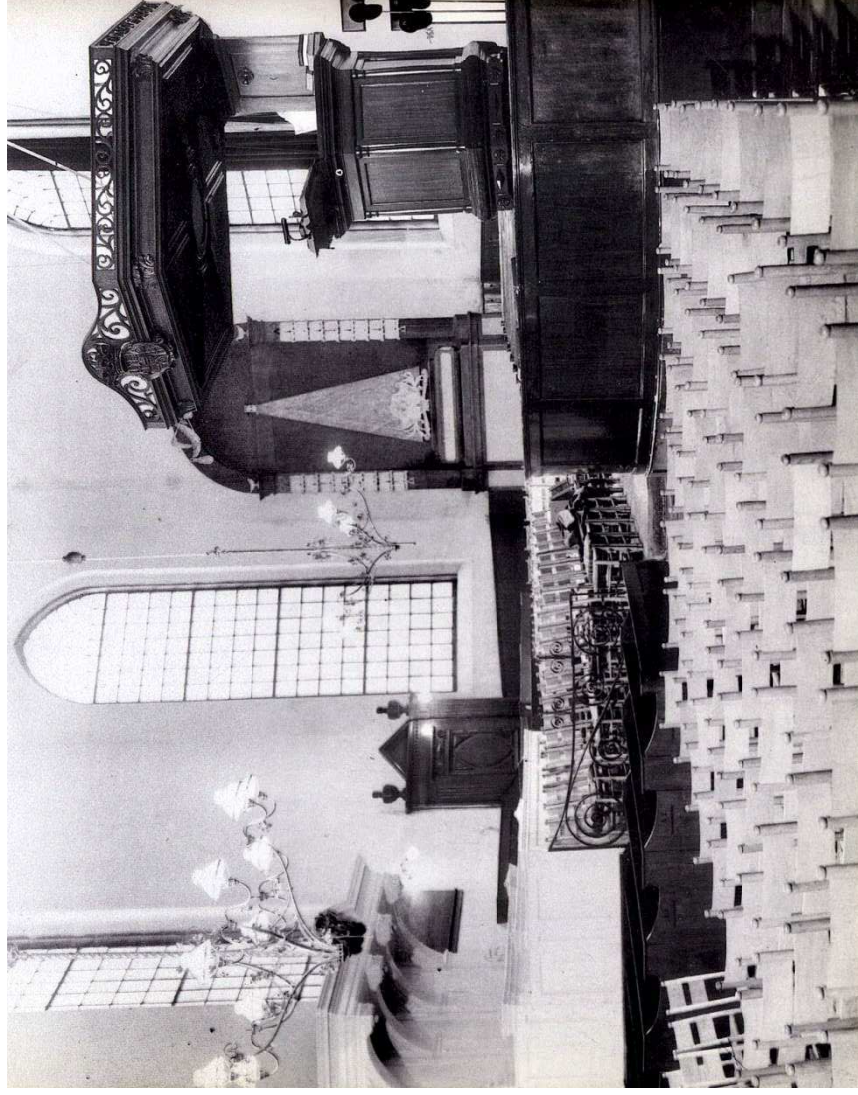
43. Grote Kerk, de gravenbank uit 1738-1740 (op zijn laatst) tegen de noordmuur van het koor, 1931 (RCE Beeldbank).

Met de komst, in 1805, van een nieuwe heer van Almelo, de eerste uit het geslacht Van Rechten Limpurg, is het wapen van de bank vervangen door het huidige. Rechts de zogeheten 'personeelsbanken' voor het dienstpersoneel van Huis Almelo. Tijdens de restauratie 1955-1957 is de witte verflaag verwijderd.

²⁰ CO 0442, inv.nrs. 357.

44. Grote Kerk vanuit het noordoosten, met links de preekstoel, rechts nog net de gravenbank met op de voorgrond de personeelsbanken van Huis Almelo, en op de achtergrond het orgelbalkon met het met orgel tegen de westmuur, omstreeks 1930 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 57).

45. Grote Kerk, het koor, met links de gravenbank ('1738-1740), het noordelijke tochtportaal (omstreeks 1805), het grafmonument (omstreeks 1770), en op de voorgrond, op de zuidoostelijke hoek van de kruising, de preekstoel, mogelijk uit 1738-1740, omstreeks 1950 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 56).

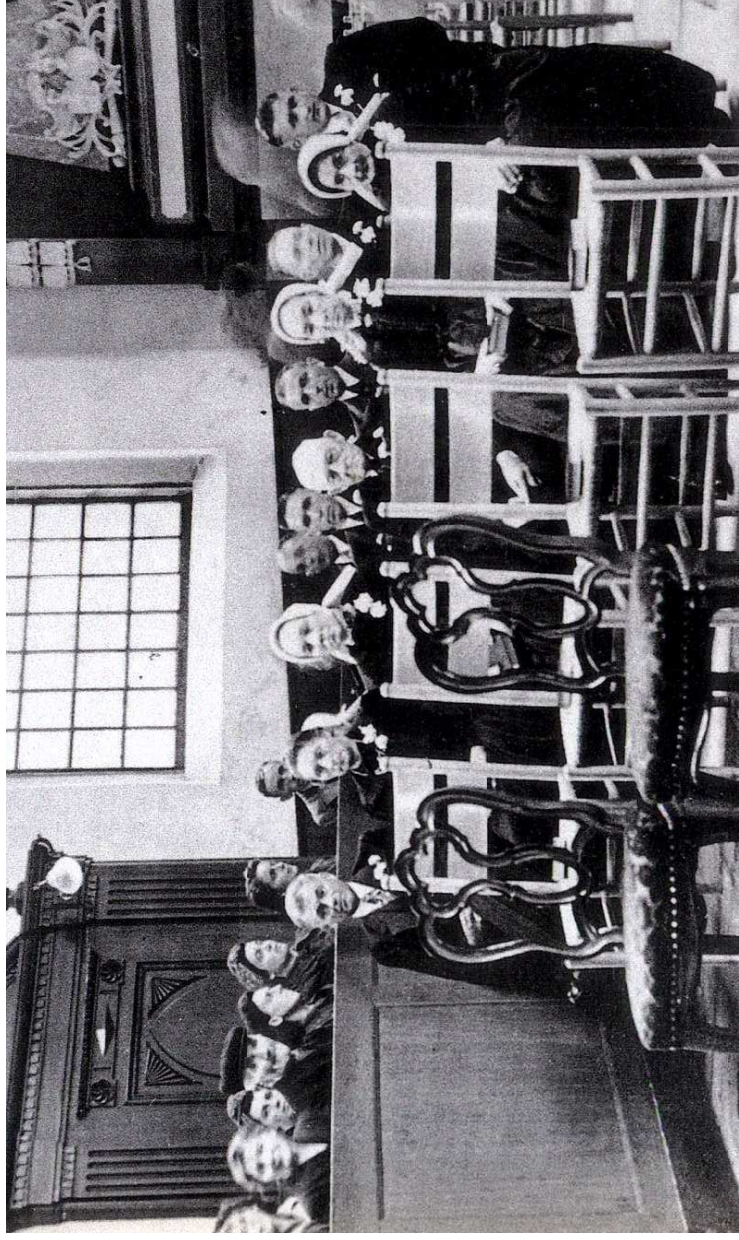
46. Grote Kerk, de preekstoel, mogelijk uit 1738-1740, vanuit het oosten, omstreeks 1950 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 58). Tijdens de restauratie van 1955-1957 is de preekstoel vervangen door de huidige.

47. Grote Kerk, het orgel tegen de westmuur; het orgelbalkon, gedragen door twee Dorische zuilen, dateerde waarschijnlijk van 1754, 1931 (RCE Beeldbank).

De orgelkas was gemaakt in 1754 door A.A. Hinsz voor een orgel van Hess uit vermoedelijk hetzelfde jaar. Het binnenwerk is in 1873 volledig vervangen door Richard Ibach uit Barmen (D), en in 1954 opnieuw door de fa. Van Leeuwen, waarbij de kas is gekopieerd. In 1990 is het orgel gerestaureerd.

48. Grote Kerk, grafmonument van 1770-1772 voor Adolph Hendrik graaf van Rechteren en zijn vrouw Sophia Juliana zu Castell Rüdenhausen, ontworpen en vervaardigd door beeldhouwer Jacobus Luraghi, 1932 (RCE Beeldbank).

49. Grote Kerk, noordelijke tochtportaal in het koor, daterend van omstreeks 1805 gezien de vormtaal in Lodewijk XVI-stijl, omstreeks 1950 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 58).

Tijdens de restauratie van 1955-1957 zijn dit portaal en zijn zuidelijke tegenhanger verwijderd.

50. Grote Kerk, koor tijdens een huwelijk, met links het noordelijke tochtportaal (omstreeks 1805), omstreeks 1950 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 47).

plaatsse van de gangpaden in het schip, met ertussen en ernaast houten vloeren op ingeheide palen voor de nieuwe vaste banken, die werden aangevuld met losse exemplaren en stoelen (afb. 44-46, 50). Daarbij kwam ook de kwartronde dooptuin met inwendige banken tot stand die in 1952 nog aanwezig was; de vloer hiervan, die zich bevond op het niveau van het koor, moest worden samengesteld uit fragmenten van de oude kerkvloer (afb. 45, 46, 63).

Naast dit alles werd zuidelijk tegen het koor een 'Locaal voor het houden der Catheresatiën, Kerkelijke vergaderingen enz.' aangebouwd, dat gezien zijn plek ook de functie van consistorie moet hebben gehad (afb. 41).²¹ Vermeldenswaard is nog dat het plafond van de eigenlijke kerk moest worden afgeschilderd 'met verf van papaverolij, een gedeelte terpentijn en één vierde standolij gemengd met zuiver loodwit, wel geprepareerd en door bijvoeging met andere bestanddelen gemaakt eene ligte, niet verschietende kleur, ten genoegen van de Aanbesteders en door dezen nader te bepalen'. De nieuwe vensters dienden dezelfde kleur te krijgen, terwijl de muren moesten worden gewit en voorzien van een glanzende gemarmerde lambrisering boven een matzwarte plint.

Terugkerend ruimtegebrek maakte het in 1872-1873 noodzakelijk galerijen aan te brengen tegen de noord- en zuidmuur van de dwarsarmen (afb. 46). In deze tijd zal ook de houten lambrisering zijn aangebracht die tot 1955 aanwezig was (afb. 47, 48, 50).

In 1932 kwam ten slotte in de noordoosthoek een gebouwje tot stand ten behoeve van de toen geïntroduceerde heteluchtverwarming (afb. 42).²²

²¹ CO 0442, inv.ms. 357, 359.

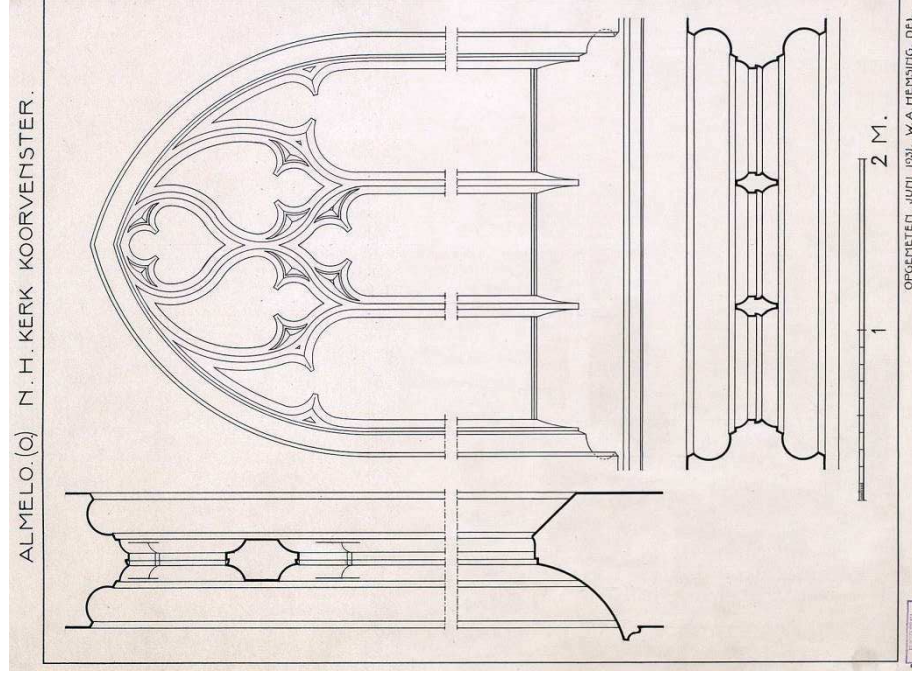
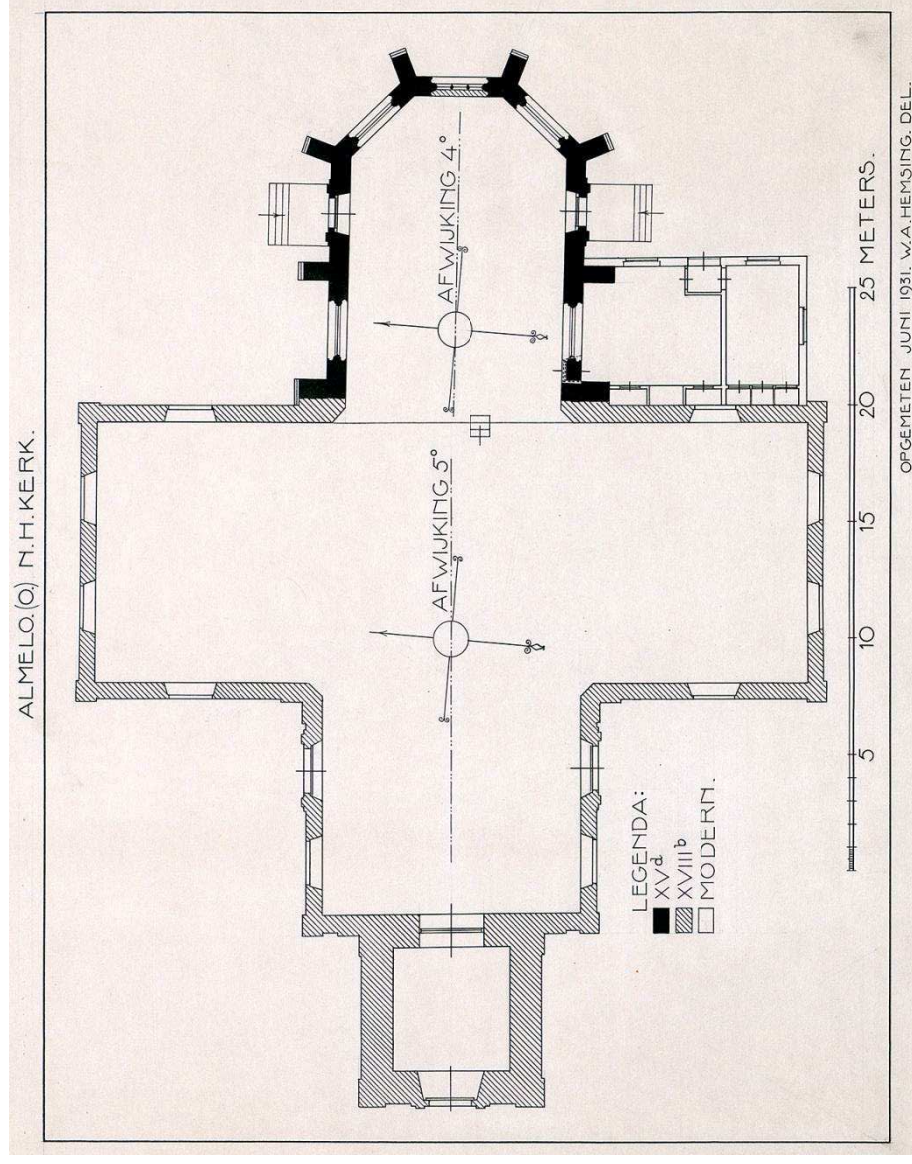
²² CO 0442, inv.nr. 367.

51. Grote Kerk, epitaf van Carel August Emanuel van Rechteren (1708-1789), opgesteld tegen de zuidmuur van het koor, oostelijk van het tochtportaal; links een detail van de donker geschilderde, houten lambrisering van 1872-1873, 1931 (RCE Beeldbank). Sinds 1955-1957 is de epitaf opgenomen in de vloer van het koor (afb. 52).

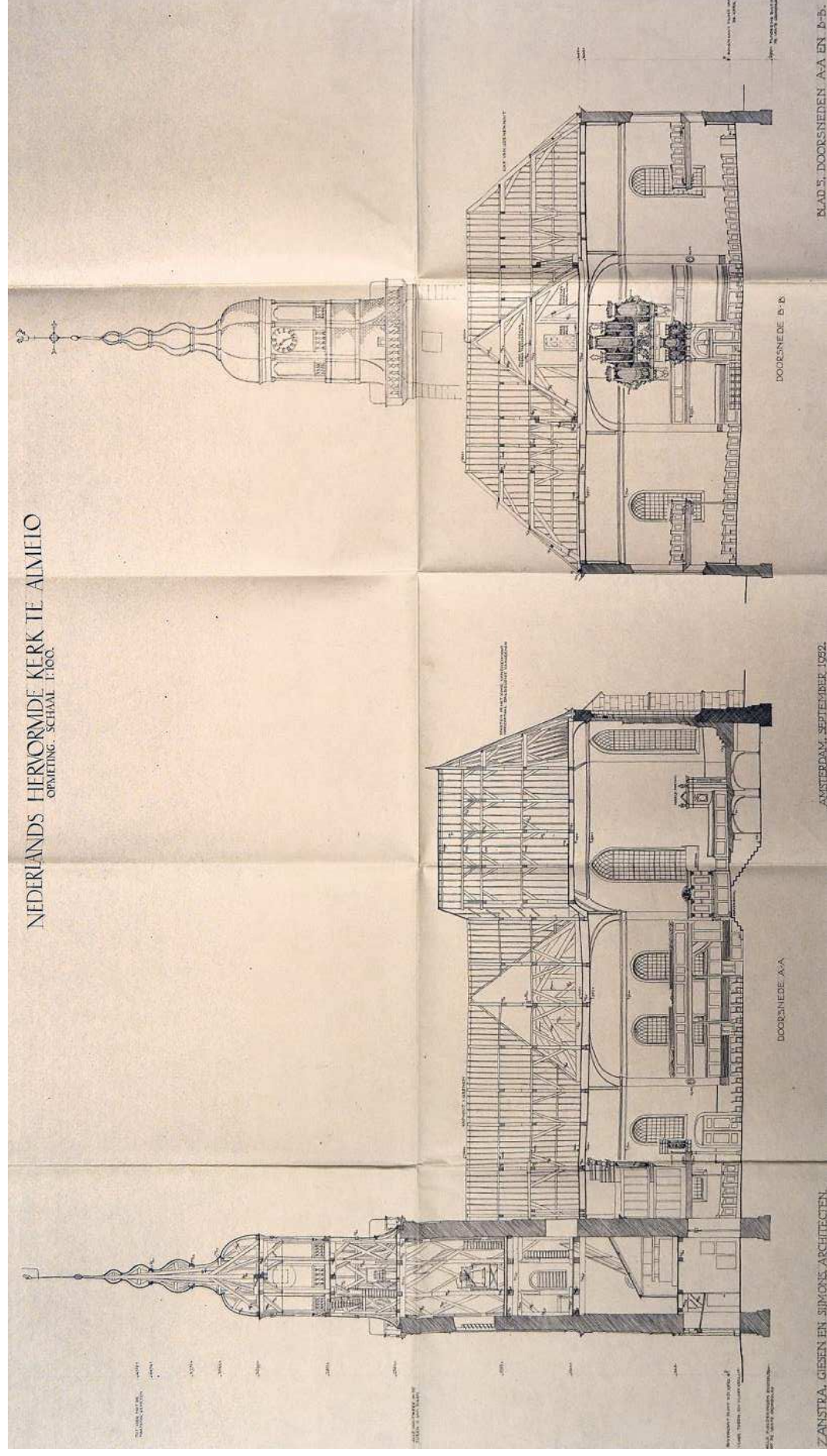
52. Grote Kerk, epitaf van Carel August Emanuel van Rechteren (1708-1789), sinds 1955-1957 opgenomen in de vloer van het koor, in de zuidoosthoek, 2023.

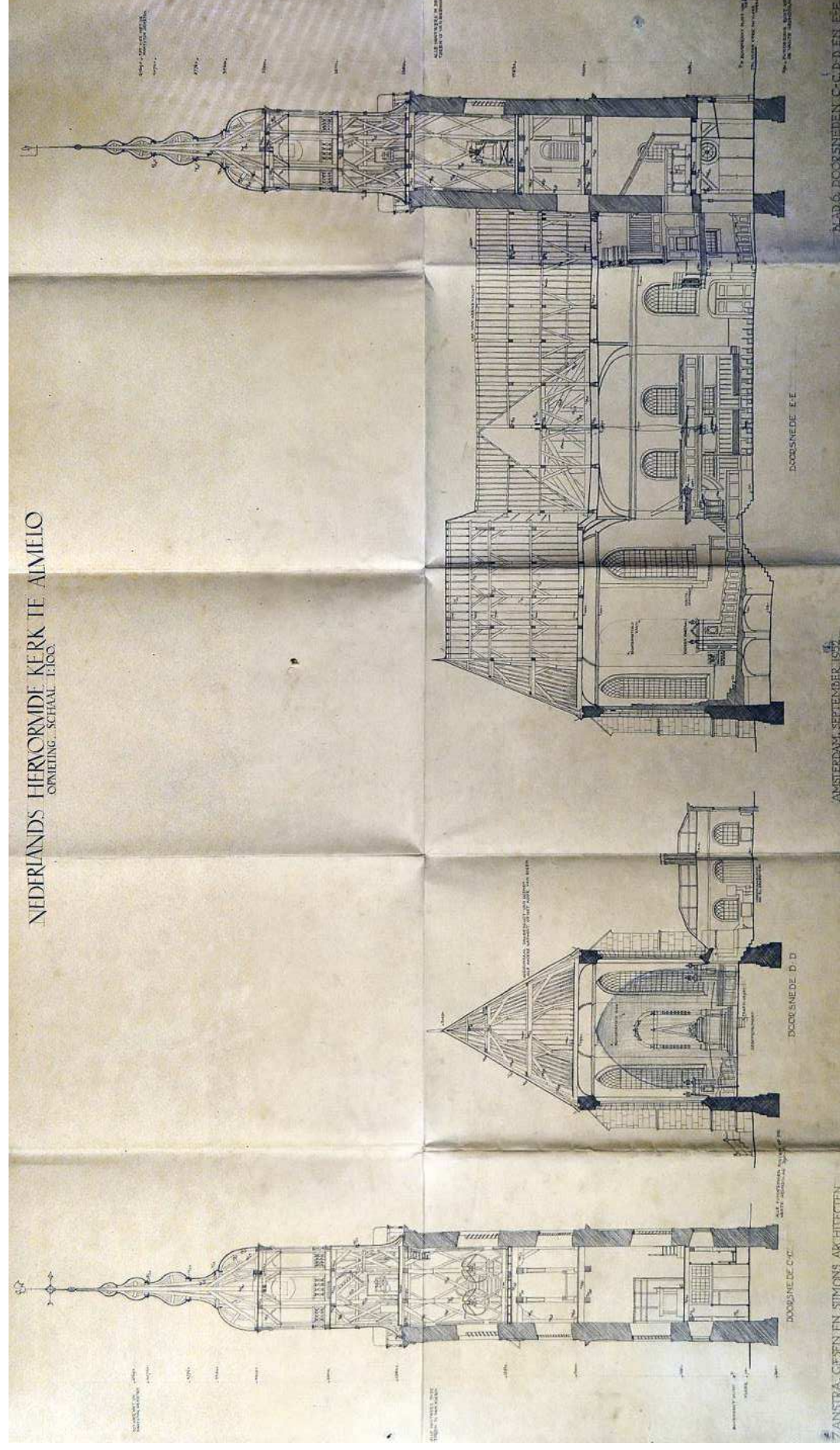
53. Grote Kerk, opmeting van de plattegrond, met daarin aangegeven een bouwfasering, W.A. Hemming, 1931 (RCE Beeldbank).
 54. Grote Kerk, opmeting van de tracering van het gedichte centrale venster in de apsis van het koor, W.A. Hemming, 1931 (RCE Beeldbank).

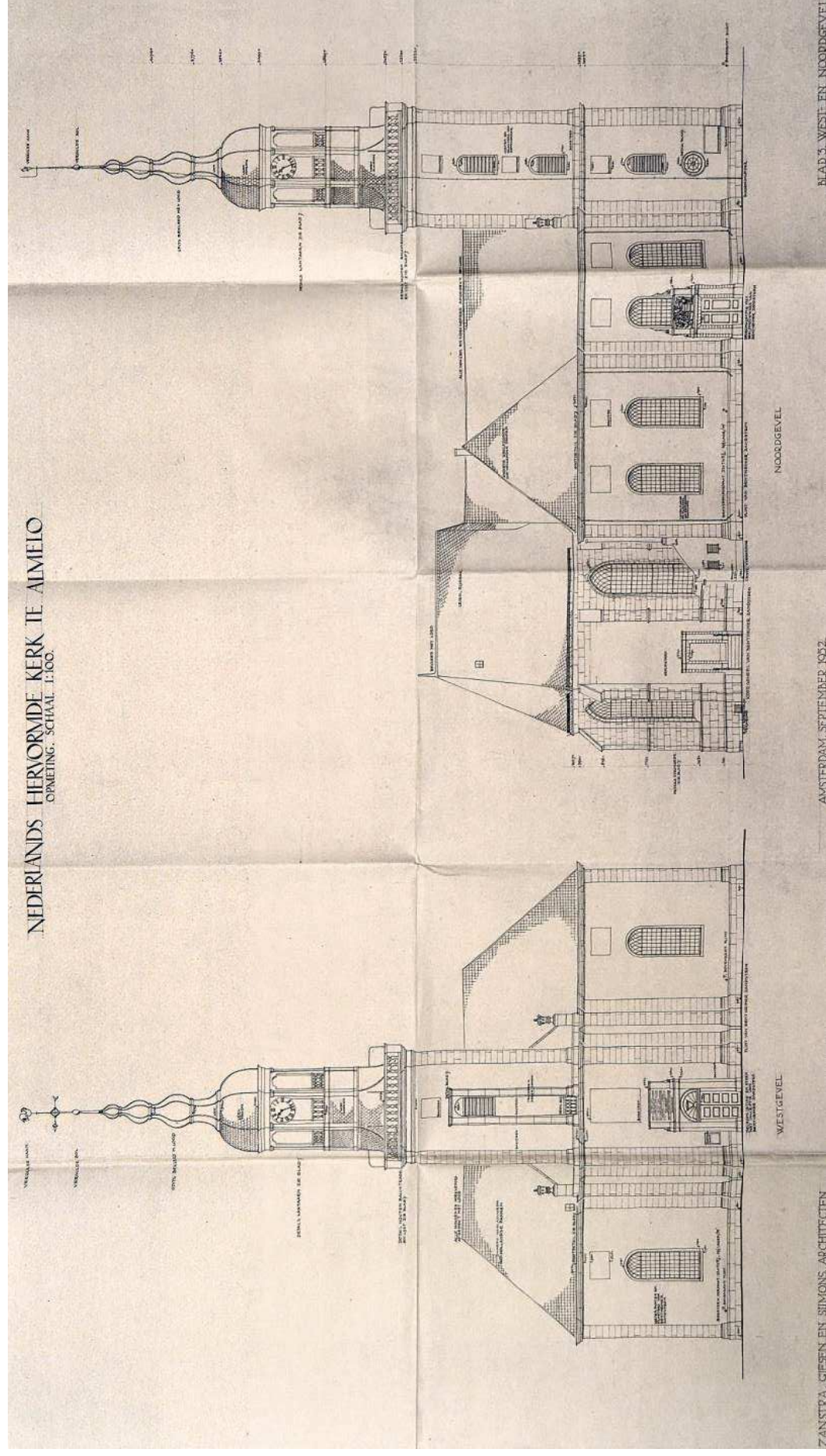

57. Grote Kerk, langsdoorsnede A-A (links) en dwarsdoorsnede B-B, bestaande toestand, Zanstra Giesen en Simons Architecten, september 1952 (CO 0442, inv.nr. 372).

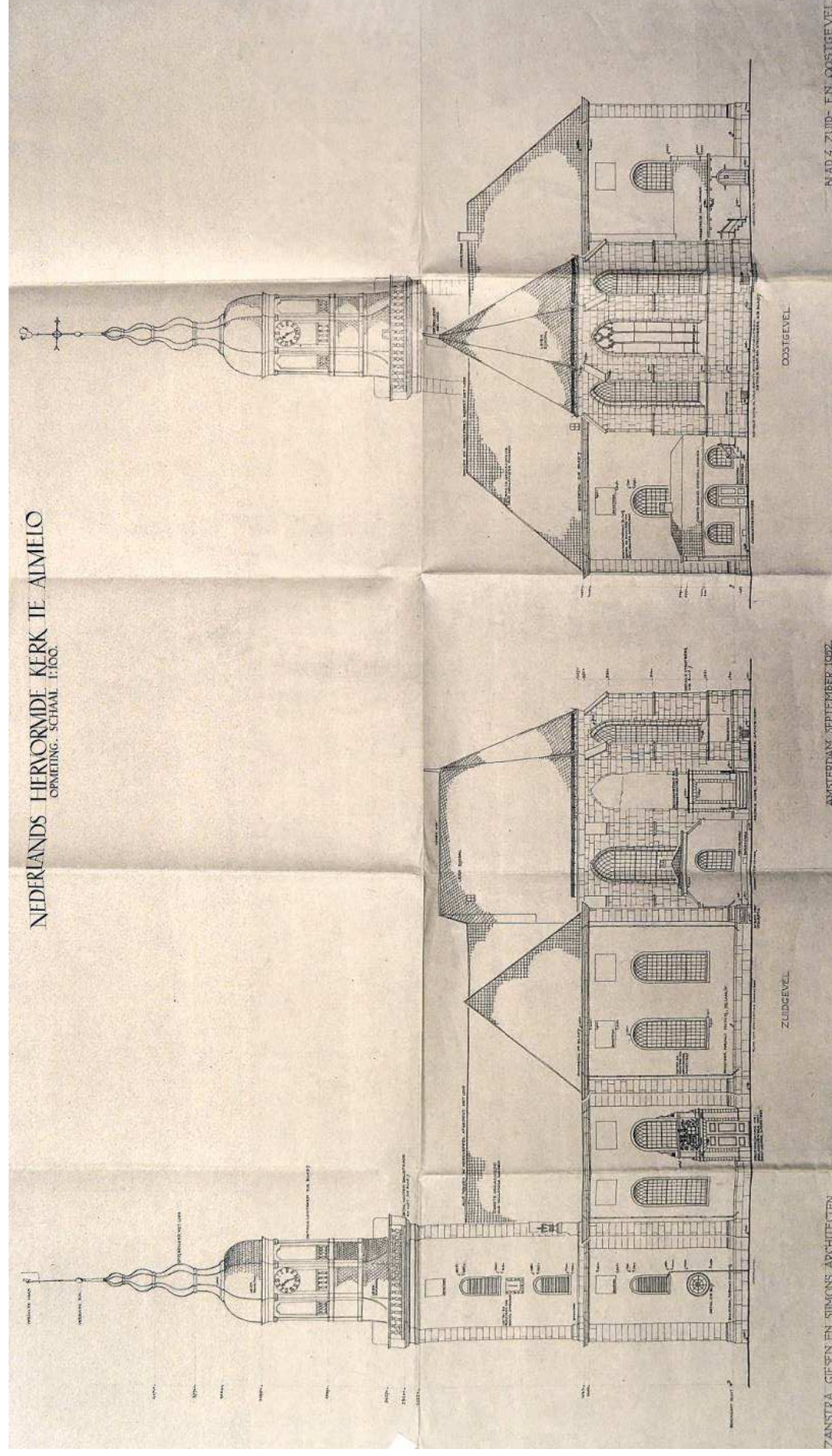

58. Grote Kerk, doorsnede van de toren C-C (links), dwarsdoorsnede D-D (midden) en langsdoorsnede E-E, bestaande toestand, Zanstra Giesen en Simons Architecten, september 1952 (CO 0442, inv.nr. 372).

60. Grote Kerk, opstand van de westgevel (links) en de noordgevel, bestaande toestand, Zanstra Giesen en Simons Architecten, september 1952 (CO 0442, inv.nr. 372).

61. Grote Kerk, opstand van de zuidgevel (links) en de oostgevel, bestaande toestand, Zanstra Giesen en Simons Architecten, september 1952 (CO 0442, inv.nr. 372).

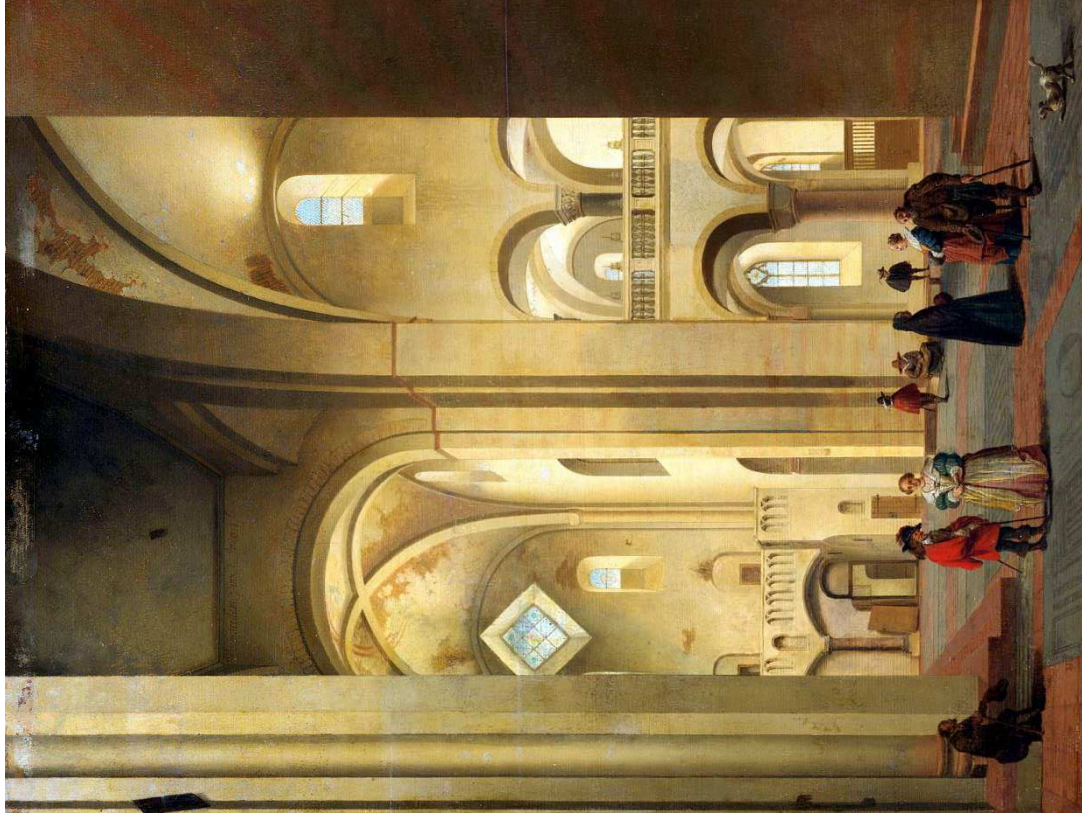
Restauratie 1952-1957

De Kerkvoogdij riep in 1952 het 'Comité tot restauratie van de Hervormde Kerk te Almelo' in het leven, dat zich wendde tot Karel Lodewijk Sijmons Dzn (1908-1989) van het Amsterdamse bureau Zanstra Giesen en Sijmons Architecten.²³ Sijmons had in 1946 het boekje *Protestantsche kerkbouw* gepubliceerd, waarin hij zijn conservatief-romantische visie op nieuwbouw en restauratie had uiteengezet. Het kwam erop neer dat een kerk eerst en vooral de 'Protestantsche geest' moest ademen, waarmee hij doelde op zeventiende-eeuwse interieurs zoals verbeeld door Pieter Saenredam (1597-1665) (afb. 61). Deze stimuleerden tot innerlijke beschouwing, dankzij hun harmonieuze verhoudingen, witte tot licht okerleurige wanden, grijsblauwe vloeren en massief, blank-eiken meubilair. De 'sfeer' die deze aspecten tezamen opriepen was als gevolg van de Verlichting en de daardoor aangewakkerde secularisatie inmiddels bijna verdwenen, zowel uit nieuwe als bestaande kerken.

Nadat Sijmons het gebouw eerst gedetailleerd had laten opmeten, presenteerde hij in 1953 zijn restauratieplan (afb. 65-68).²⁴ Beide aanbouwen, uit 1835-1837 (zuidoost; afb. 41) en 1932 (noordoost; afb. 42) werden vervangen in achttiende-eeuwse stijl en daarbij volledig onderkelderd; zuidelijk, waar de omlijsting van de koordoorgang werd overgeplaatst, kwamen een entreehal en een achthoekige vergaderzaal met eronder een garderobe met toiletten (afb. 73, 74), terwijl noordelijk de consistorie werd gesitueerd, boven de verwarmingskelder (afb. 70, 71).

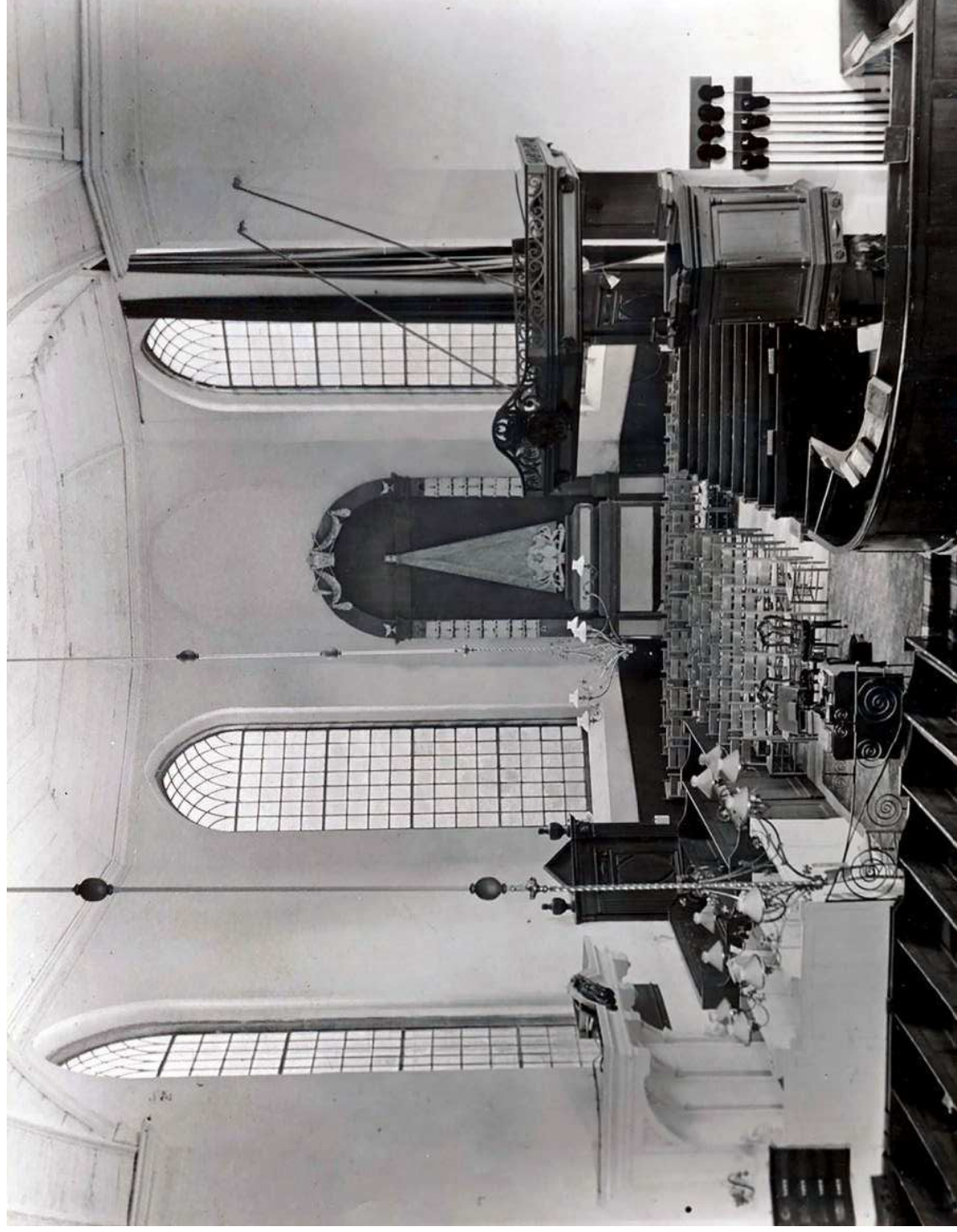
²³ CO 0442, inv.nr. 508.

²⁴ CO 0442, inv.nrs. 372, 373.

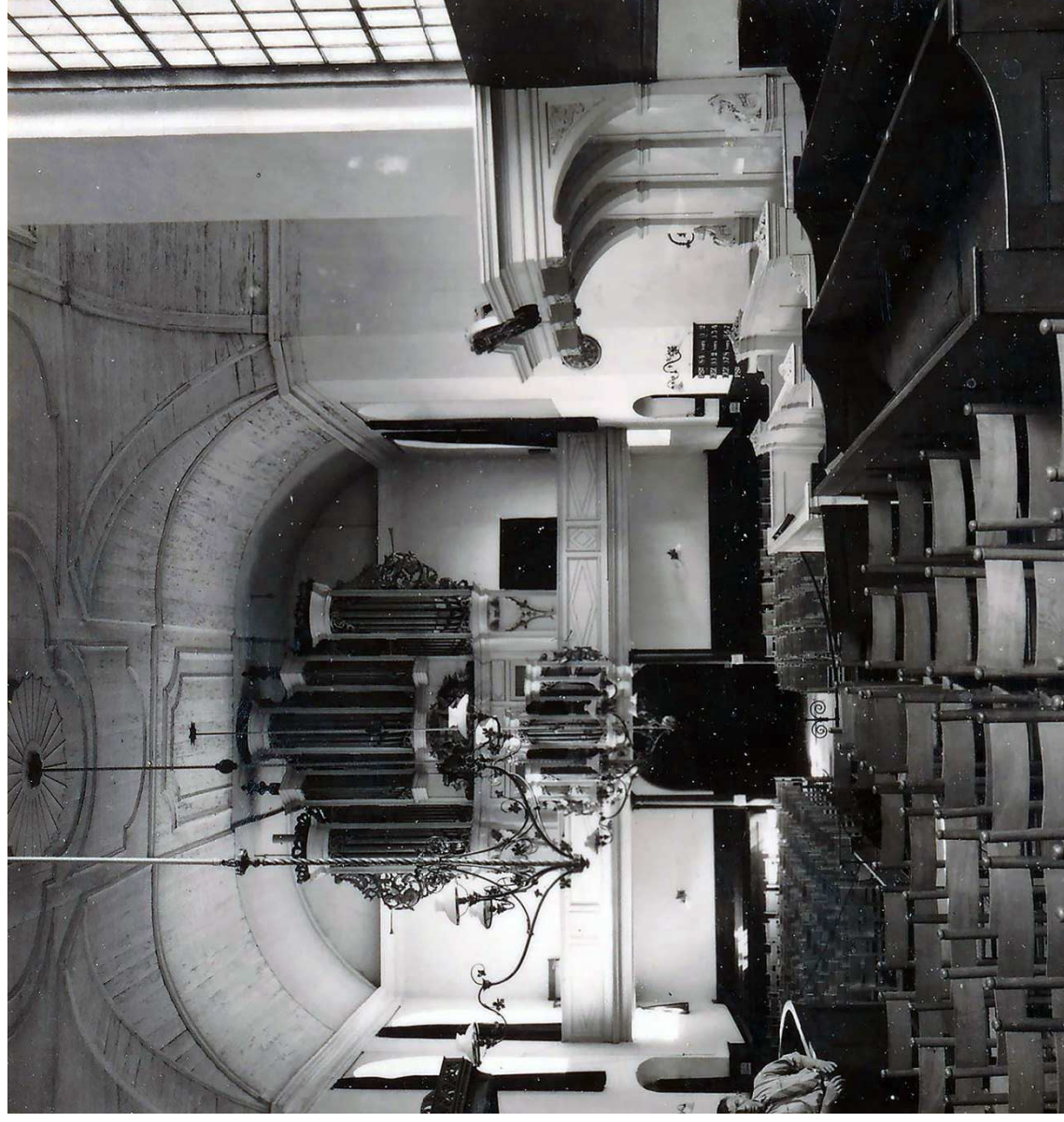

62. Utrecht, Mariakerk, Pieter Saenradam, 1637 (RMA Rijksstudio).

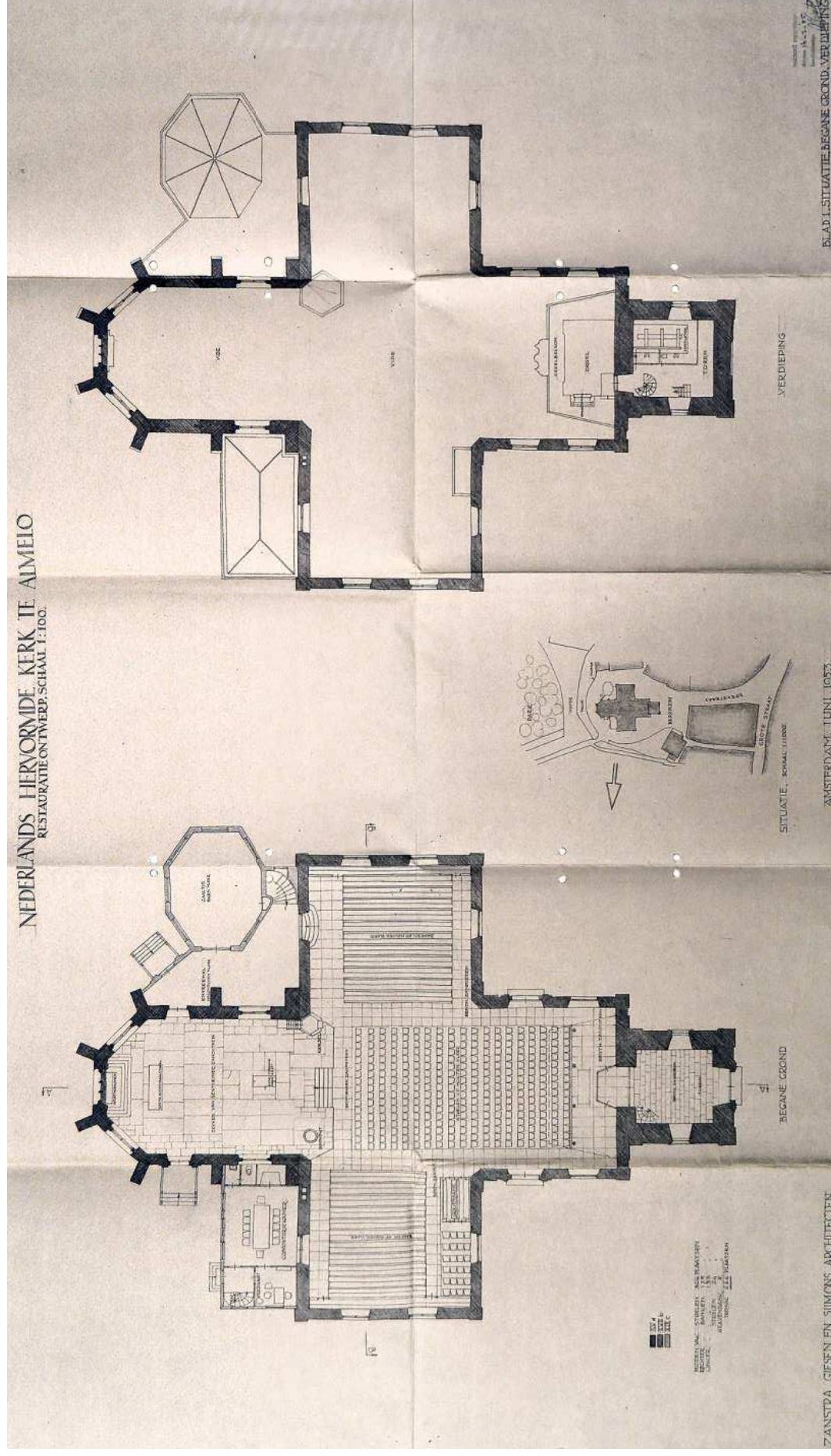
Een kerkinterieur als dit zette volgens Karel Sijmons aan innerlijke beschouwing, door de harmonieuze verhoudingen, de witte tot licht okerleurige wanden, de grijsblauwe vloeren en het massieve, blank-eiken meubilair.

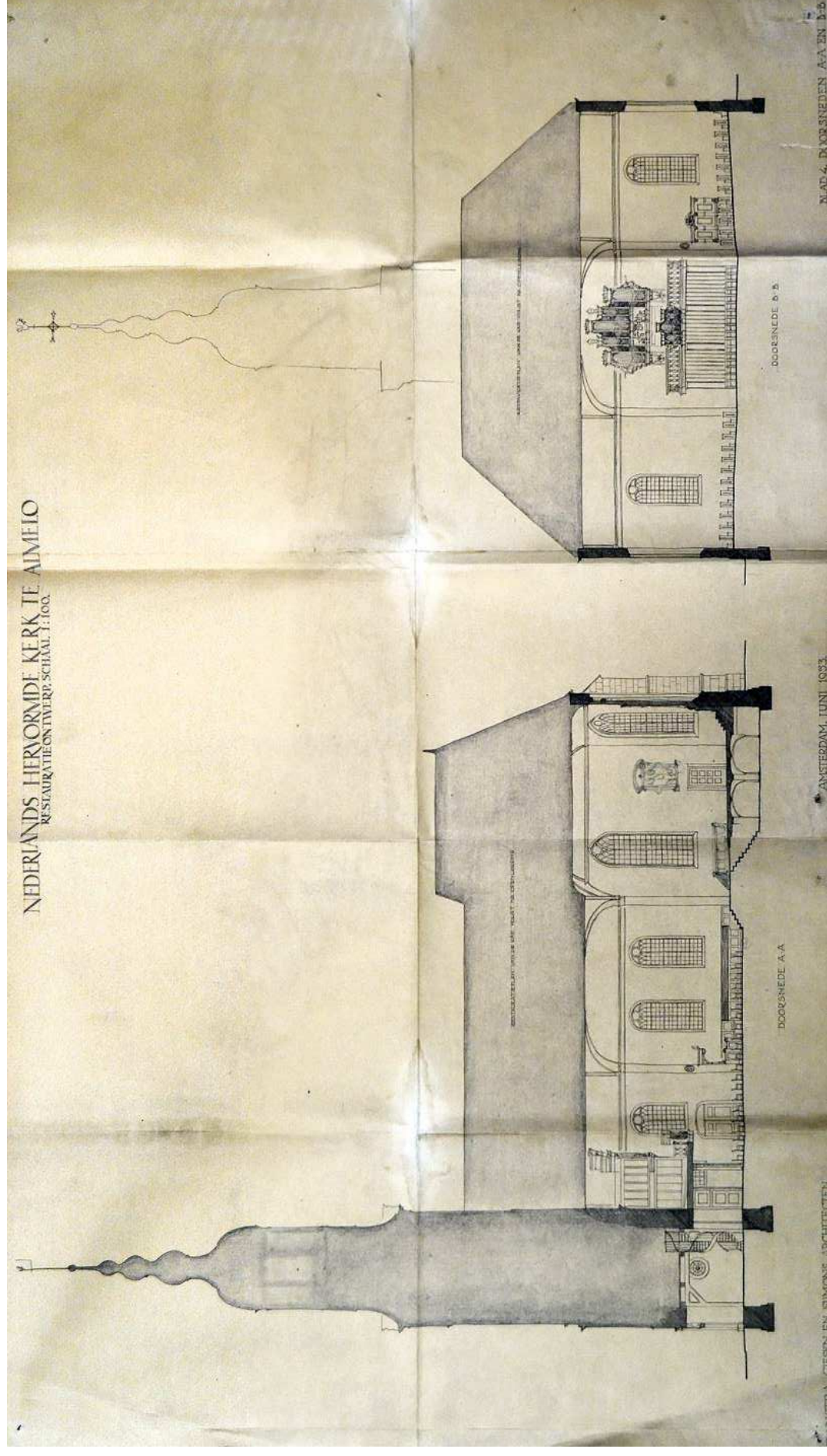
63. Grote Kerk, koor vanuit het zuidwesten vlak voor de restauratie, met links de gravenbank uit 1738-1740 (op zijn laatst), en de personeelsbanken van Huis Almelo ernaast, het noordelijke tochtportaal, het grafmonument (1770-1772), en rechts de dooptuin en de preekstoel, 1950 (MSMD).

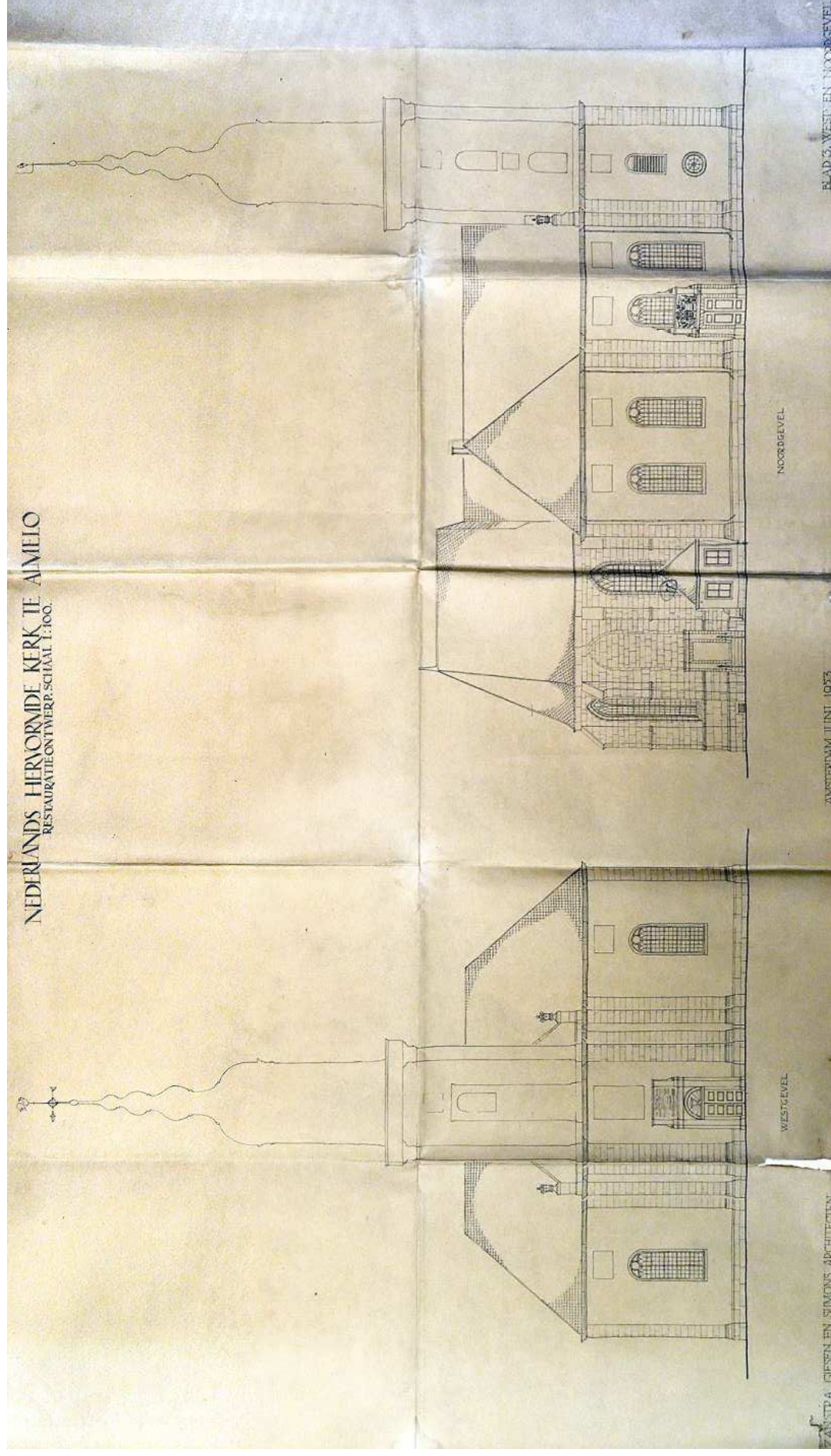
64. Grote Kerk vanuit het oosten vlak voor de restauratie, met rechts de gravenbank uit 1738-1740 (op zijn laatste), en ernaast de personeelsbanken van Huis Almelo, en op de achtergrond het orgelbalkon met het orgel, 1953 (MSMD). Het houten plafond zou in 1955-1957 worden gekopieerd.

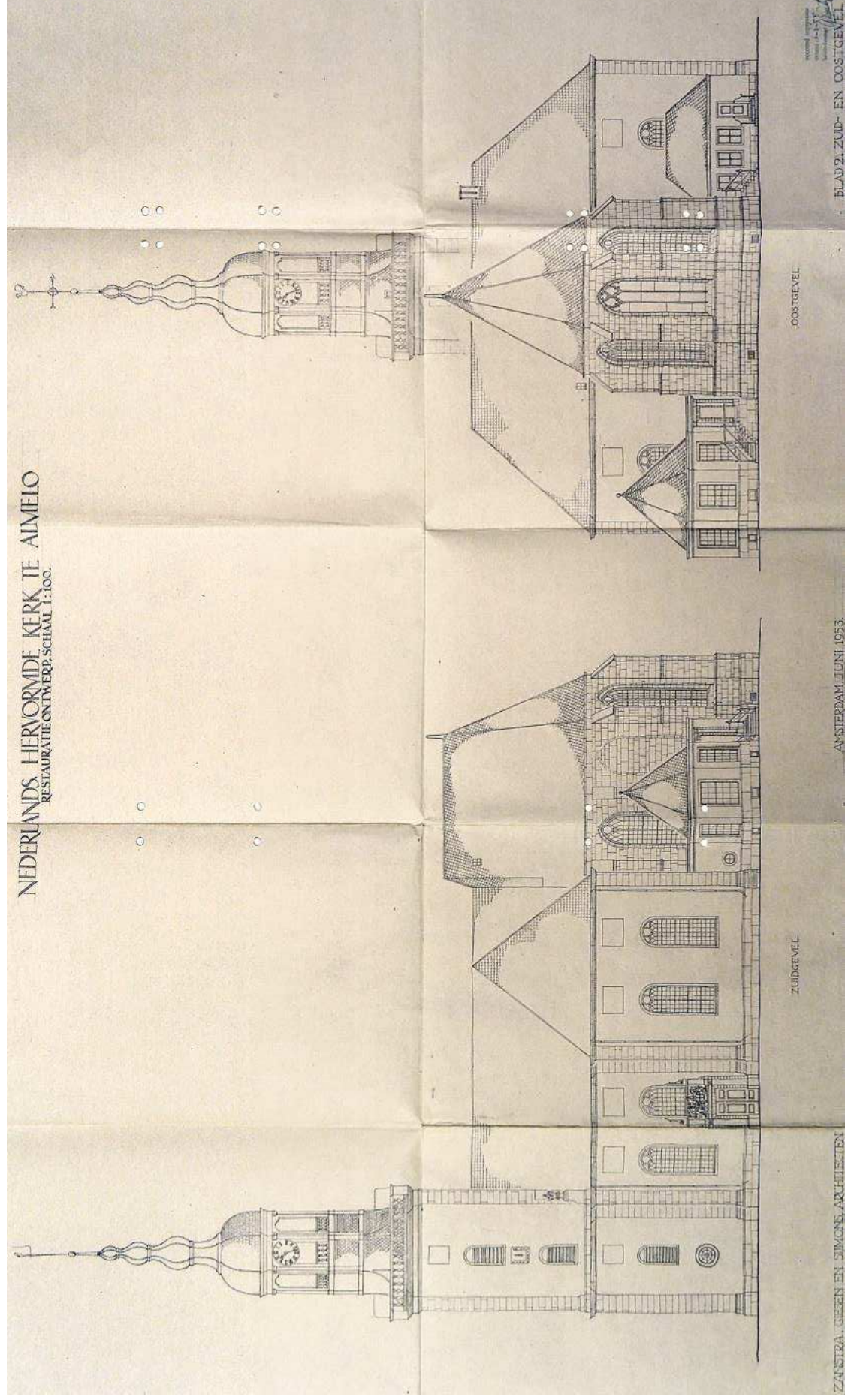
65. Grote Kerk, plattegronden van de begane grond (links) en van de eerste verdieping, waar de balkons in de noord- en zuidarm zijn verwijderd, nieuwe toestand, Zanstra Giesen en Simons Architecten, juni 1953; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 373).
De spiltrap in de noordoosthoek van de toren zou worden uitgevoerd in de zuidoosthoek.

66. Grote Kerk, langsdoorsnede A-A (links) en dwarsdoorsnede B-B, nieuwe toestand, Zanstra Giesen en Sijmons Architecten, juni 1953 (CO 0442, inv.nr. 373).

67. Grote Kerk, opstand van de westgevel (links), en van de noordgevel, nieuwe toestand, Zanstra Giesen en Simons Architecten, juni 1953 (CO 0442, inv.nr. 373).

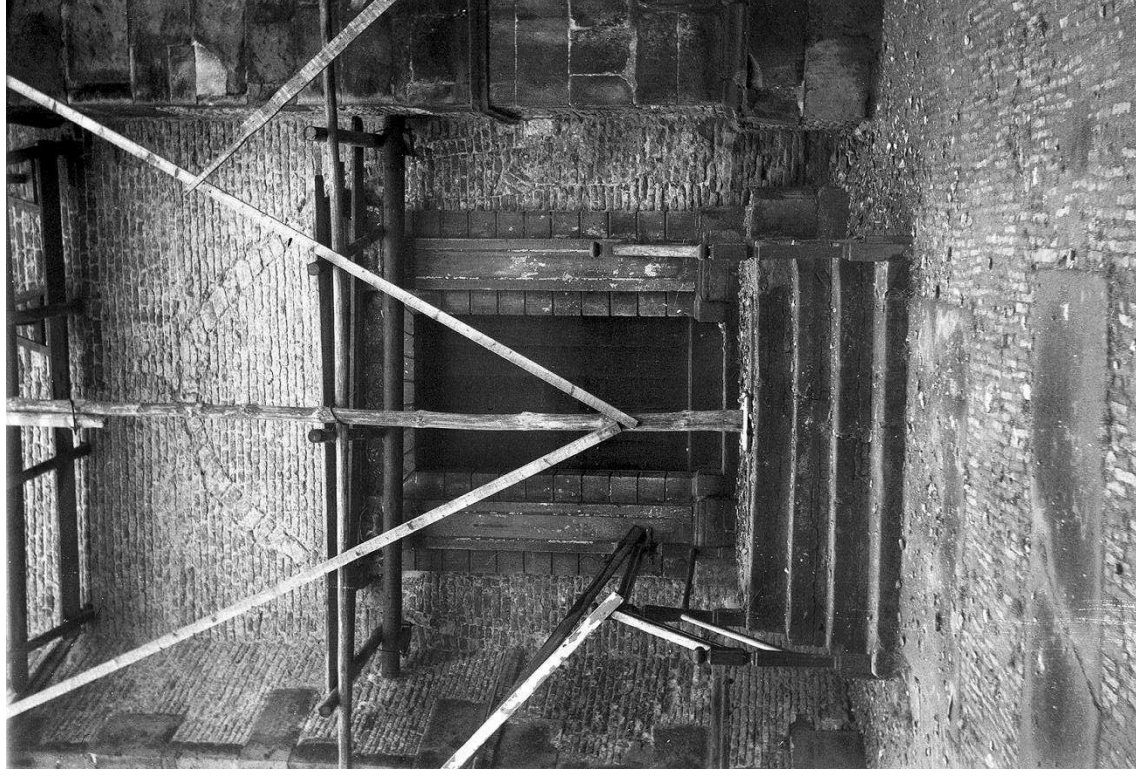
68. Grote Kerk, opstand van de zuidgevel (links), en van de oostgevel, nieuwe toestand, Zanstra Giesen en Sijmons Architecten, juni 1953 (CO 0442, inv.nr. 373).

Op dezelfde voortvarende wijze werd ook het interieur aangepakt: alleen het grafmonument in de apsis en de gravenbank werden gehandhaafd, hoewel de laatste werd ontdaan van zijn verflaag, verkleind en verschoven naar zijn huidige positie (afb. 82).

De doorgang in de zuidelijke koormuur bij de preekstoel werd opgeheven, terwijl nieuwe doorgangen tot stand kwamen tussen enerzijds de genoemde entreehal (zuid) en de consistorie (noord) en anderzijds de naastgelegen dwarsarmen. Het kwartronde, stenen podium van de dooptuin maakte Sijmons meerhoekig en hij kopieerde dit naar de noordkant, als locatie voor de doopvont. Hierdoor ontstond een wat bredere, centrale trap naar het koor, richting de vaste Avondmaalstafel voor het grafmonument (afb. 65). Na een onderbreking om het benodigde geld bijeen te brengen werden de voorbereidingen in de loop van 1954 hervat. Sijmons had in de tussentijd samen met R.D. Schiere een nieuw bureau opgericht.

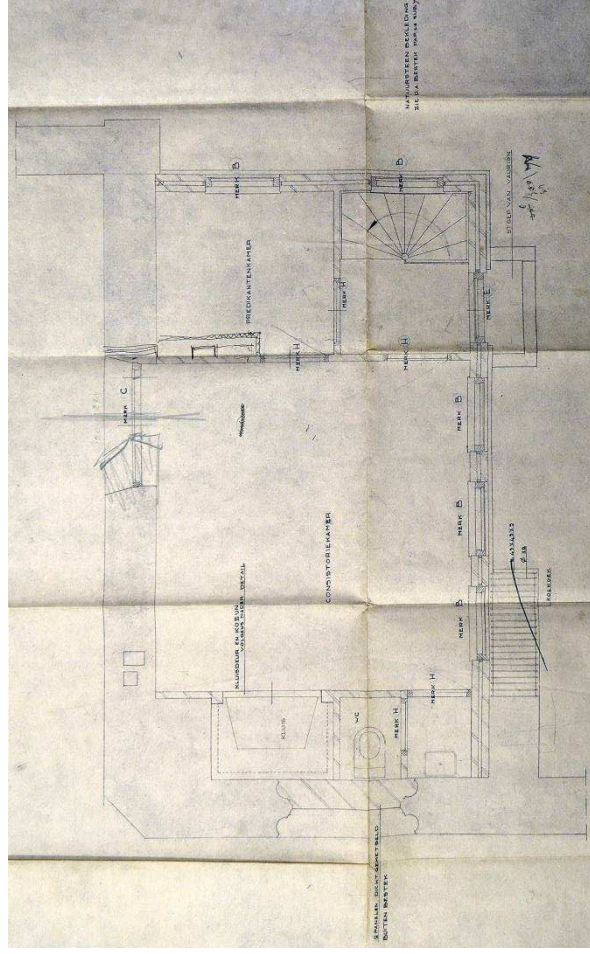
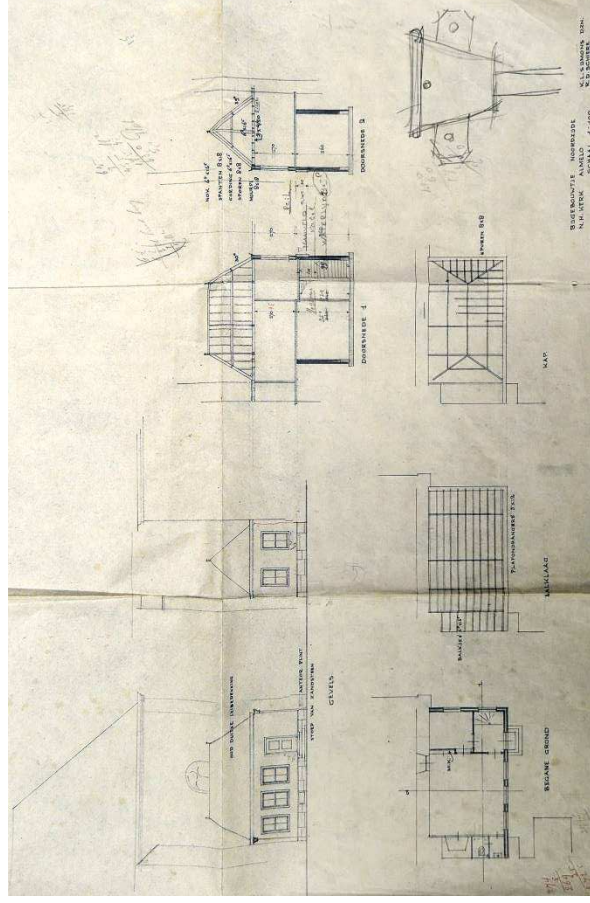
De daadwerkelijke restauratie ging van start in maart 1955.²⁵ Allereerst maakten de gietijzeren ramen plaats voor historiserende exemplaren van eikenhout, waarschijnlijk ontleend afbeeldingen van vóór 1835 (afb. 80, 81). Vervolgens vernieuwde men het complete plafond en de zoldervloeren en herstelde men de gevels en de kappen, waarbij men boven de dwarsarmen hulpconstructies verving die waren aangebracht vanwege verzakingsproblemen boven de kruising (afb. 21, 23).

Inwendig werd de koorvloer verhoogd, waarna de zerken en tegels (in zand) werden terugggelegd (afb. 87, 175, 176). Elders kwam een laag klinkers dan wel een betonvloer, de eerste als drager van de huidige tegels (Gernsheimer Blaubank), de laatste als ondervloer van de bankenblokken. De nieuwe

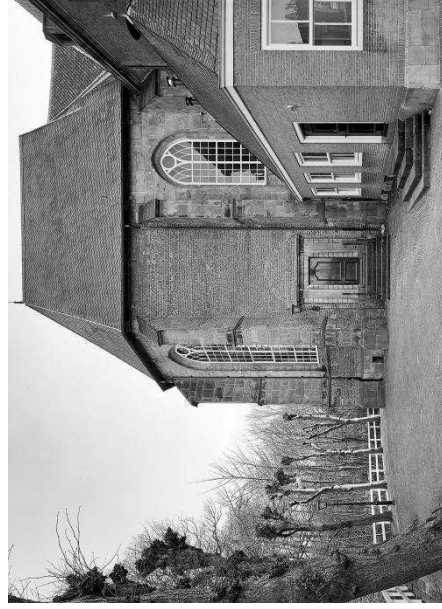
69. Grote Kerk, koor, noordgevel met de doorgang naar het koor tijdens de restauratie, 1955 (RCE Beeldbank).

²⁵ CO 0442, inv.nrs. 375.1, 376.1, 376.2, 508, 512.

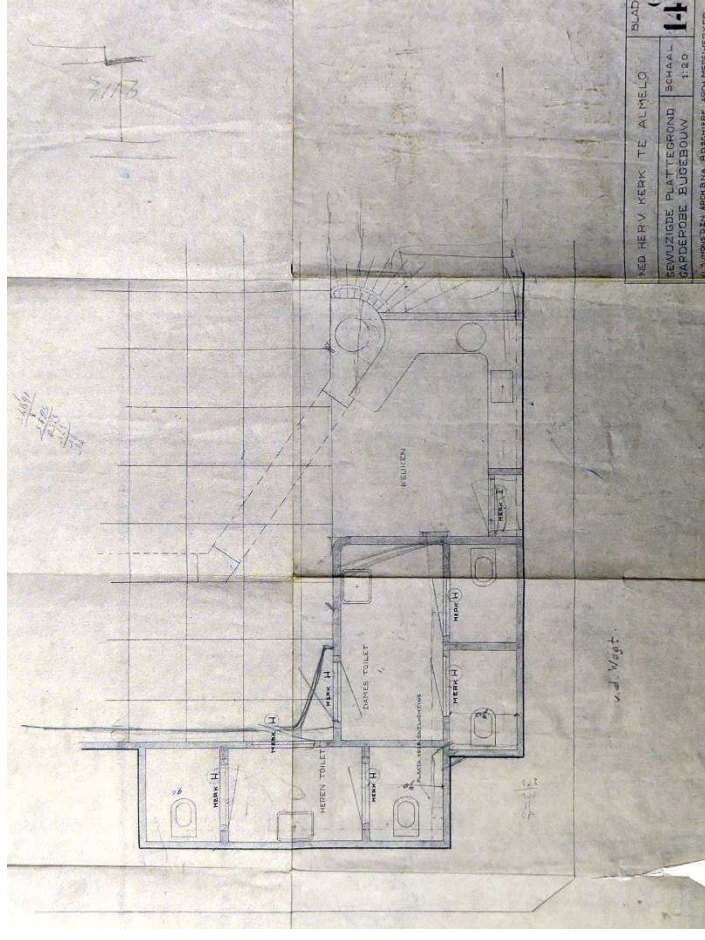
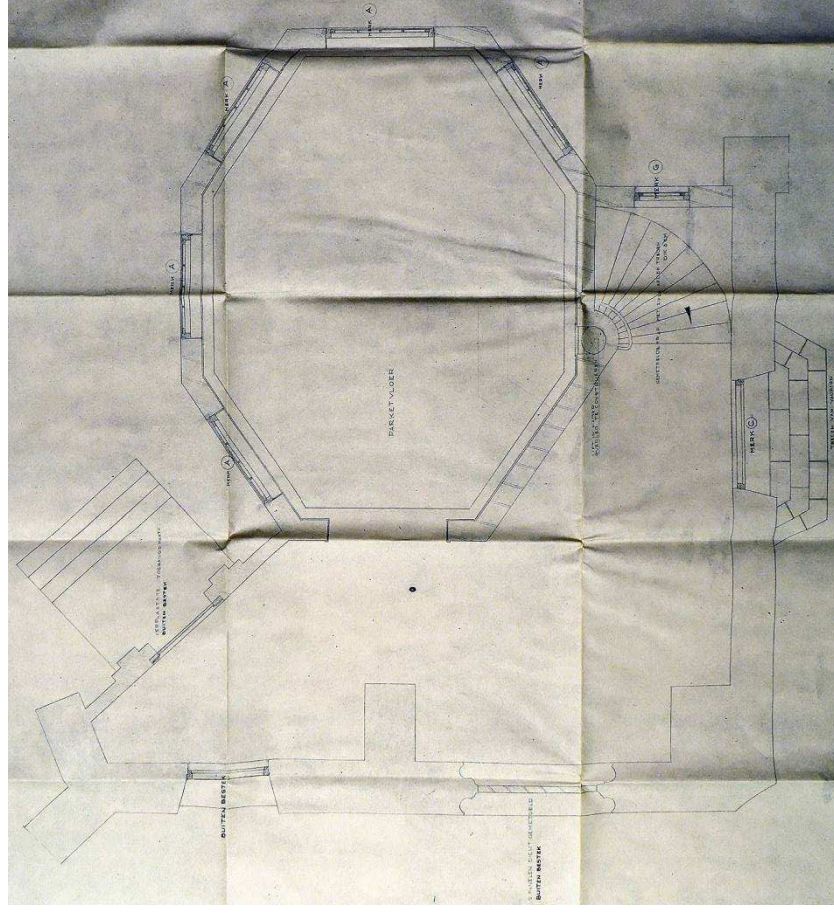

70. Grote Kerk, noordoostelijke aanbouw; ontwerp met gevels (linksboven), doorsneden (rechtsboven) en plattegronden (onder), K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1953; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1).

71. Grote Kerk, noordoostelijke aanbouw; plattegrond van de begane grond, waar de consistoriekamer gepland is, met toiletten, een kluis en een predikantenkamer (rechtsboven), K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1953; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-2).

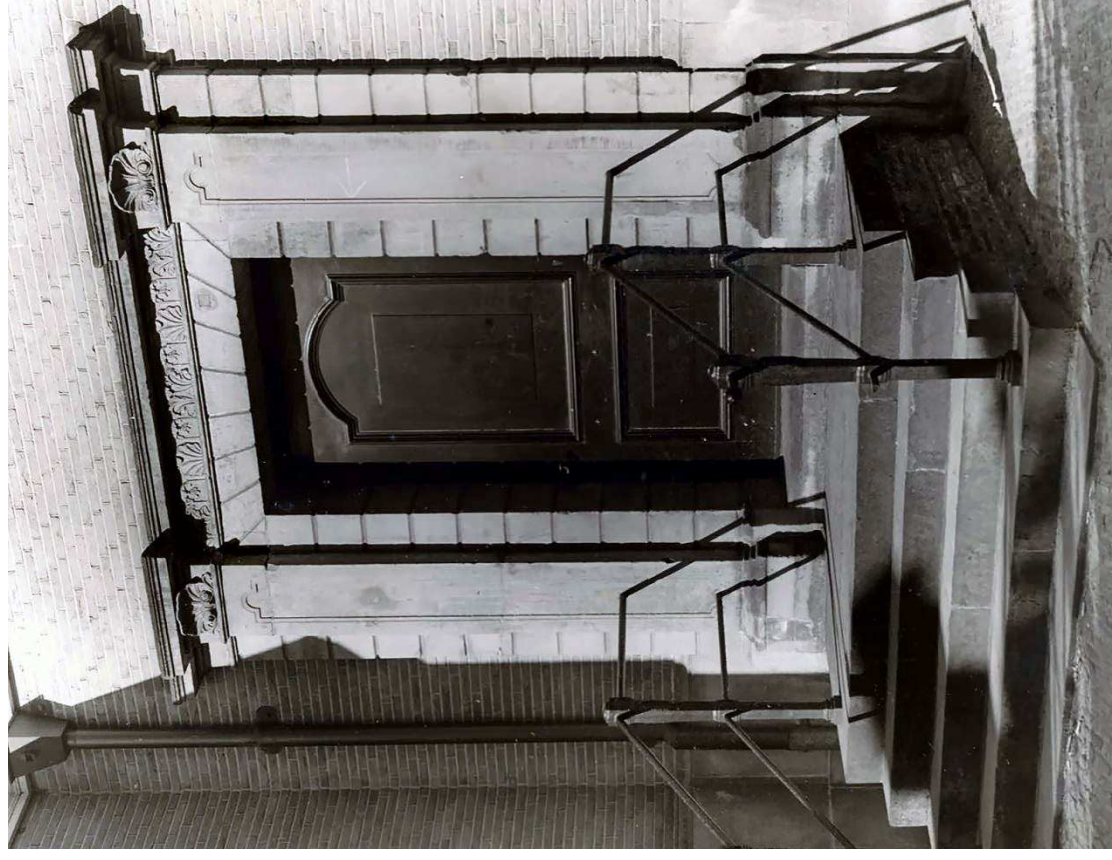
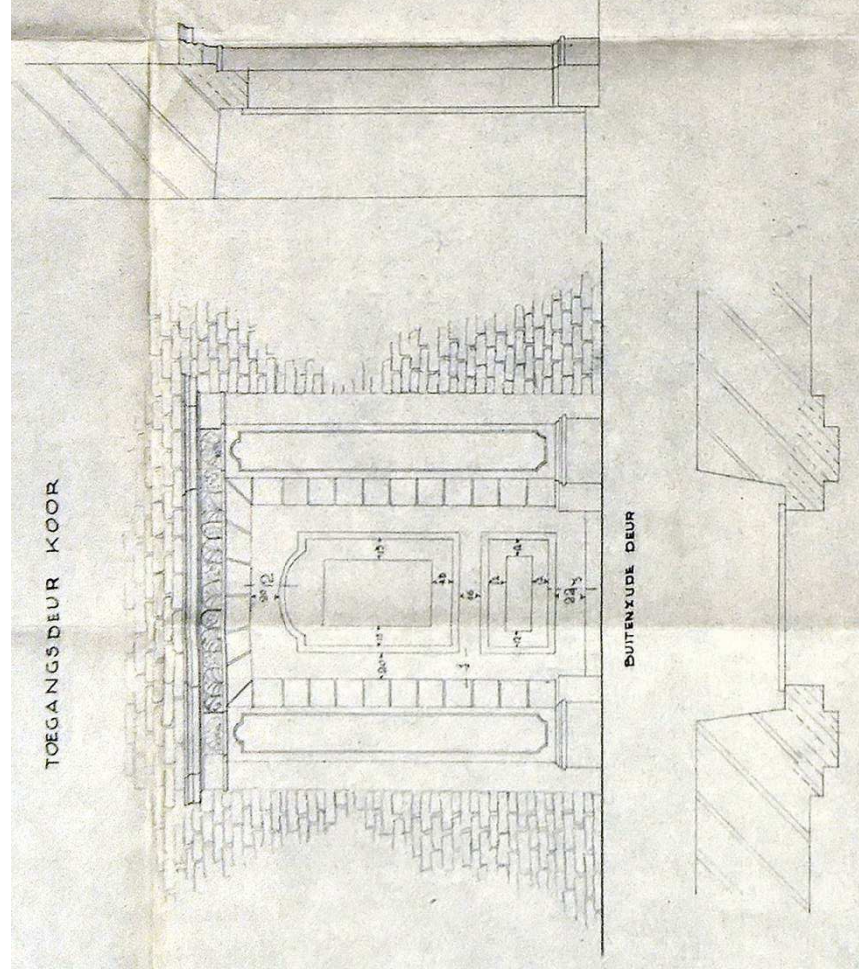

72. Grote Kerk, koor vanuit het noorden, met de doorgang die in 1953-1954 is voorzien van zijn paneeldeur en stoep; rechts de consistorie-aanbouw uit 1953-1954, 1992 (RCE Beeldbank).

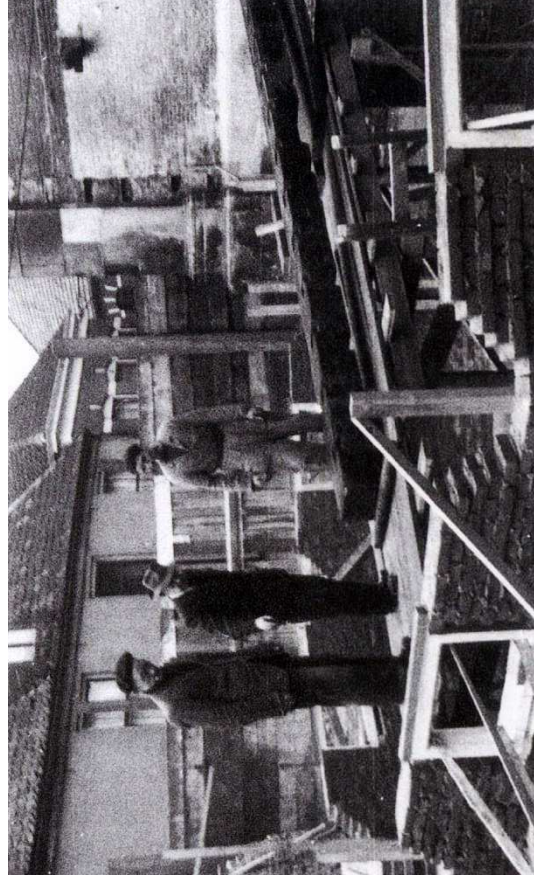
73. Grote Kerk, zuidoostelijke aanbouw; plattegrond van de begane grond, met een entreehal en een vergaderzaal, K.L.Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1953; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1).

74. Grote Kerk, zuidoostelijke aanbouw; plattegrond van de noordwesthoek van het souterrain, waar de toiletten en een pantry gepland zijn, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1953; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-2).

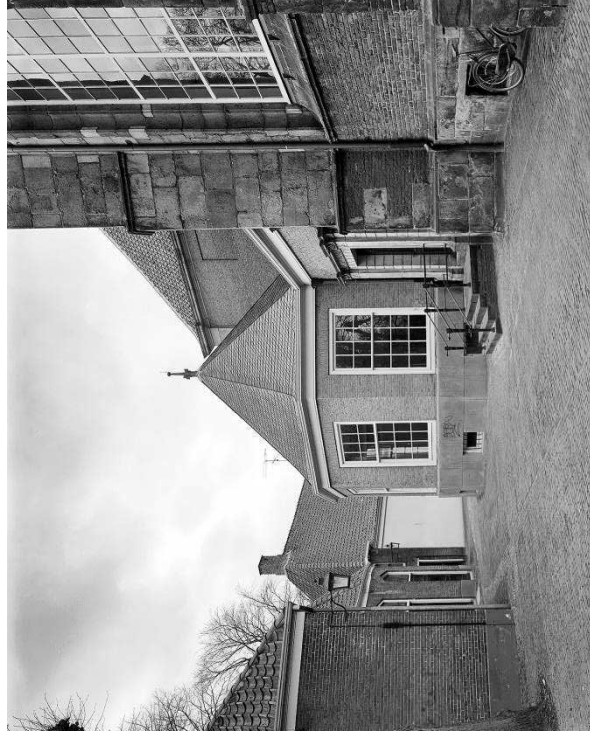

75. Grote Kerk, opmeting en deurontwerp van de ingangspartij van zowel de zuid- als de noordoostelijke aanbouw, aanzicht (linksboven) en details, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1953; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1).

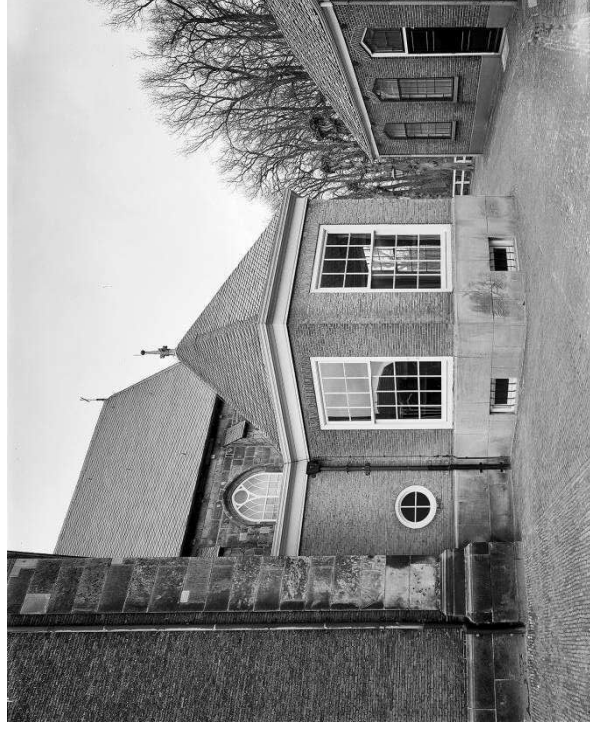
76. Grote Kerk, de doorgang naar de zuidoostelijke aanbouw (omstreeks 1955) met de overgeplaatste omlijsting (zie afb. 40), 1955 (MSMD).

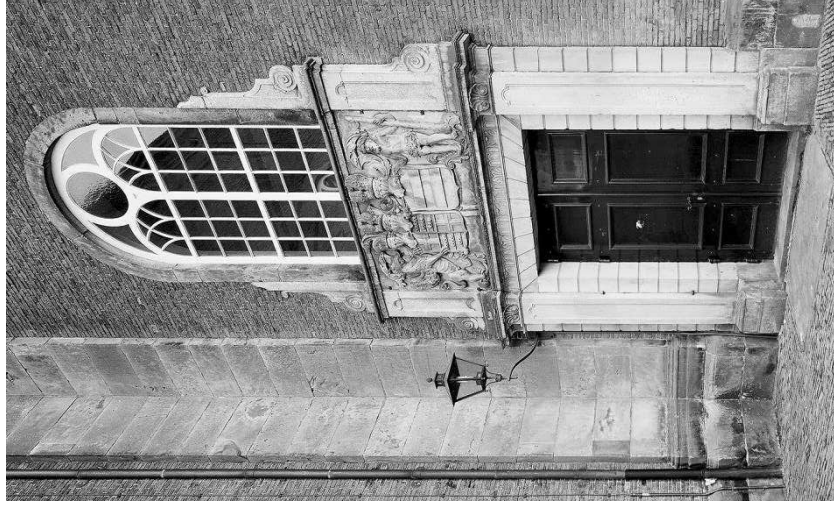

77. Grote Kerk, de zuidoostelijke aanbouw vanuit het noordoosten tijdens de bouw, omstreeks 1955 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 94).

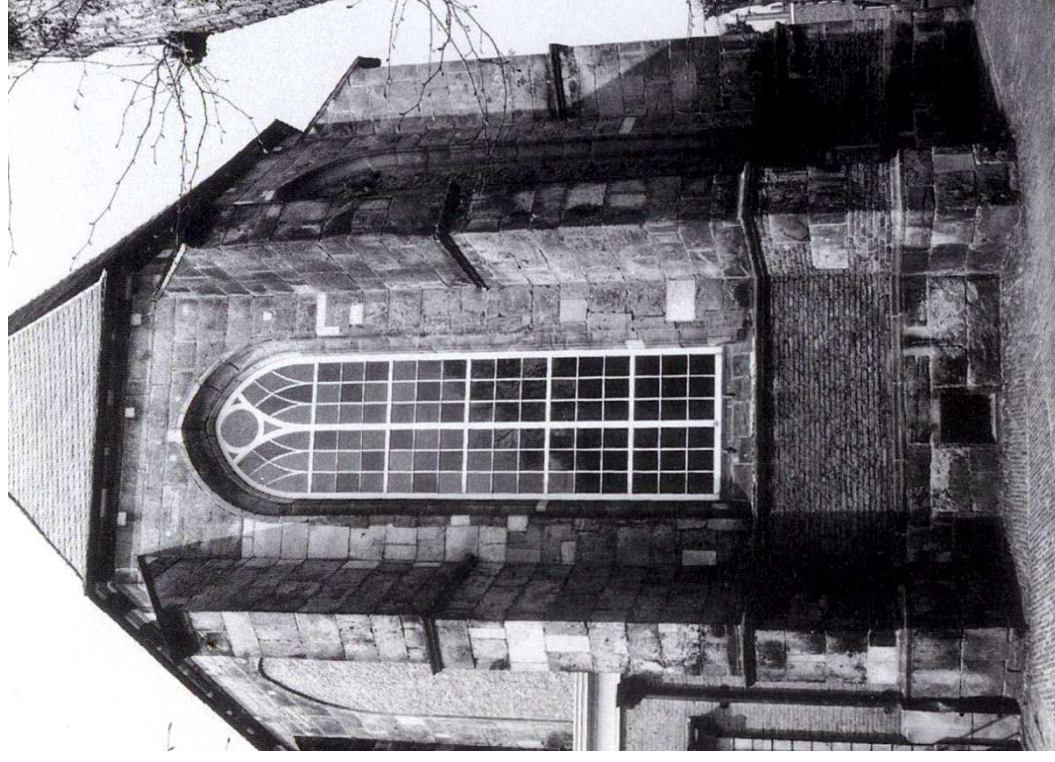
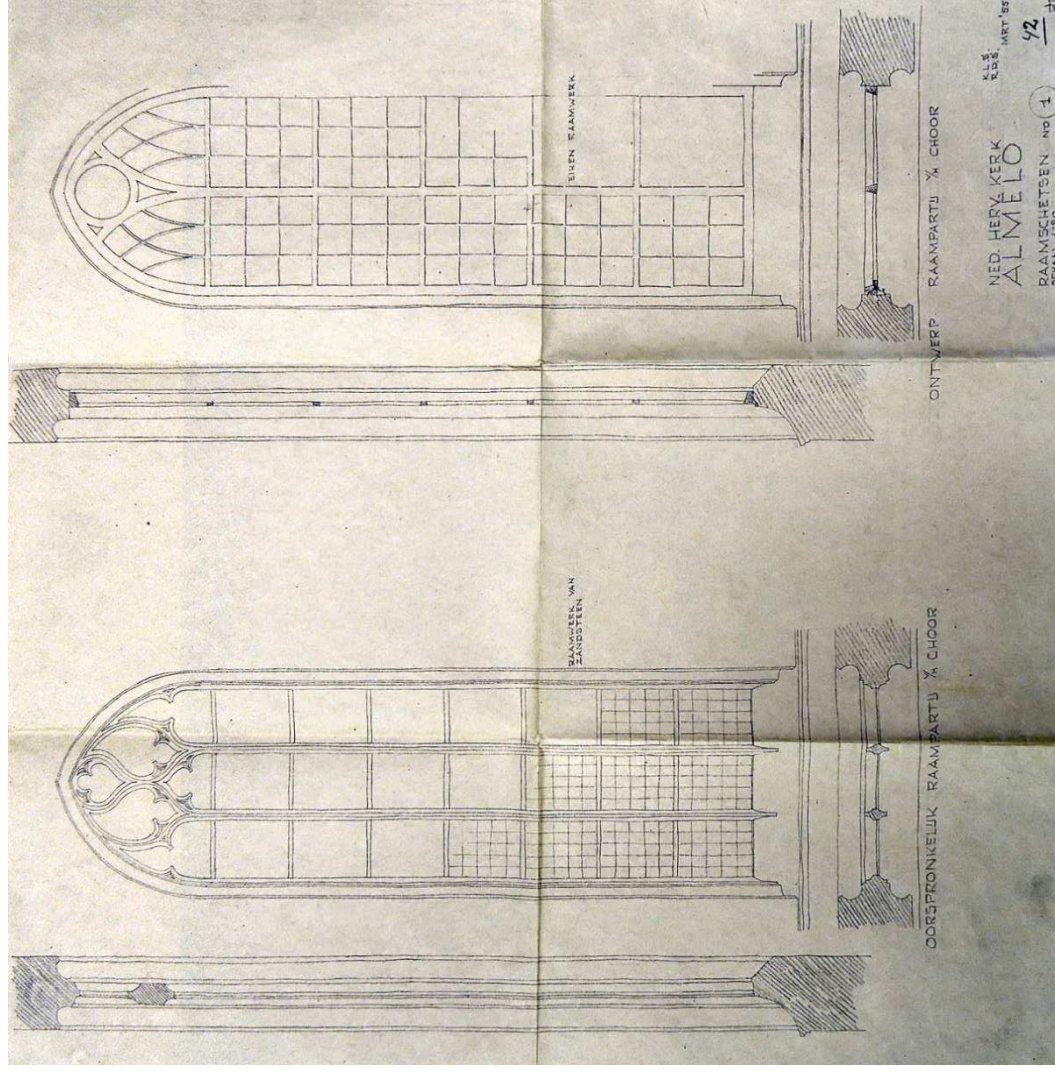

78. Grote Kerk, de zuidoostelijke aanbouw van omstreeks 1955, vanuit het noordoosten (links) en het zuiden, 1992 (RCE Beeldbank).

79. Grote Kerk, de doorgangen in de noordgevel van de westarm (links), de westgevel van de toren (midden) en de zuidgevel van de westarm; tijdens de restauratie van 1955-1957 zijn de dubbele deuren van de westarm gekopieerd en die van de toren opnieuw ontworpen, evenals het bovenraam, 1992 (RCE Beeldbank).

80. Grote Kerk, centrale, in 1770-1882 gedichte venster van de koorapsis met de oorspronkelijke tracering (links) (afb. 36), en het ontwerp van de nieuwe ramen in de overige koorvensters, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, 1955; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1).

81. Grote Kerk, koorvenster in de zuidelijke travée van de apsis, met het raam uit 1955; rechts nog net het in 1770-1772 dichtgemetselde oostelijke venster, waarvan de oorspronkelijke tracering behouden is gebleven, omstreeks 1990 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 12).

In de plint onder het venster bevindt zich een ventilatieopening van de grafkelder onder het koor.

banken werden ontworpen door Sijmons zelf, in historiserende trant, net als de preekstoel en het verkleinde orgelbalkon (afb. 89-92, 100-101, 84-86). Hieronder kwam het tochtportaal tot stand dat nog altijd aanwezig is, tegelijk met de tegelvloer (Bentheimer) en de stalen wenteltrap in het torenportaal (afb. 83, 145). De muren kregen een traditionele laag witkalk boven een zwarte, geschilderde plint, terwijl de ramen en het plafond moesten worden 'geschilderd', het vurenhout gebeitst en het eikenhout in de was gezet. Naast dit alles maakten de negentiende-eeuwse gaskronen plaats voor de huidige Venetiaanse exemplaren (afb. 85, 86, 102).

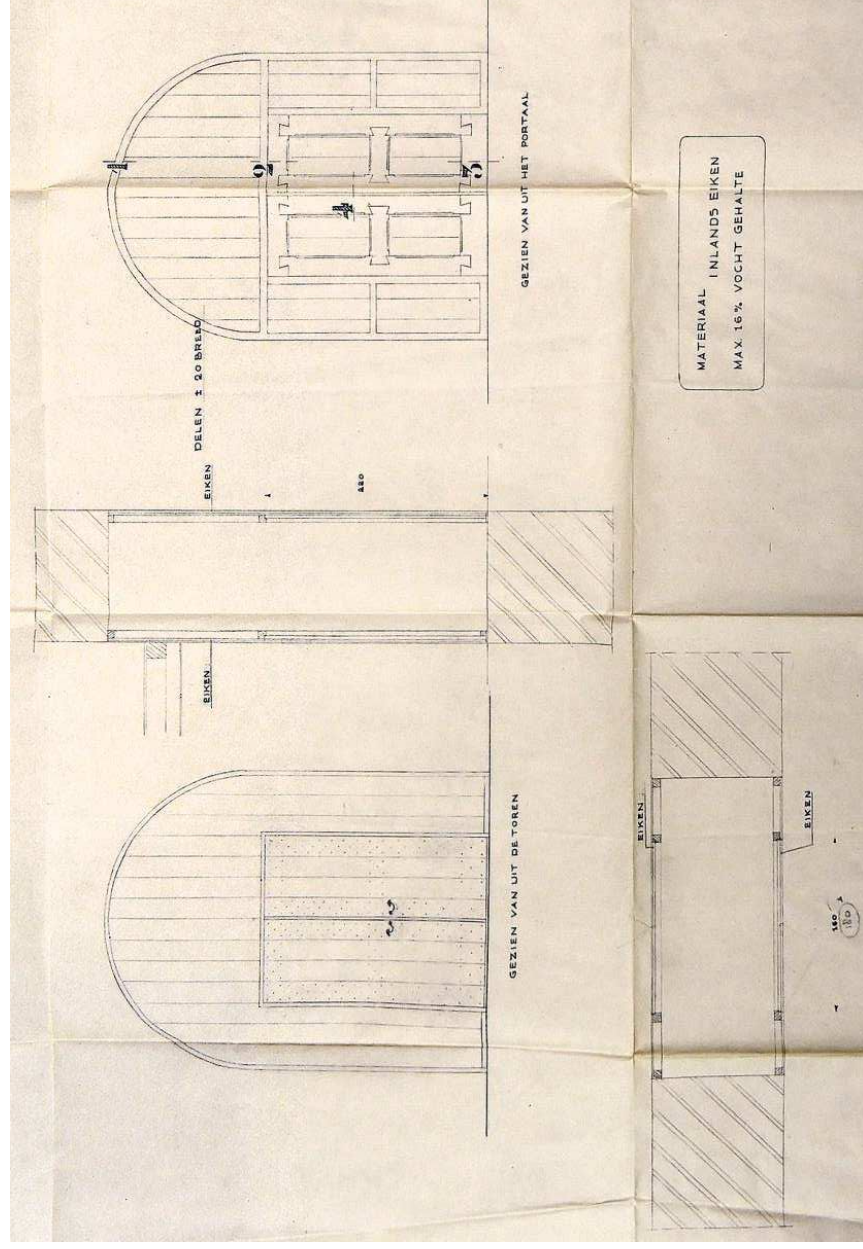
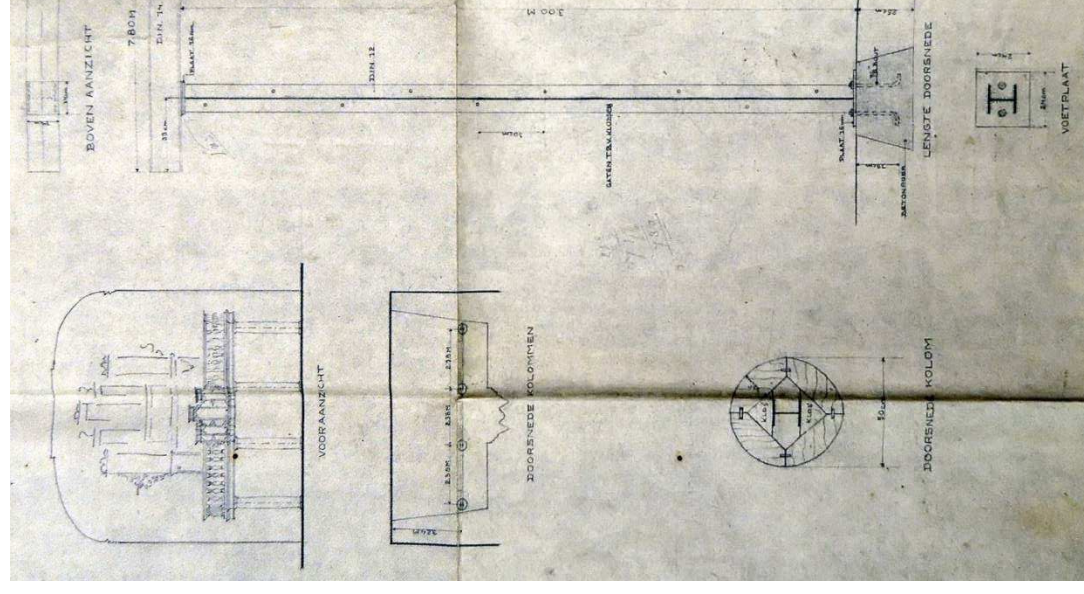
Tijdens de bouw ontstond zich binnen de Hervormde Kerk een landelijke discussie over de gewenste vorm en frequentie van de Avondmaalsviering.²⁶ De gedreven Sijmons nam in deze discussie nadrukkelijk stelling, door zijn plannen voor het koor serieus te herzien: in plaats van een eenvoudige altaartafel kwam er nu een omvangrijk, U-vormig exemplaar, geflankeerd door een fors aantal zitbanken (afb. 94, 103). Bovendien transformeerde hij de twee geplande podia voor het koor stapsgewijs in de nog steeds aanwezige, 'koorbrede' trap, waarbij tevens een hek bovenaan deze trap uit het ontwerp verdween (afb. 93, 94).

Met de vernieuwde Avondmaalsviering zou na de oplevering van de restauratie, in 1957, enige tijd worden geëxperimenteerd, maar uiteindelijk zou de gemeente terugkeren naar de traditionele vorm - de breuk met het verleden was voor velen te rigoureuus. Het speciale, ook door Sijmons ontworpen meubilair is weliswaar nog tot in de jaren 1970 in het koor blijven staan, maar daarna langzaam in de vergetelheid geraakt (afb. 104).

²⁶ Mulder, p. 63, 64.

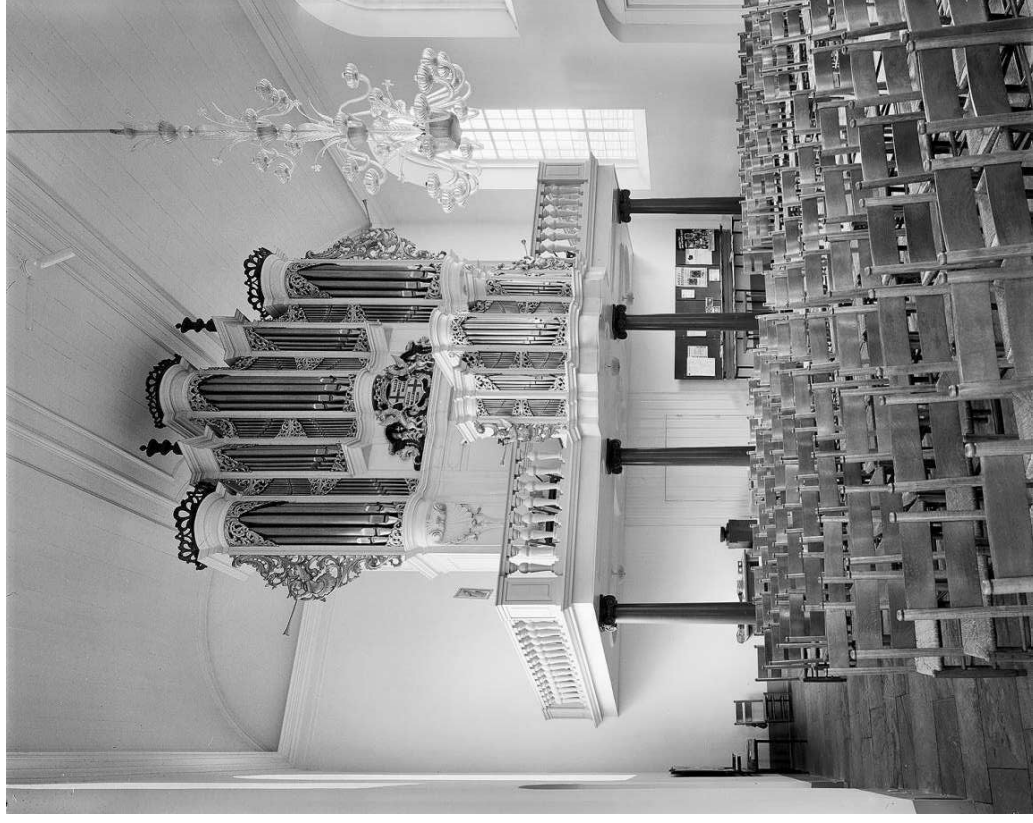
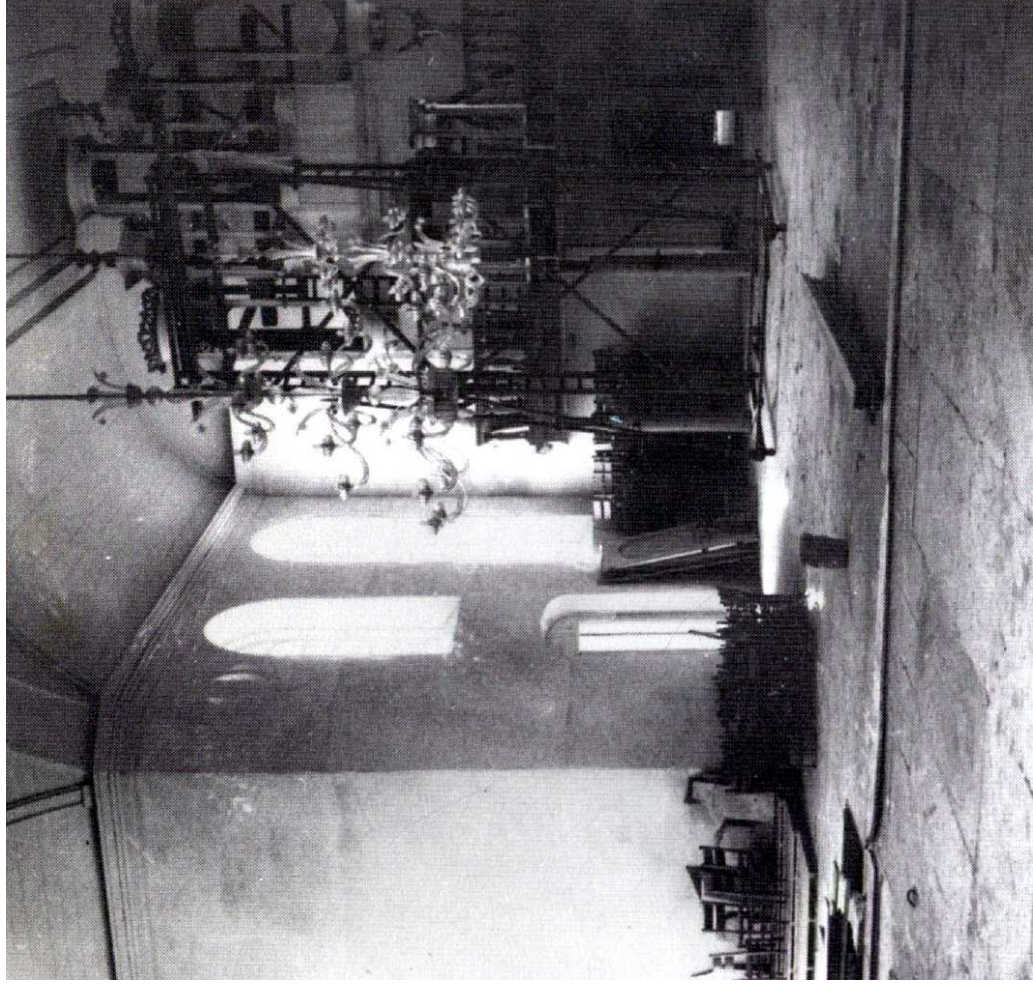

82. Grote Kerk, de gravenbank die tijdens de restauratie 1955-1957 is verplaatst van het koor naar de westmuur van de noordarm, waarbij is ingekort en ontdaan van zijn witte verflaag; daarnaast zijn de bijbehorende personeelsbanken van Huis Almelo verwijderd, 1992 (RCE Beeldbank).

83. Grote Kerk, ontwerp van het tochtportaal in de westmuur, met de doorgang naar de toren, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1955; noorden is rechts (CO 0442, inv.nr. 376-1).

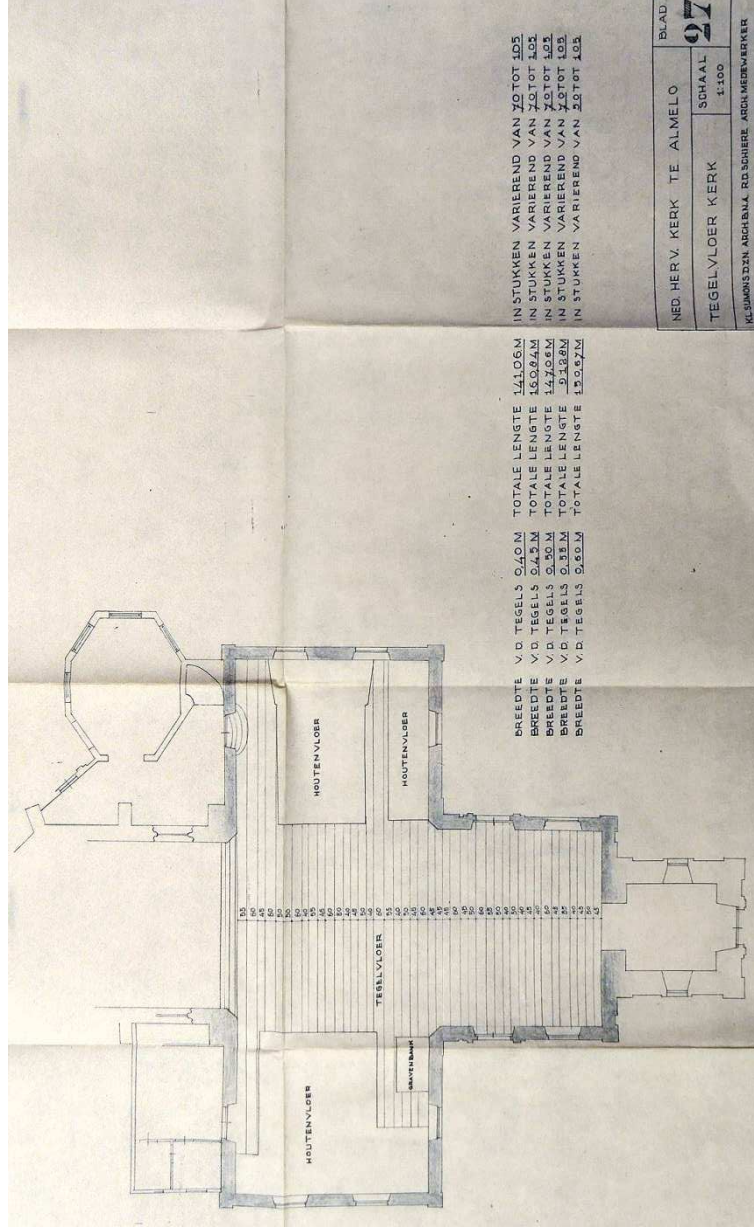
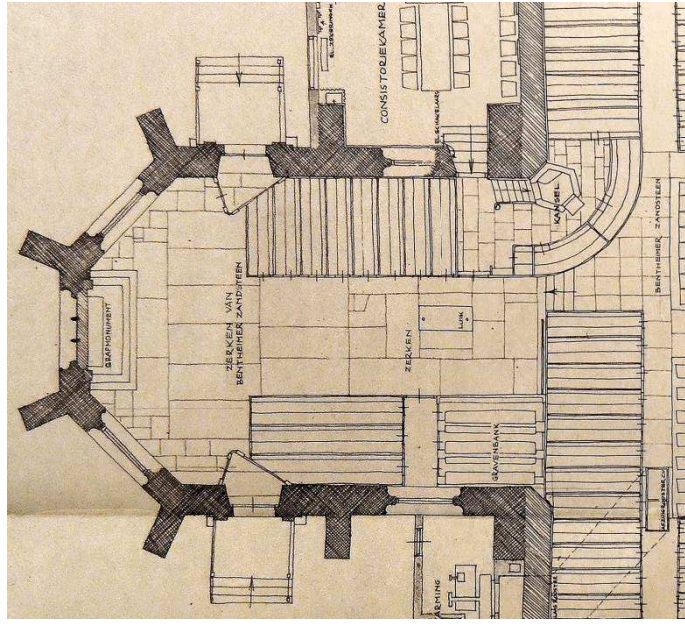
84. Grote Kerk, ontwerp van het orgelbalkon, op vier zuilen met Ionische kapitelen rust, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1955; noorden is rechts (CO 0442, inv.nr. 376-1).

85. Grote Kerk tijdens de restauratie; er wordt gewerkt aan het orgelbalkon, terwijl de orgelkas opnieuw wordt opgebouwd, omstreeks 1955 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 95).

De oude vloer nog aanwezig, maar de nieuwe kroonluchters van Venetiaans glas zijn al opgehangen, omdat het geheel vernieuwde plafond al gereed was.

86. Grote Kerk, het nieuwe orgelbalkon van het vernieuwde orgel omstreeks 1955 vanuit het zuidoosten; onder het balkon het tochtportaal (omstreeks 1955) met doorgang naar de toren; de stoelen dateerden van na 1945 en zijn gehandhaafd, 1992 (RCE Beeldbank).

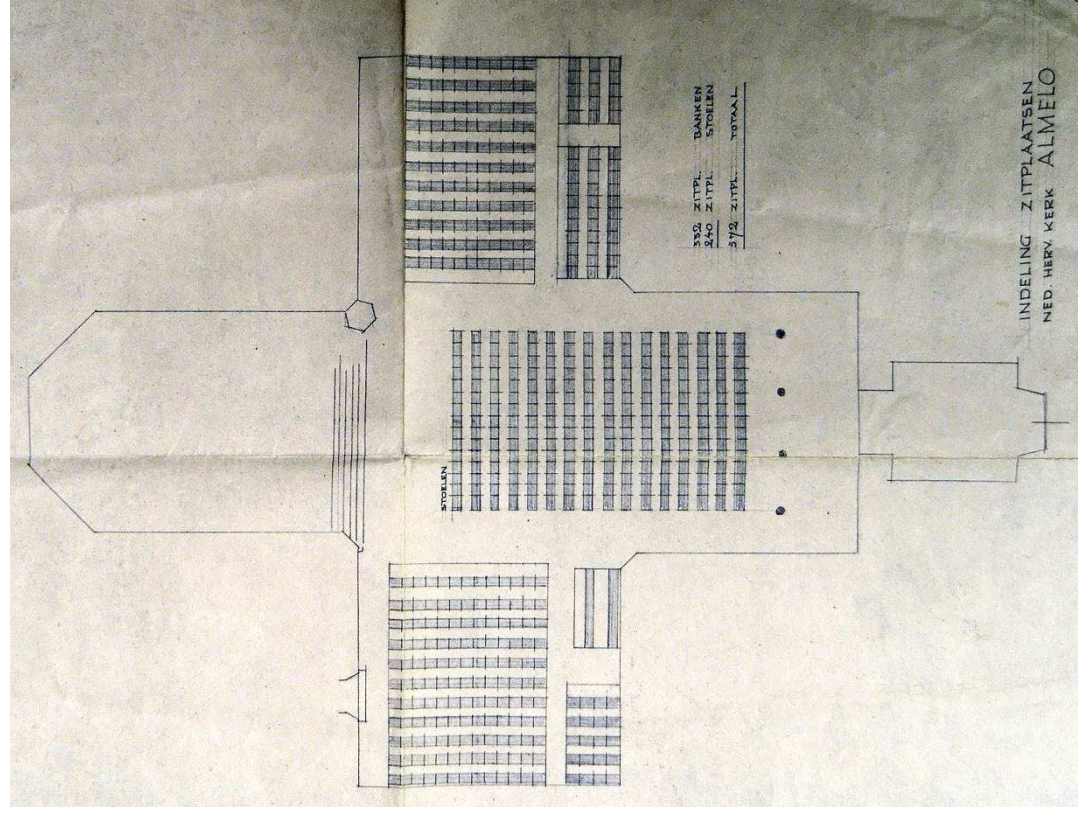
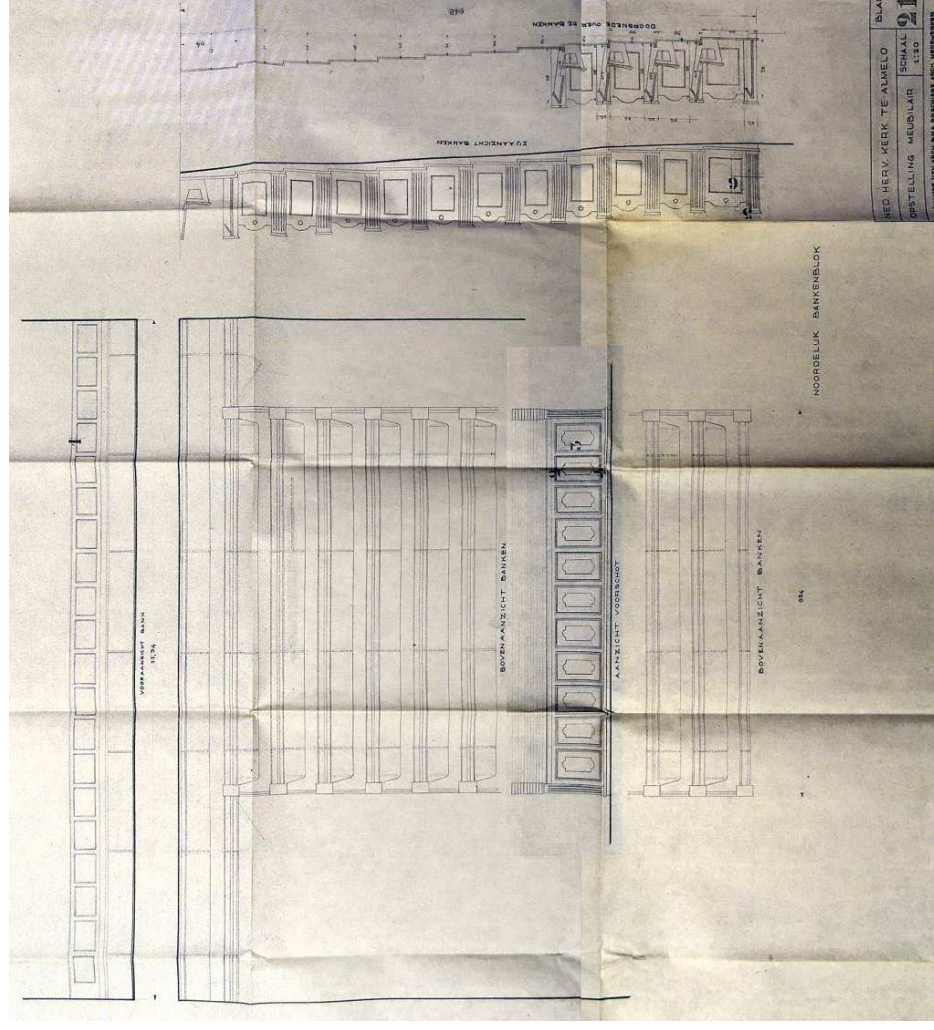

87. Grote Kerk, plattegrond van het koor (detail afb. 55), bestaande toestand, Zanstra Giesen en Sijmons Architecten, september 1952; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 372).

De vloer is belegd met zerken van Bentheimersteen, en in de andere armen liggen vierkante tegels van dezelfde steensoort, waarvan de beste exemplaren in 1955-1957 zijn hergebruikt voor de vloer van de toren.

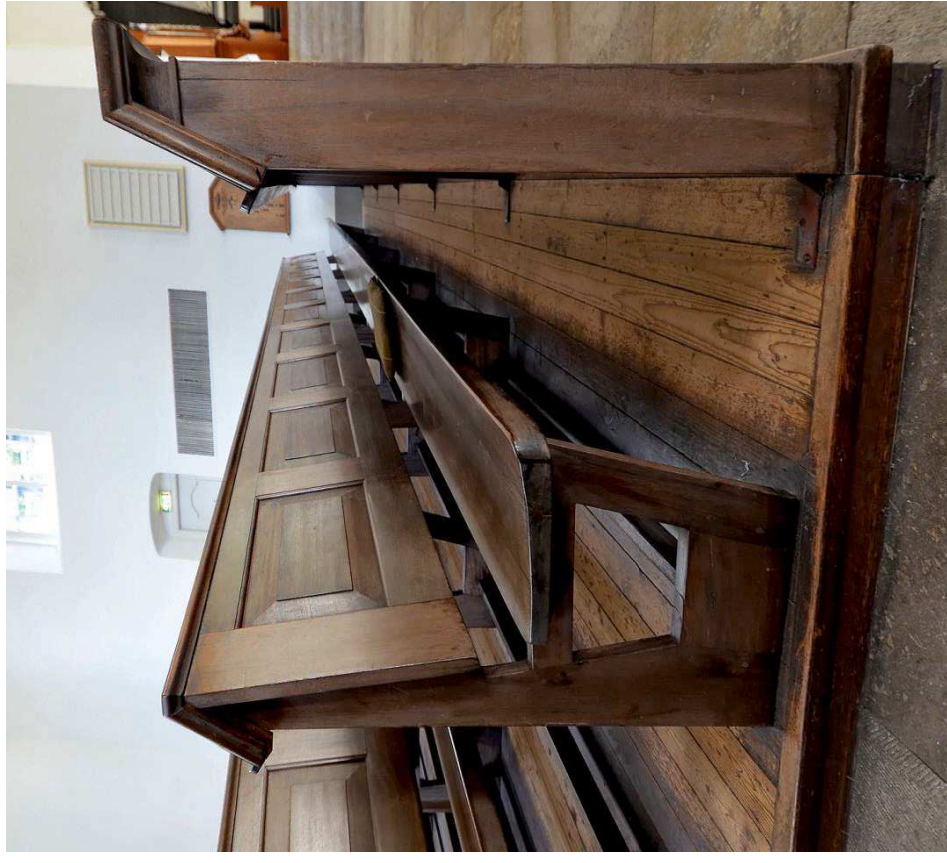
88. Grote Kerk, ontwerp van de dekvloeren van Duitse kalksteentegels (Gernsheimer Blaubank) en hout, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1955; noorden is boven (CO 0442, inv.nr. 376-1).

De zerken in het koor zijn alleen opgenomen en teruggelegd op een verhoogd zandbed.

89. Grote Kerk, ontwerp van de bankenblokken en voorschotten, hier geprojecteerd in de noordarm, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1955; noorden is boven (CO 0442, inv.nr. 376-1).
90. Grote Kerk, ontwerp van het bankenplan; de gravenbank wordt verplaatst van het koor naar de westmuur van de noordarm; de banken in het schip zijn niet uitgevoerd, want hier zijn de stoelen van omstreeks 1945 gehandhaafd, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1955; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1).

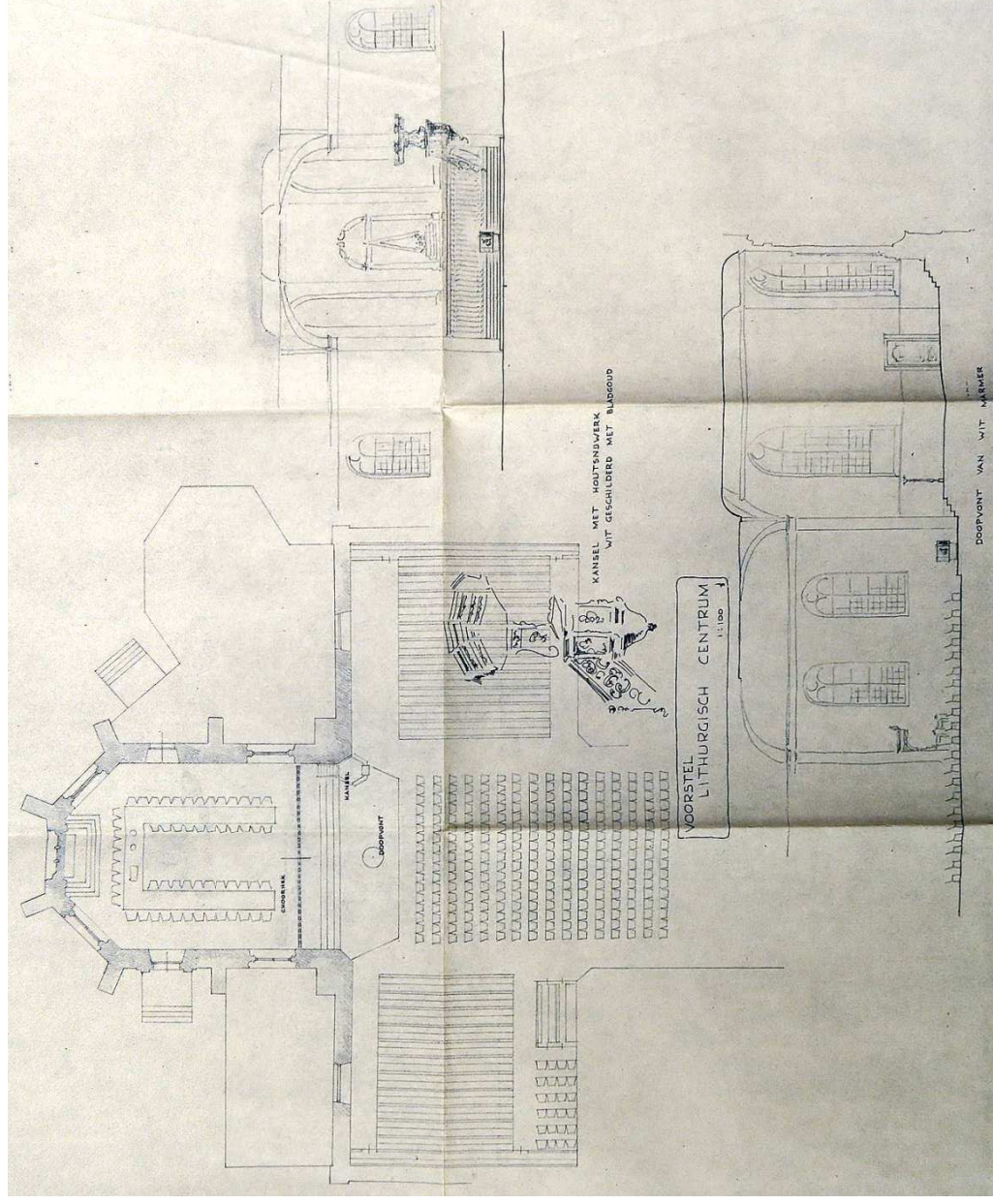
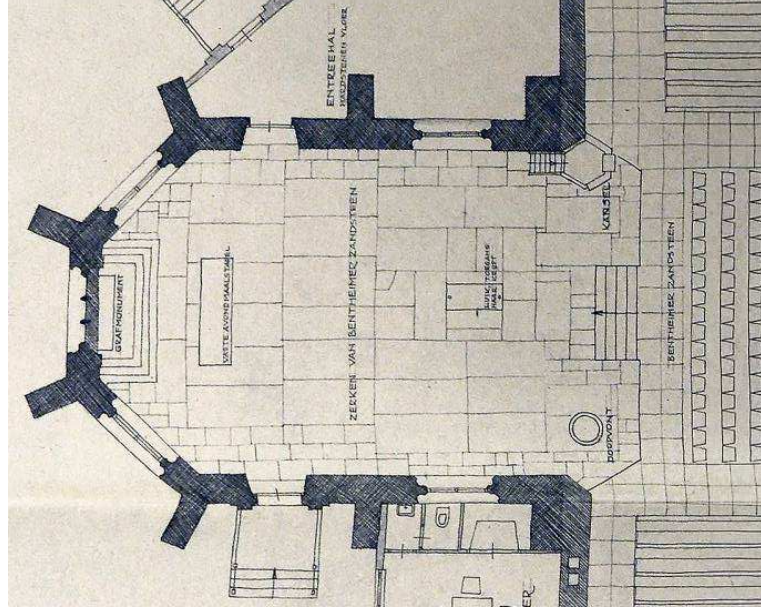
90. Grote Kerk, ontwerp van het bankenplan; de gravenbank wordt verplaatst van het koor naar de westmuur van de noordarm; de banken in het schip zijn niet uitgevoerd, want hier zijn de stoelen van omstreeks 1945 gehandhaafd, K.L. Schiere, omstreeks 1955; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1).

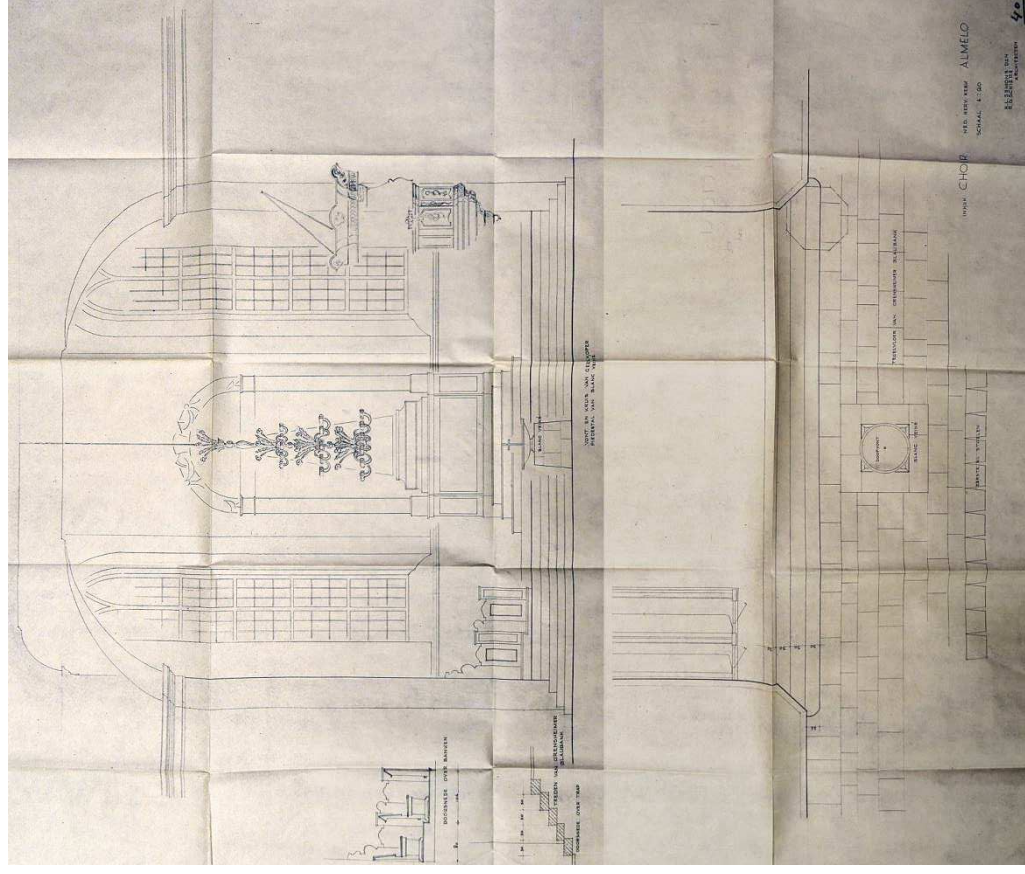
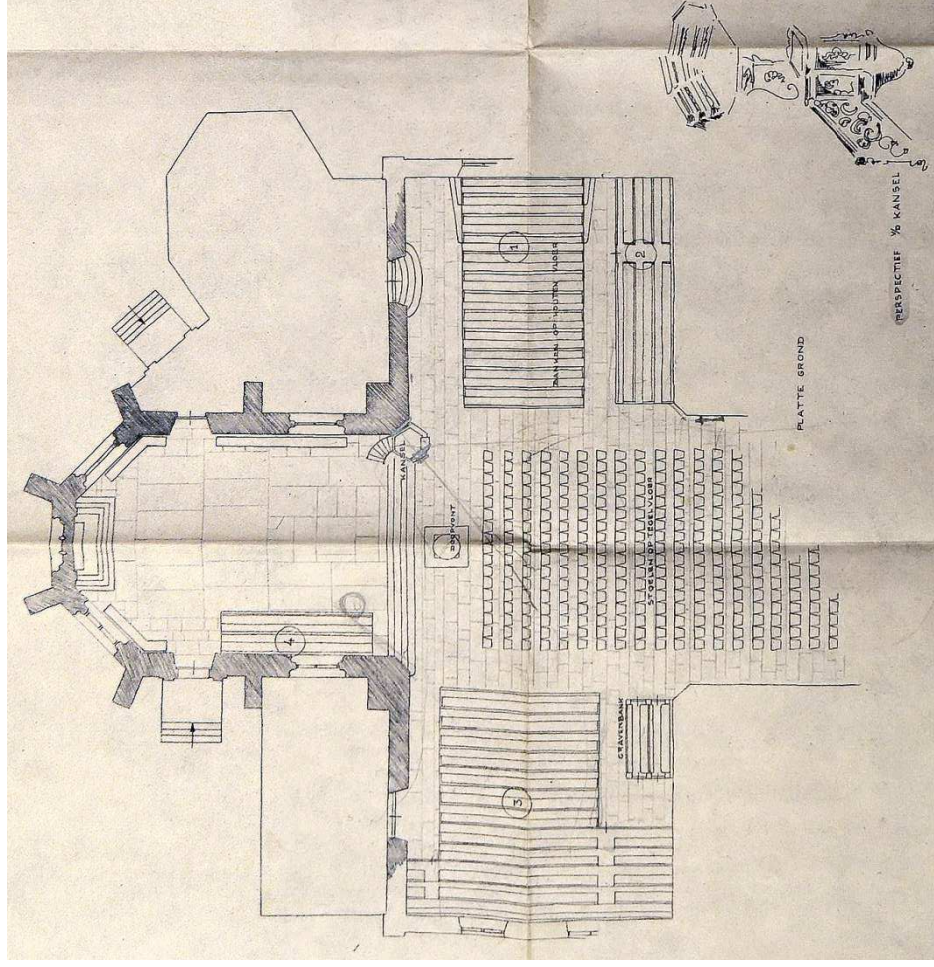
91. Grote Kerk, noordarm vanuit het zuidoosten, met zicht op het voorschot van het bankenblok, gemaakt omstreeks 1955 naar ontwerp van K.L. Sijmons en R.D. Schiere, 2023.

92. Grote Kerk, noordarm, detail van de banken van omstreeks 1955, achter het voorschot, 2023.

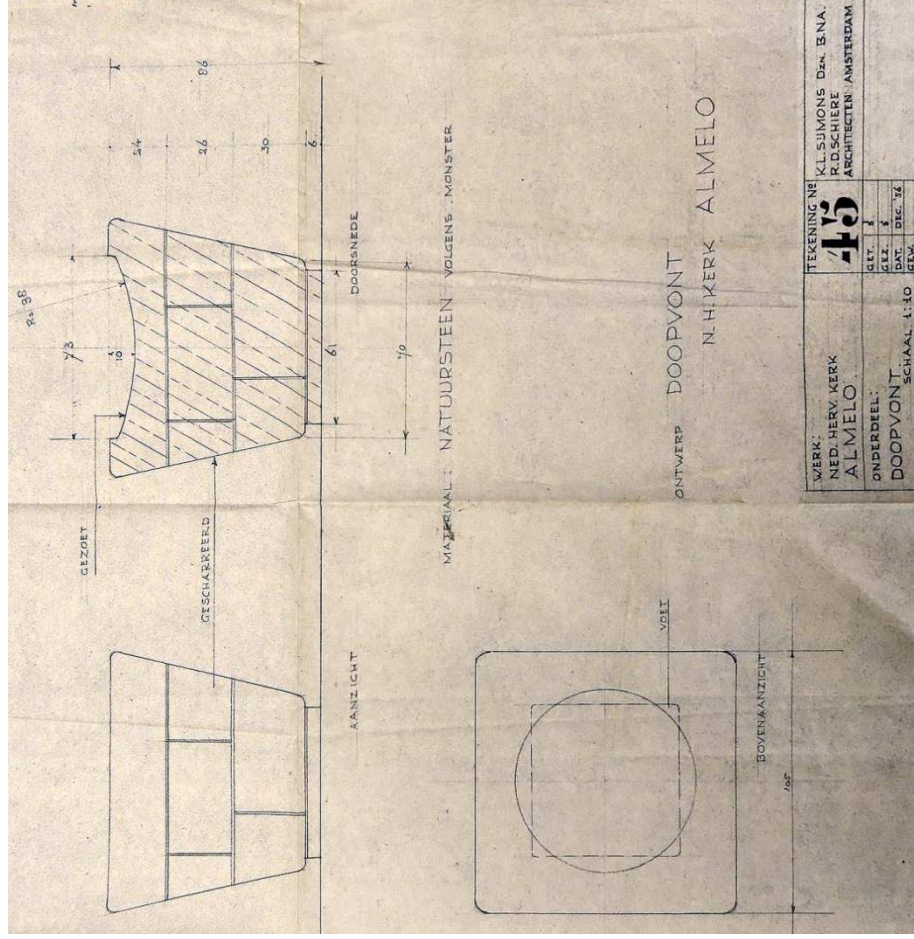
Het blok wordt aan de achterzijde afgesloten met een schot (omstreeks 1955), dat identiek is aan het voorschot maar recent is verhoogd t.b.v. opslag. De zuidarm heeft een identiek bankenblok uit omstreeks 1955.

93. Grote Kerk, plattegrond van de begane grond (detail afb. 65), nieuwe toestand, Zanstra Giesen en Sijmons Architecten, juni 1953; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 373). Voor het koor liggen twee podia, voor de doorpont (noord) en de preekstoel (zuid), met ertussen een trap
94. Grote Kerk, ontwerp van de opstelling van het meubilair, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1956; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1). Voor het koor ligt nu een breed en laag podium (met de doorpont), dat overgaat in een trap naar het koor, dat wordt afgescheiden door een hek; erachter is de nieuwe, U-vormige Avondmaalsopstelling te zien.
- In de dwarsarmen komen banken naar ontwerp van Sijmons en Schiere, terwijl de stoelen van omstreeks 1945 de westarm en de kruising zullen vullen.

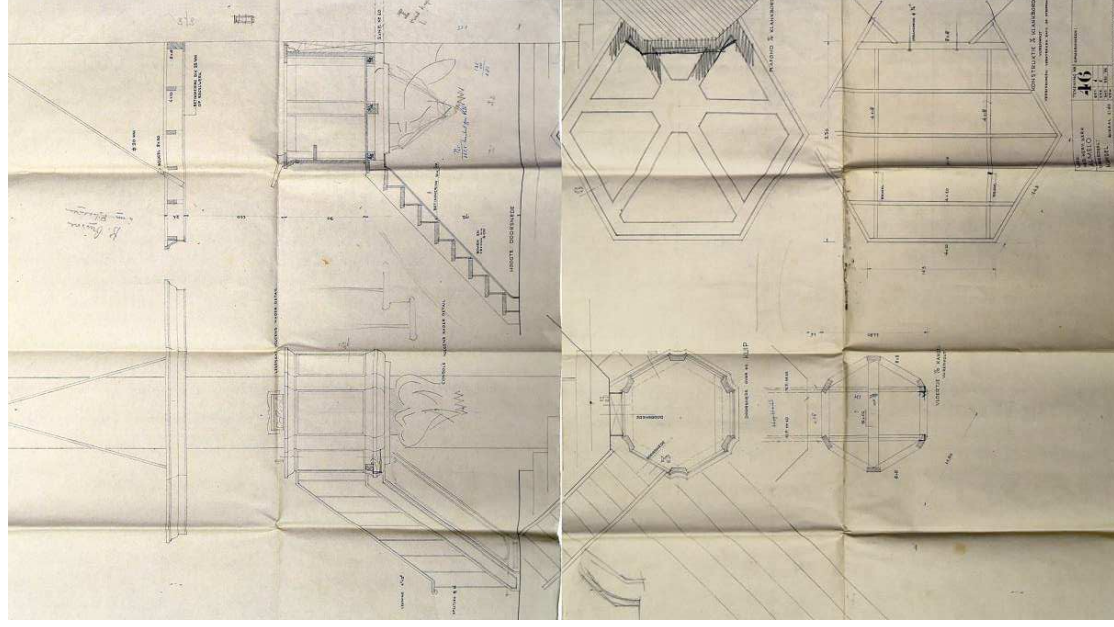

95. Grote Kerk, ontwerp van de opstelling van het meubilair, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1956; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1, detail).
Het lage podium voor het koor is opgenomen op de trap, waarbij de doopvont een plaats centraal hiervoor heeft gekregen.
96. Grote Kerk, ontwerp van de inrichting van het koor, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1956; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1).
Aanzicht met de brede koortrap met treden van Duitse kalksteentegels (Gernsheimer Blaubank); de doopvont is nog centraal voor de trap gesitueerd, terwijl de personeelsbanken van Huis Almelo, die uiteindelijk zouden verdwijnen, nog zijn gehandhaafd.

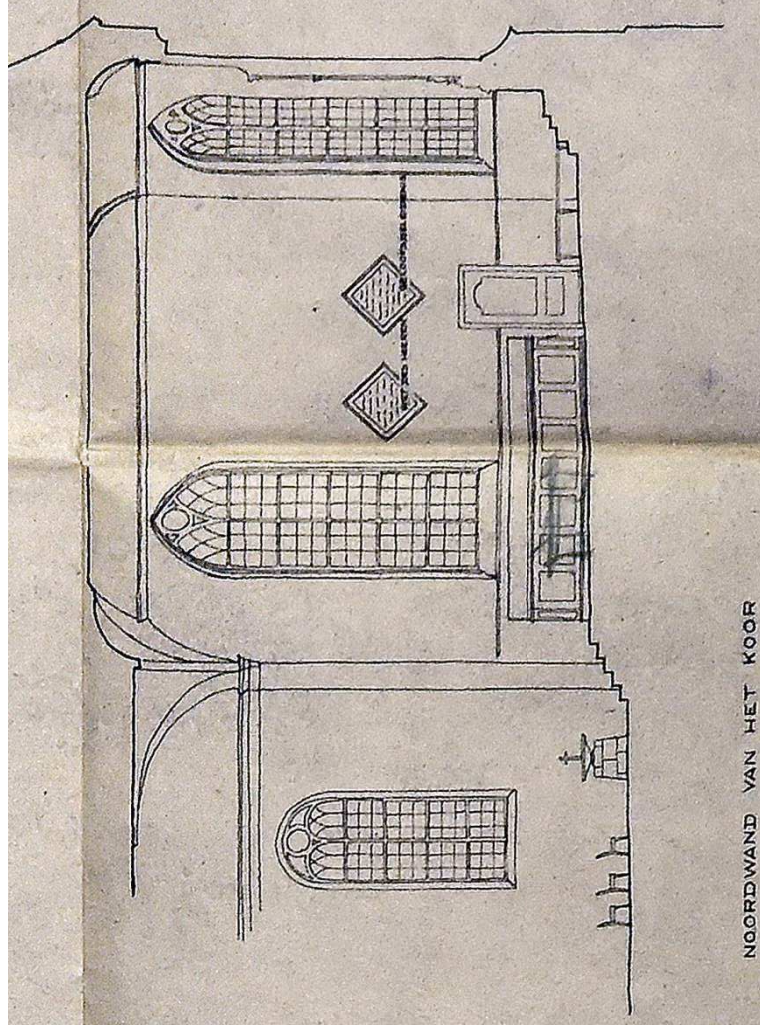
97. Grote Kerk, definitief ontwerp van de doopvont, die noordelijk voor de koortrap zal worden geplaatst, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, december 1956 (CO 0442, inv.nr. 376-1).

98. Grote Kerk, de marmeren doopvont, noordoostelijk in de kruising, voor de koortrap (rechts), 2023.

99. Grote Kerk, definitief ontwerp van de preekstoel en het galbord; de historische preekstoel zou uiteindelijk niet worden gehandhaafd, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, december 1956; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1).

100. Grote Kerk, de preekstoel met galbord, uitgevoerd omstreeks 1957 naar ontwerp van K.L. Sijmons en R.D. Schiere, 2023.

NOORDWAND VAN HET KOOR

101. Grote Kerk, ontwerp van de opstelling van het meubilair, K.L. Sijmons en R.D. Schiere, omstreeks 1956; noorden is links (CO 0442, inv.nr. 376-1, detail).
 In het koor zijn de personeelsbanken van Huis Almelo gehandhaafd, en erboven zullen tekstborden worden gehangen, naar ontwerp van Sijmons en Schiere. Het tochtportaal is verdwenen.
102. Grote Kerk, koor, noordmuur, met boven de doorgang naar de consistoriekamer de tekstborden (Geboden en Belijdenis) uitgevoerd omstreeks 1955 naar ontwerp van Sijmons en Schiere, 2023.

105. Grote Kerk, koor met de opstelling van de Avondmaalsviering; verder is de nieuwe trap tot stand gekomen, zijn de tochtportalen en de lambriserings verwijderd, de ramen vernieuwd en de gravenbank verplaatst (naar de noordarm), terwijl aan de noordmuur nieuwe, ruitvormige tekstborden opgehangen een aan het plafond een nieuwe kroonluchter van Venetiaans glas, 1957 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 63).

Na 1957

De toren zou een broodnodige restauratie ondergaan in de jaren 1966-1970, waarbij het huidige tochtportaal zou worden aangebracht (afb. 142).²⁷ Waarschijnlijk is tevens, omstreeks 1967 de grafkelder gerestaureerd, vermoedelijk in opdracht van de familie Van Rechteren Limpurg (afb. 9).

Bij de kerk zelf zou groot onderhoud plaatsvinden in de jaren 1984-1985, naar plannen architect Dirk Wijma (1922-2009) uit Velp (afb. 107-111).²⁸ In dit kader zou de luchtverwarmingsinstallatie uit 1955-1957 worden vervangen en tegelijk noordwestelijk in het koor een tweede inblaasopening worden gemaakt, in aanvulling op de bestaande opening oostelijk in de noordarm (afb. 102).

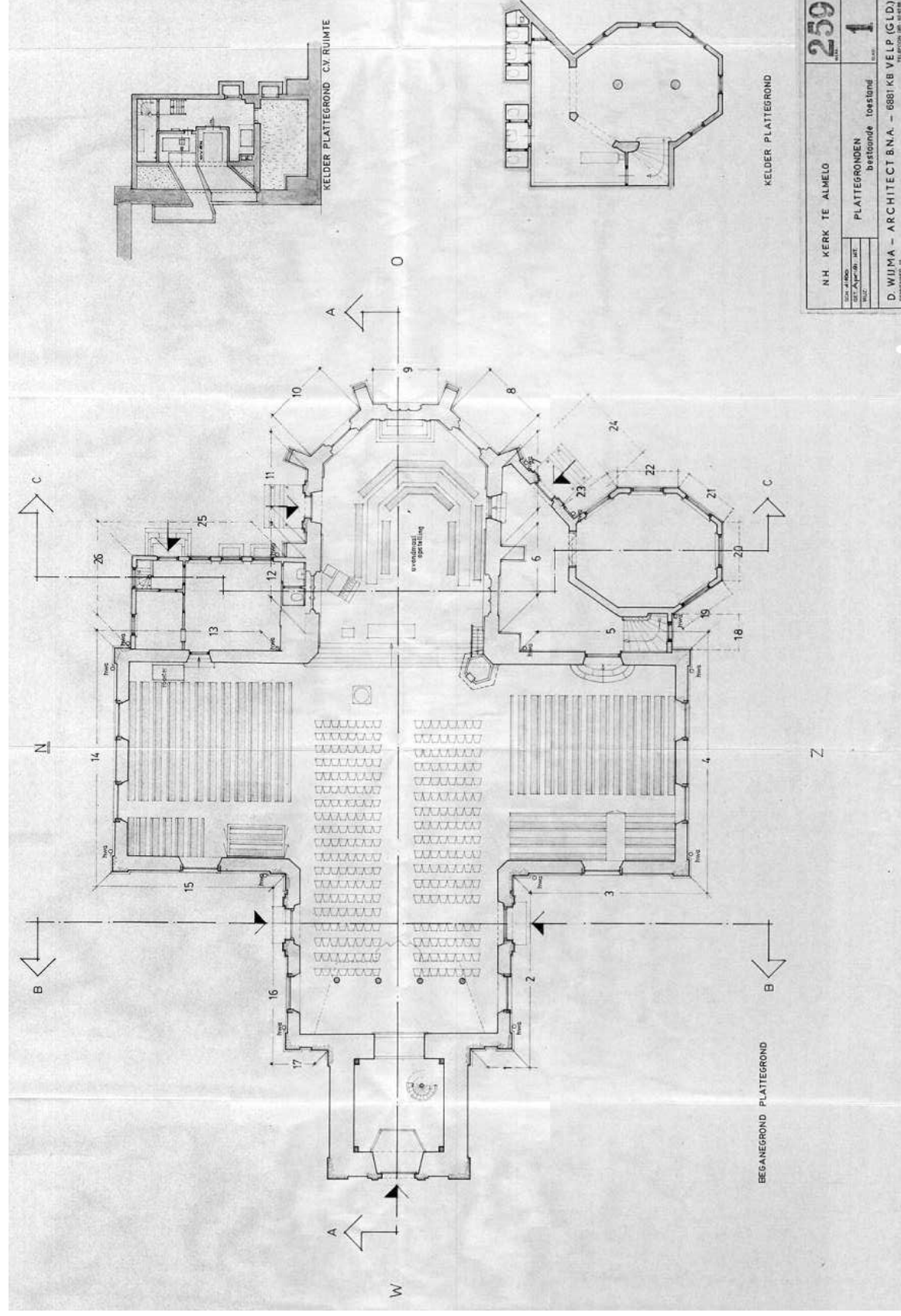
De laatste wijziging aan het gebouw lijkt de toevoeging van het mindervalidentoilet in het torenportaal te zijn geweest (afb. 143).

²⁷ Mulder, p. 68.

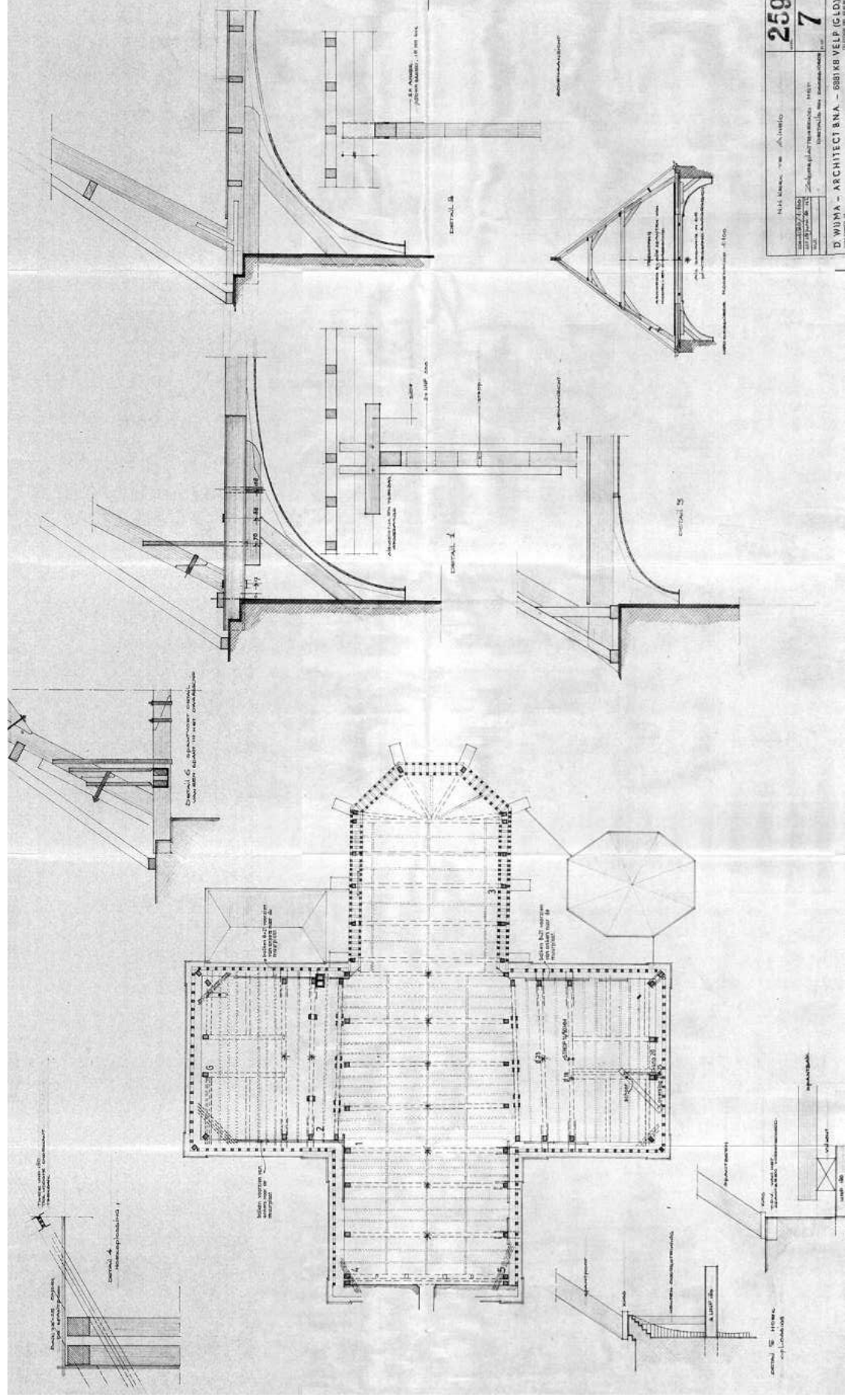
²⁸ CO 1284, inv.nrs. 224, 227.

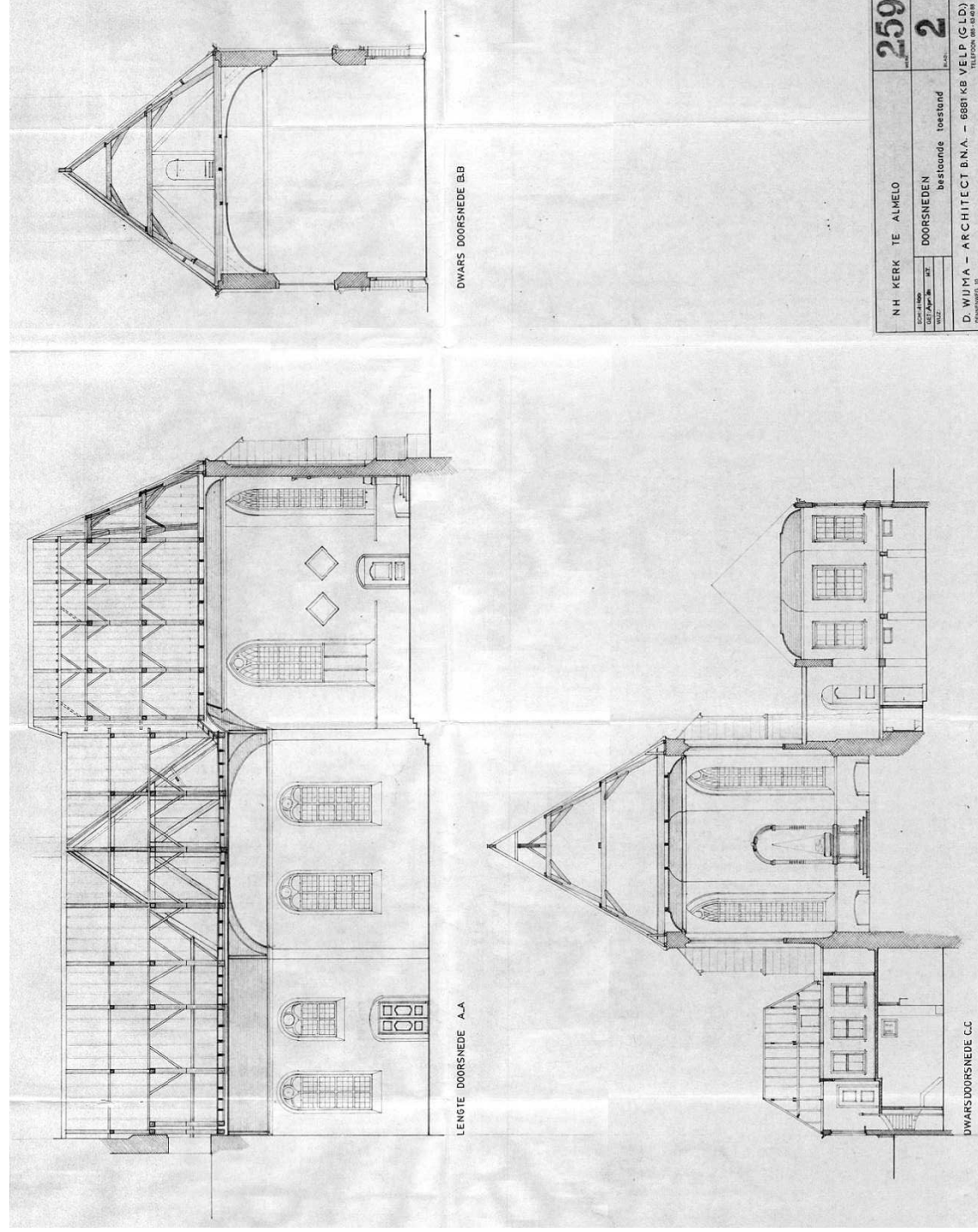
106. Grote Kerk, het grafmonument tegen de oostmuur van de apsis is in 1955-1957 alleen opgeknapt, 1992 (RCE Beeldbank).

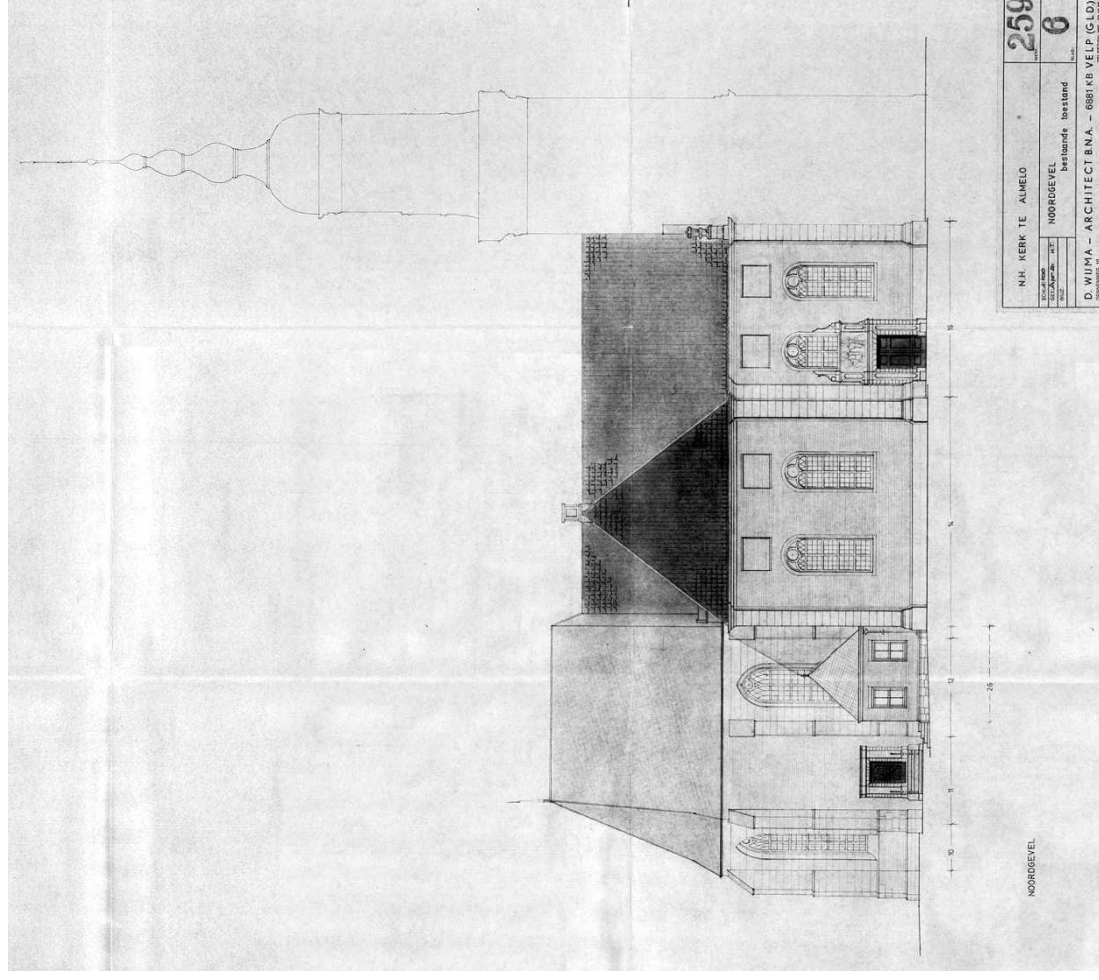
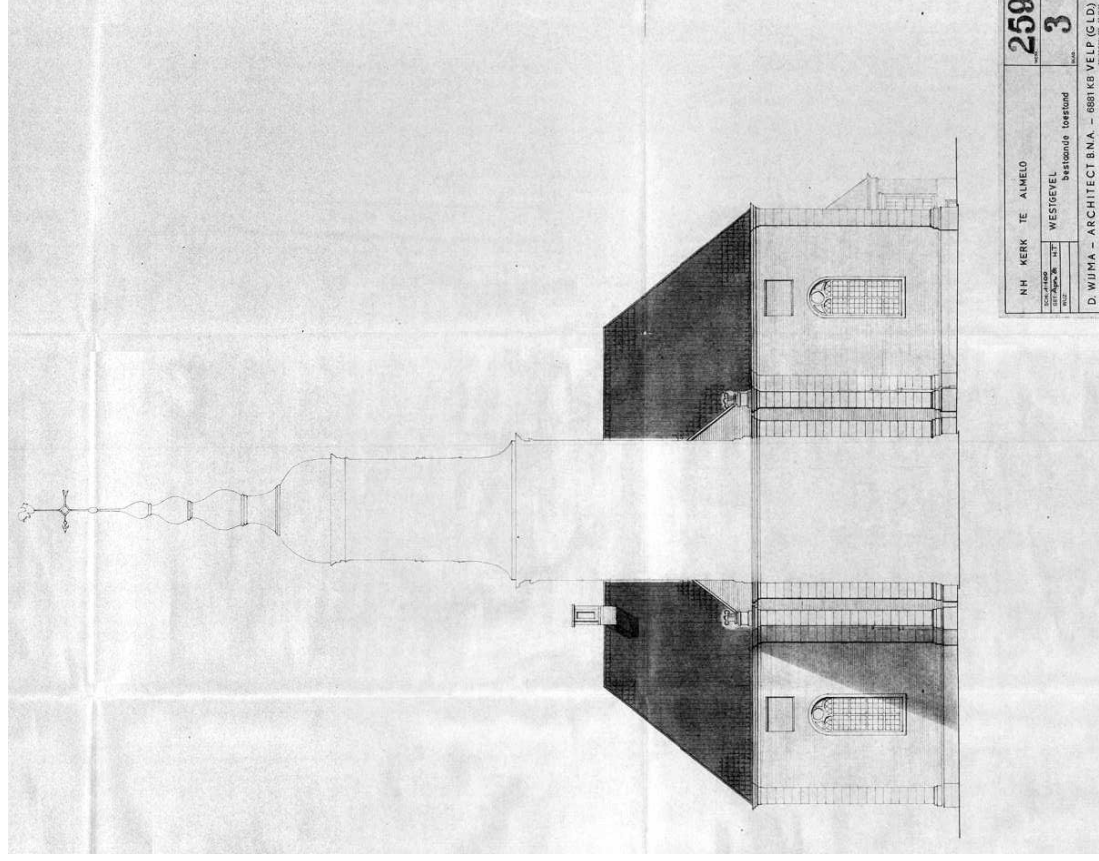
107. Grote Kerk, opmeting van de plattegrond van de begane grond t.b.v. groot onderhoud, Dirk Wijma, 1981; noorden is boven (met dank aan Buro STIEL).

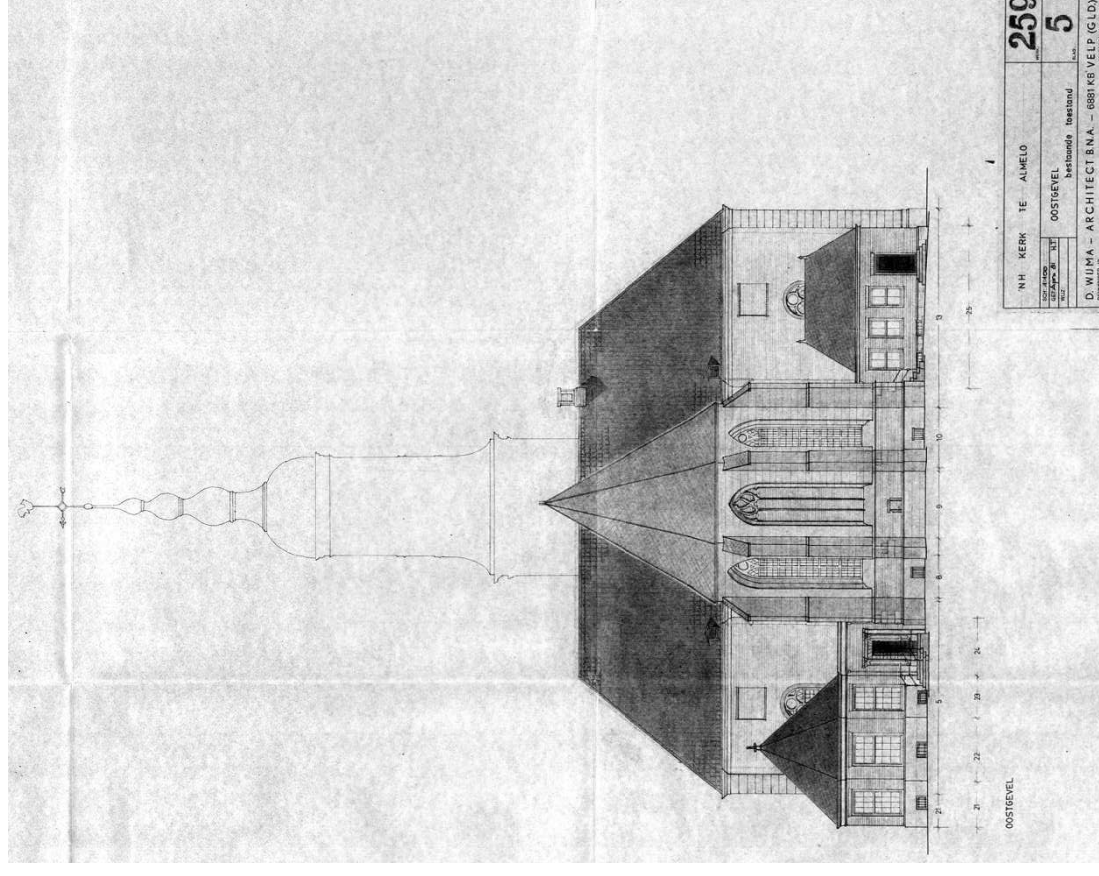
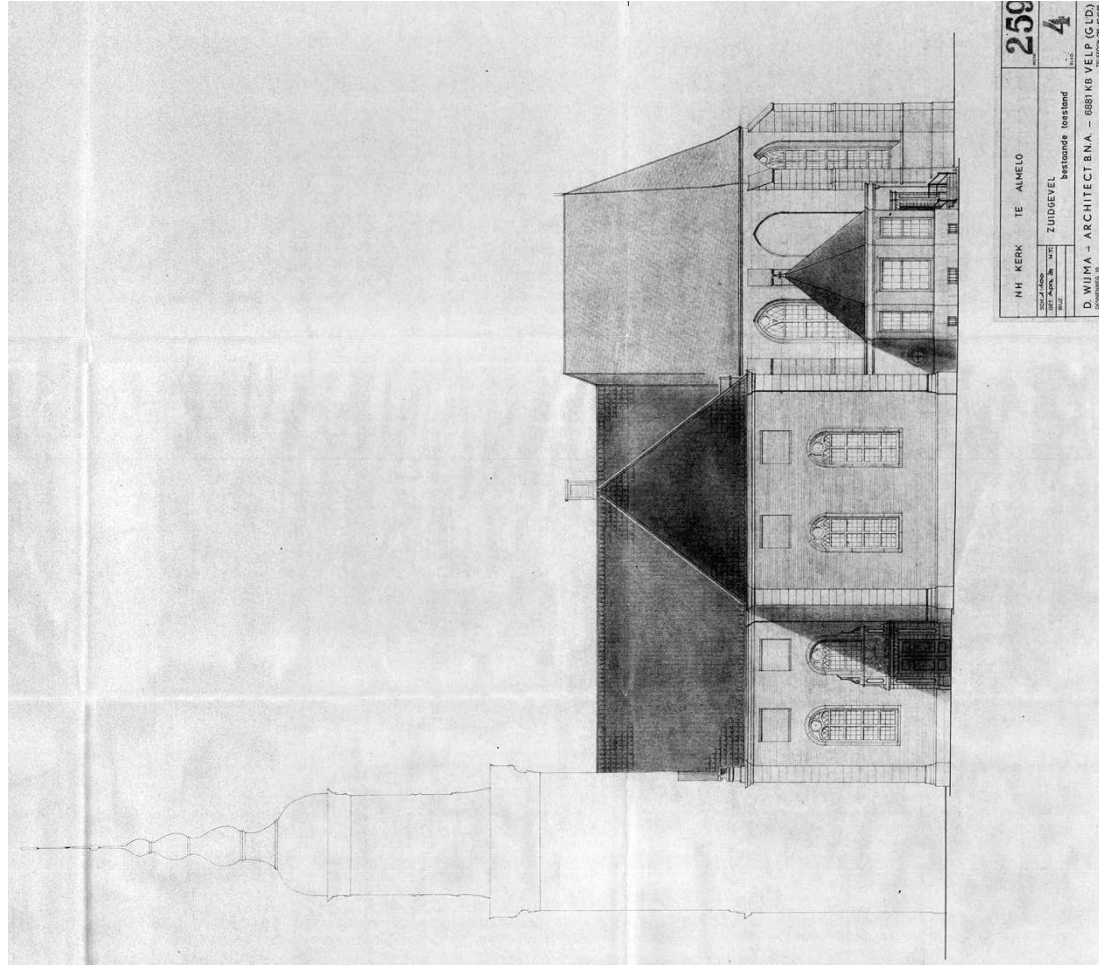
108. Grote Kerk, opmeting van de plattegrond van de zolder en de kap, en details van de constructie en verbetering hiervan, t.b.v. groot onderhoud, Dirk Wijma, 1981; noorden is boven (met dank aan Buro STIEL).

109. Grote Kerk, opmeting van langsdoorsnede A-A gezien vanuit het zuiden (linksboven), dwarsdoorsnede B-B over de westarm gezien vanuit het oosten (rechtsboven), en dwarsdoorsnede C-C over het koor en de aanbouwen gezien vanuit het westen, t.b.v. groot onderhoud, Dirk Wijma, 1981; noorden is boven (met dank aan Buro STIEL).

110. Grote Kerk, opmeting van de west- (links) en de noordgevel, t.b.v. groot onderhoud, Dirk Wijma, 1981 (met dank aan Buro STIEL).

111. Grote Kerk, opmeting van de zuid- (links) en de oostgevel, t.b.v. groot onderhoud, Dirk Wijma, 1981 (met dank aan Buro STIEL).

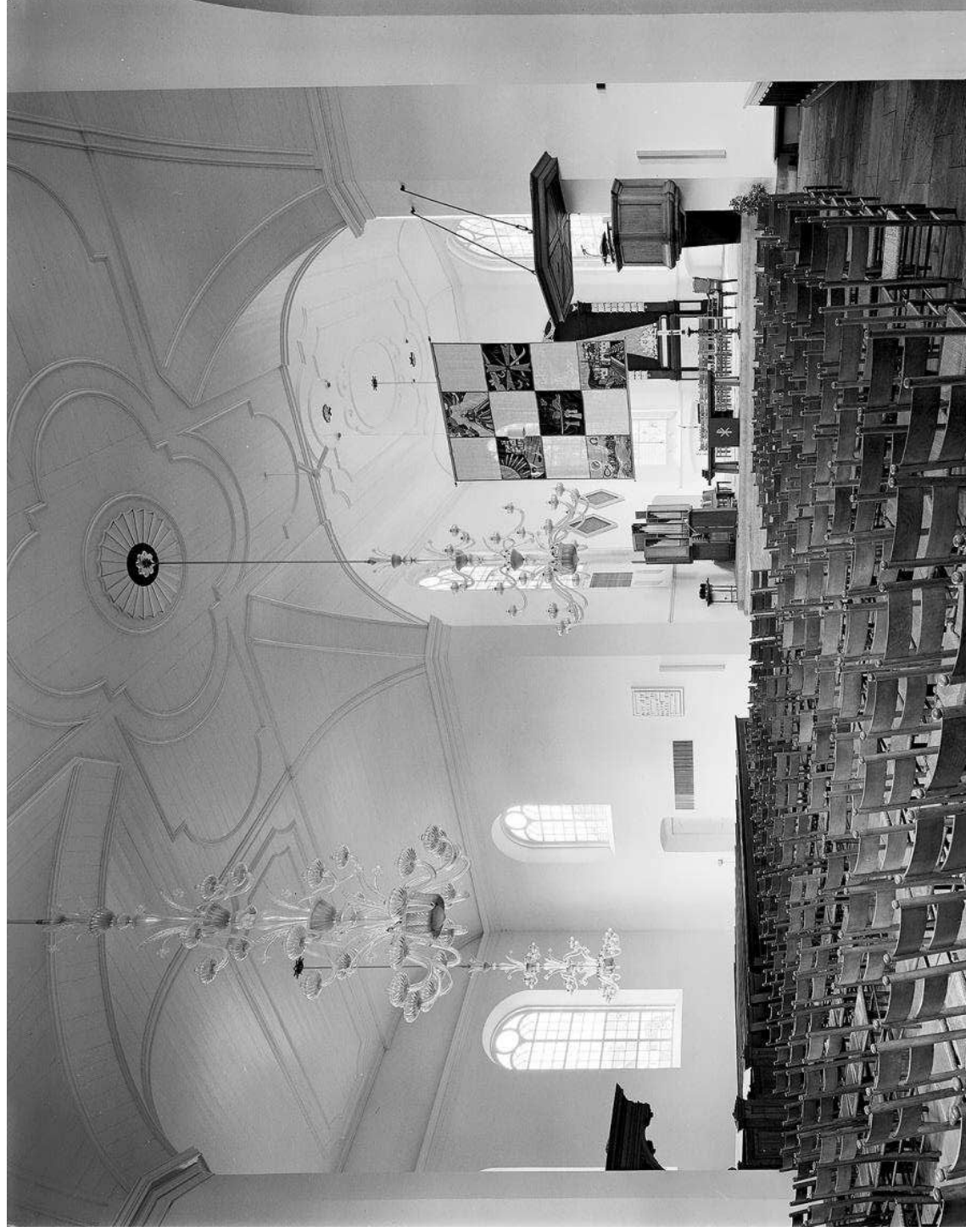
112. Grote Kerk, de daken vanuit het zuidwesten; het dak van het koor is hoger dan de overige daken, 1969 (MSMD).

113. Grote Kerk, westgevel van de toren en de kerk, 1992 (RCE Beeldbank).

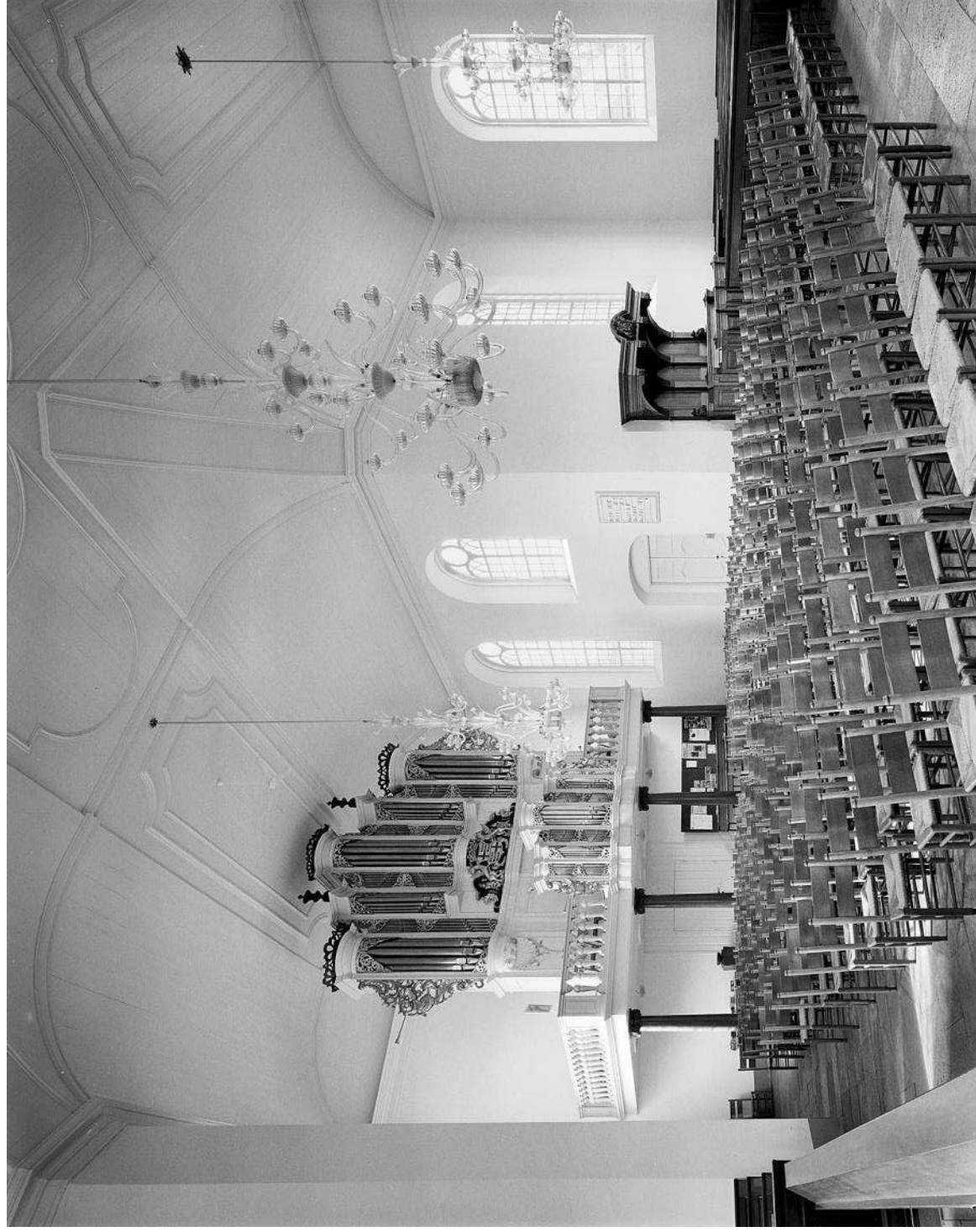
114. De Grote Kerk, noordgevel; oostzijde (links), met het koor en de aanbouw (1955-1957), en westzijde, met de noordarm en toren, 1992 (RCE Beeldbank).

115. Grote Kerk vanuit het zuidwesten; het plafond is in 1955-1957 vernieuwd naar bestaand model; het kabinetorgel in het koor is in 1960 gebouwd door fa. H.J. Vierdag en is verworven in 1976, 1992 (RCE Beeldbank).

116. Grote Kerk vanuit de noordarm; de kroonluchters van Venetiaans glas zijn omstreeks 1955 opgehangen, 1992 (RCE Beeldbank).

117. Grote Kerk vanuit het zuidoosten; de stoelen dateren van 1955-1957, de restauratie van vóór de restauratie van 1945-1950, 1992 (RCE Beeldbank).

ANALYTISCHE BESCHRIJVING

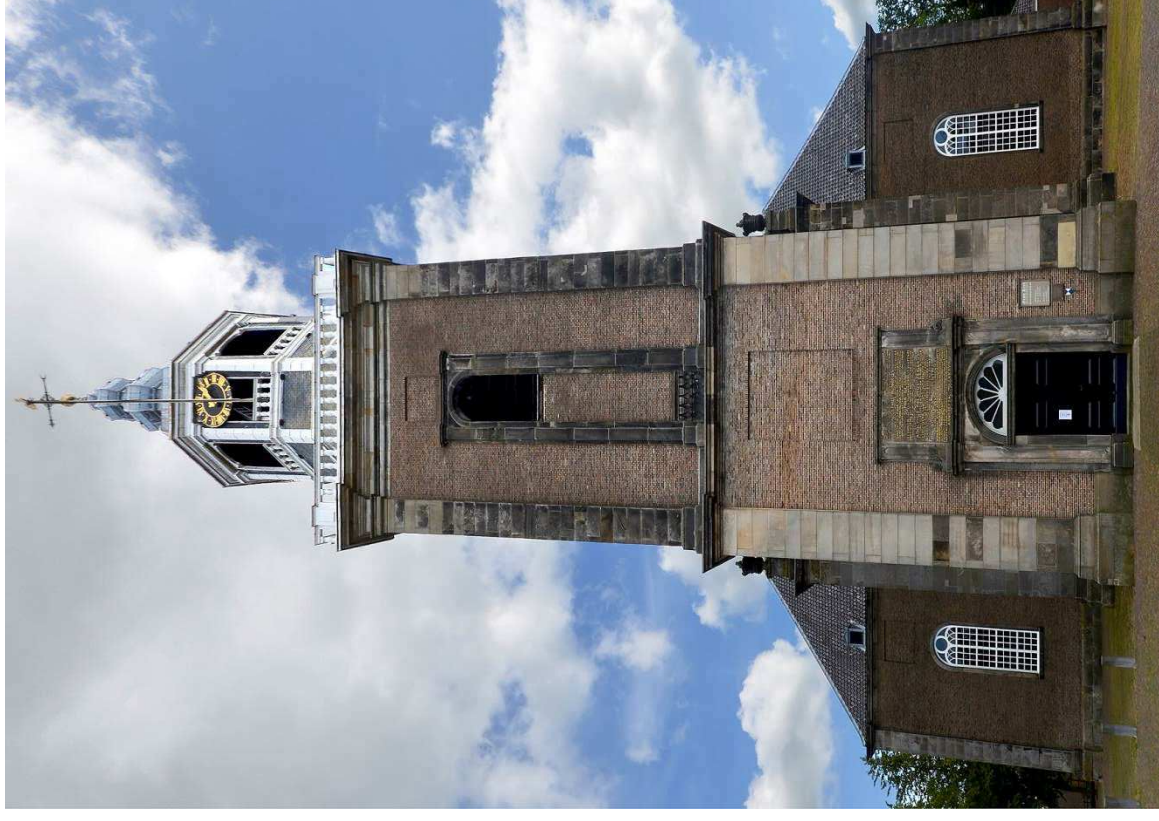
Situering en structuur

De georiënteerde en geheel vrijstaande Grote Kerk bestaat uit een kerkruimte met een grondplan van een Grieks kruis, een toren op de kop van de westelijke arm hiervan en lagere aanbouwen (uit 1955-1957) in de oostelijke hoeken die worden gevormd door de overige armen. De oostelijke arm betreft een (voormalig) koor uit omstreeks 1493-1499, de drie overige armen zijn tot stand gekomen in de jaren 1738-1740, evenals de toren. De oostelijke arm wijkt op verschillende punten van de drie andere af: hij heeft niet alleen een driezijdige sluiting maar is ook een fractie smaller en bovendien hoger, zowel wat het muurwerk als de kap betreft. Daarom toont het dak boven de west- en oostvleugel - dat enerzijds eindigt tegen de oostelijke torenmuur en anderzijds drie schilden heeft - een forse sprong ten oosten van de aansluiting van de schilddaken boven de dwarsvleugels (afb. 112, 114).

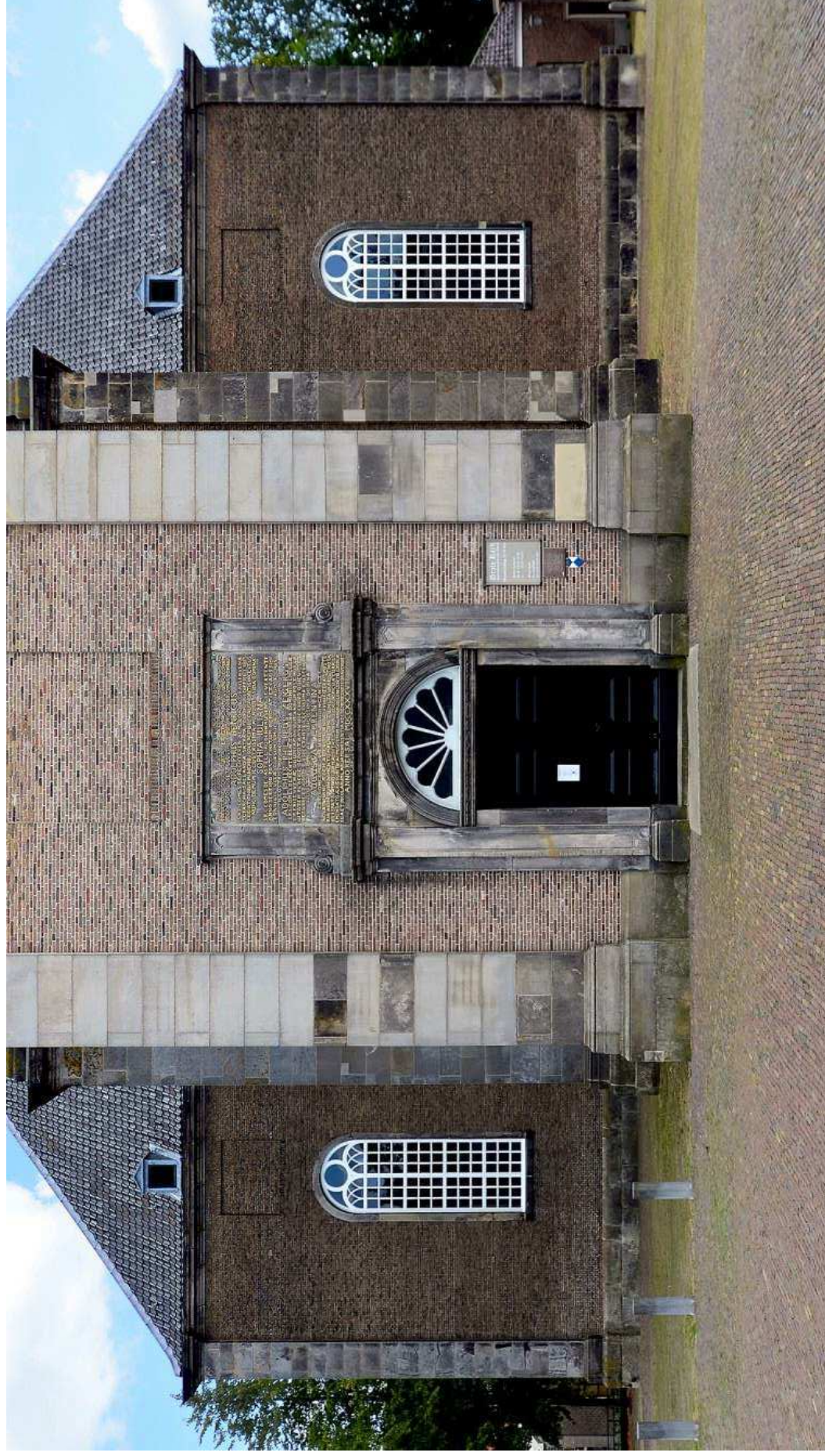
Constructie en materialen

De dragende buitenmuren van de Grote Kerk zijn gefundeerd op staal, bij het bouwdeel uit 1738-1740 op een diepte van ongeveer twee meter.²⁹ Bij de kerkruimte als geheel gaat het om massief metselwerk, dat bij het bouwdeel uit 1738-1740 in de fundering ongeveer 0,1 m versnijdt en bestaat uit handvormsteen van het formaat 22 x 11 x 5,25 cm (10 lagen = 51,2 cm), bij de gevels verrijkt met Bentheimersteen.

²⁹ CO 0442, inv.nr. 508.

118. Toren en westgevel van de kerk; de toren is in 1966-1970 gerestaureerd.

119. Westgevel; de ramen zijn in 1955-1957 vernieuwd, evenals de dubbele deur en het bovenraam van de toren; boven de rondboogvensters van de kerk bevinden zich rechthoekige nissen, die de zone van de (inwendige) koof van het plafond markeren, en daar weer boven t.p.v. de dakvoet, een kapel.
De daken zijn, behalve bij het koor en de aanbouwen (leien), belegd met gesmoorde en geglaazuurde Oudhollandse pannen.

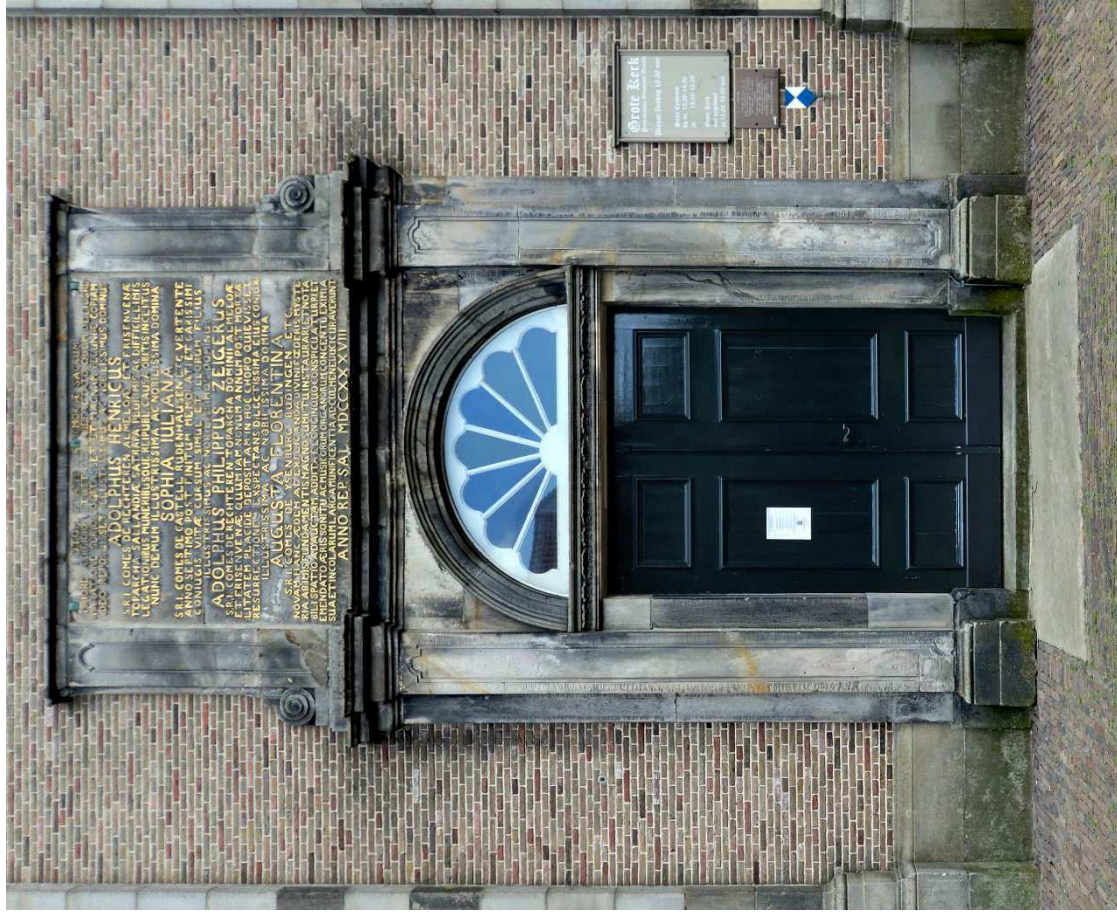
De lage aanbouwen hebben massieve muren van metselwerk van baksteen en gewapend beton onder begane-grondniveau en erboven spouwmuren van metselwerk van gele baksteen. De keldervloeren van deze aanbouwen bestaan uit gewapend beton, de vloer van de (verhoogde) begane grond bij de noordelijke aanbouw eveneens van beton, terwijl bij de zuidelijke aanbouw van een balklaag van eikenhout aanwezig is; deze balklaag is in 1984-1985 vanwege verzakking iets opgevijzeld. Ook de vloeren boven de begane grond zijn van hout, net als de kappen.

De ondervloer van het bouwdeel uit 1738-1740 bestaat in de kerkruimte uit beton uit 1955-1957 ter plaatse van de bankenblokken en daarbuiten uit een even oude laag klinkers in zand. Bij het koor is er alleen sprake van een zandbed, dat zich bevindt boven de gewelfconstructie van de 'koorbrede' grafkelder. Deze constructie omvat zes kruisribgewelven, die rusten op twee kolommen en twee oost-west gerichte binnenmuren aan de oostkant.

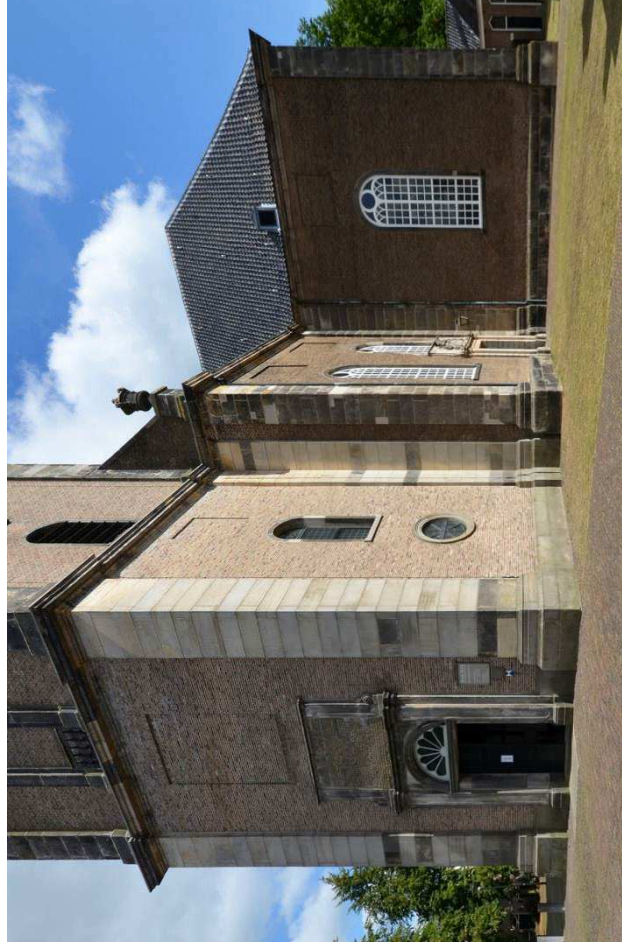
Het in 1955-1957 vervangen orgelbalkon is een betimmerde staalconstructie, waarvan de zuilen rusten op betonpoeren. Van dezelfde tijd dateert het gekoofde plafond van de kerkruimte, dat volledig van hout is - en anders dan het orgelbalkon gekopieerd is. Dit plafond is aangebracht tegen de trekbanken, die inclusief hun korbelen nog grotendeels zouden kunnen dateren van omstreeks 1493-1499 (koor) en 1738-1740 (elders); hierop rusten de zoldervloeren, die in 1955-1957 zijn vernieuwd.

De eiken trekbanken bevinden zich, zoals gebruikelijk, onder de eveneens eiken spanten van de kappen, die overwegend ook nog uit de respectievelijke bouwperiodes stammen.

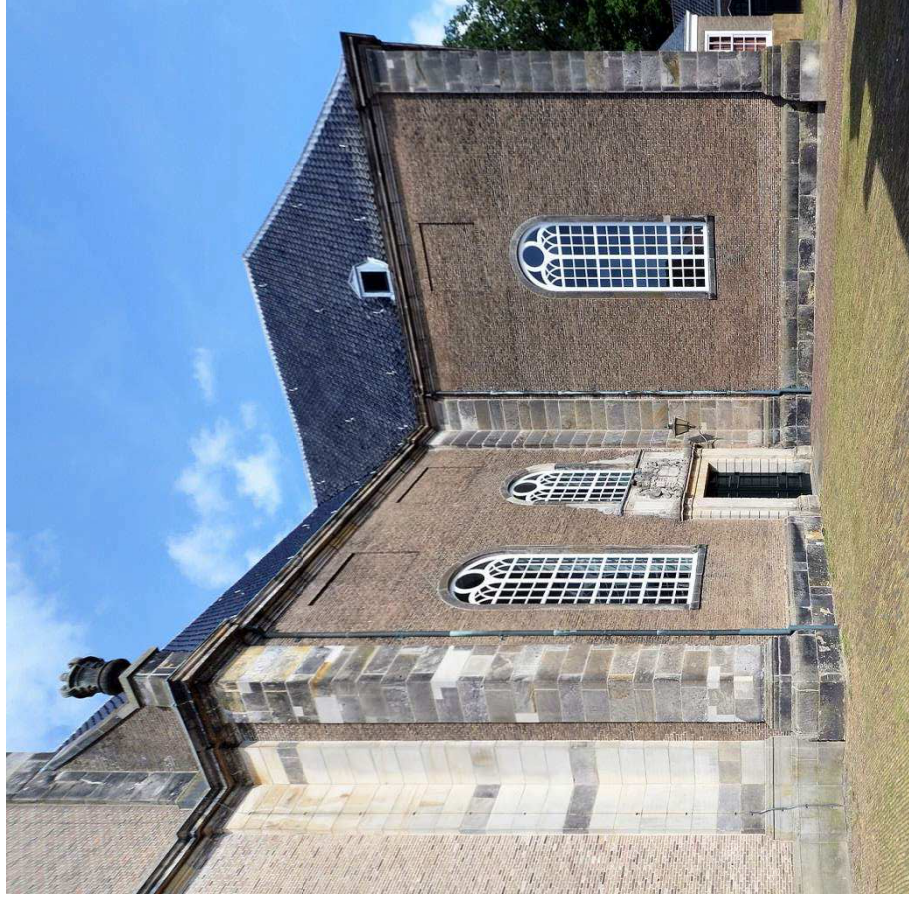
De kap boven het koor bestaat uit gestapelde jukspanten, die oostelijk zijn aangevuld met twee halfspanten (afb. 11, 12, 17-20). De spanten zijn onderling verbonden door flieren die via windbanden zijn afgeschoord op

120. Toren, westgevel, de ingangspartij uit 1738-1740, waarvan de dubbele deur en het raam in 1955-1957 afwijkend zijn vernieuwd.

121. Toren en kerk vanuit het zuidwesten.

122. Zuidgevel westarm en de westgevel van de zuidarm; westelijk boven de gevel van de westarm staat een vaas van Bentheimersteen uit de bouwtijd, op een dito hoge piëdestal.

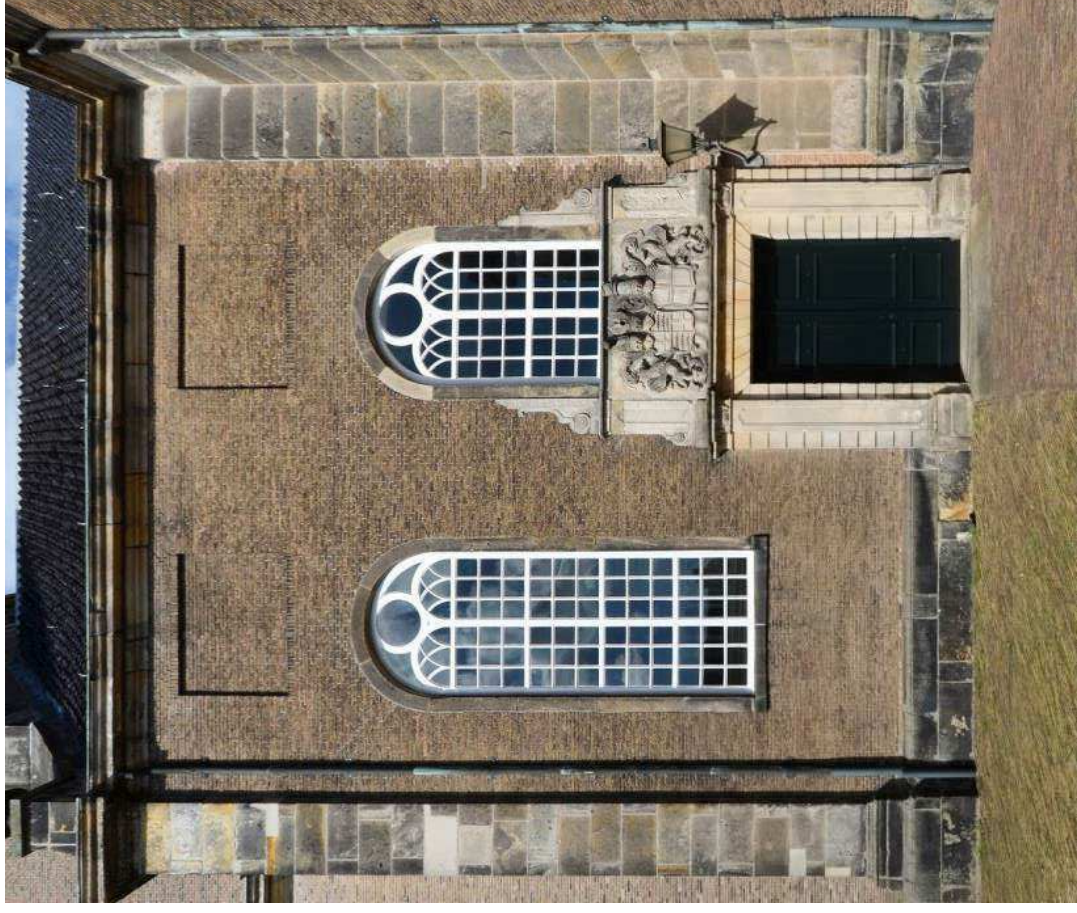
de jukbenen. De flieringen dragen de sporen, die worden gesteund door standzonen en in de nok zijn verbonden door sporenhouten. Deze worden ondersteund door een nokfliering, die wordt gedragen door en is afgeschoord op makelaars.

De kap boven de rest van de kerkruimte bestaat eveneens uit stapelspanen, maar deze zijn opgebouwd uit jukken met daarop sporen- of A-spanen (afb. 13-16, 22-25). Behalve door flieringen zijn de spanen, die boven beide dwarsarmen zijn aangevuld met vier halfspanen, onderling verbonden door gordingen, halverwege de jukbenen. De sporen zijn in de nok verbonden door middel van spijkerplaten, die eveneens een gording dragen. Niet onvermeld mag blijven dat een groot aantal jukbenen is versterkt, al dan niet met ijzer; deze aanvullende constructies dateren deels van vóór 1955 en deels van 1955-1957 en 1984-1985. Bovendien bevinden zich boven de dwarsarmen met staal versterkte houten hulpconstructies uit 1955-1957, die verdere doorbuiging van de kappen moesten tegengaan (afb. 21, 23). Bij de beide bouwdelen zijn de spanen voorzien van telmerken: bij het koor gesneden en van het Vlaamse type, elders gehakt en bestaande uit Romeinse cijfers (twee per spant) (afb. 10-13).

Gevels en daken

Alle gevels van de eigenlijke kerk, dus zowel van het koor als de andere armen, bevatten vensters uit 1955-1957, die wat hun inwendige indeling betreft waarschijnlijk zijn ontleend aan een afbeelding van de kerk uit 1756 (afb. 7).

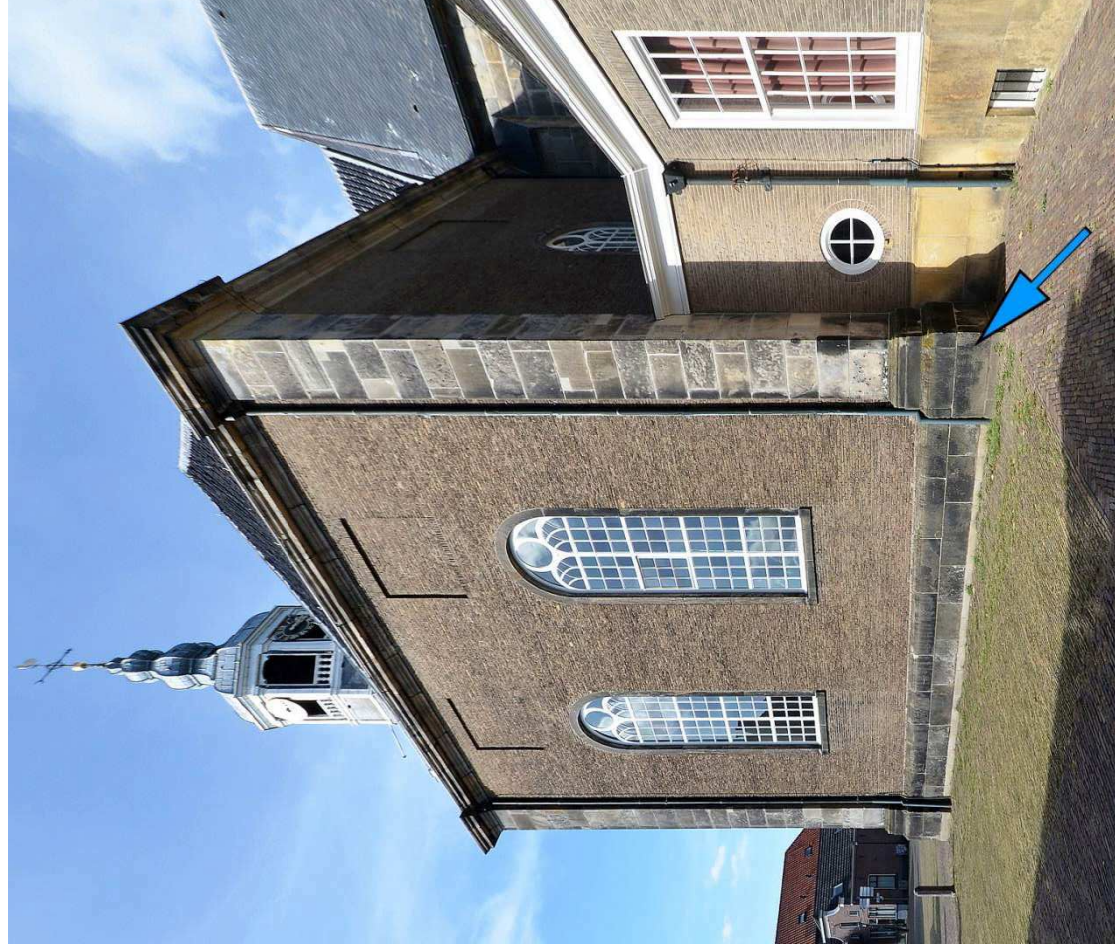
Bij het bouwdeel uit 1738-1740 (afb. 122-128, 135-141) tonen de gevels gesneden gevoegd metselwerk in kruisverband, dat is bekleed met

123. Zuidgevel van de westarm; de doorgang uit 1738-1740 is voorzien van een uitgewerkte omlijsting met een gedecoreerd fries, gevolgd door een opzetstuk geflankeerd door klauwstukken. De ramen dateren van 1955-1957.

124. Zuidgevel westarm, detail van het opzetstuk (1738-1740) met de wapens de geslachten Van Rechteren (links) en Van Heeckeren, verwijzend naar de heren van Almelo die de kerk in de vijftiende eeuw hebben uitgebreid.

125. Zuidgevel zuidarm, met rechts de oostelijke aanbouw uit 1955-1957; pijl wijst naar de gedenksteen van de eerste steenlegging.

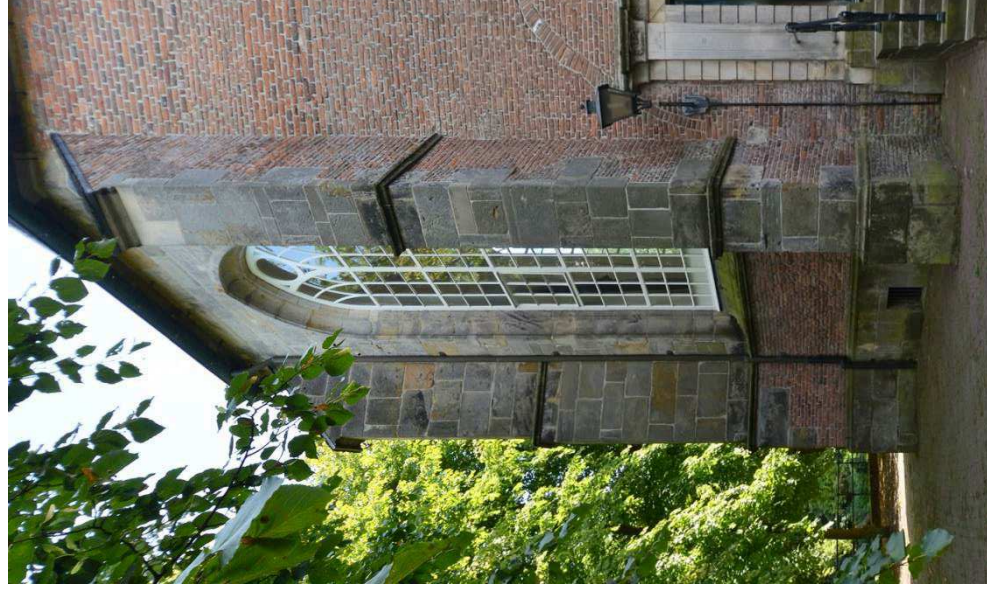
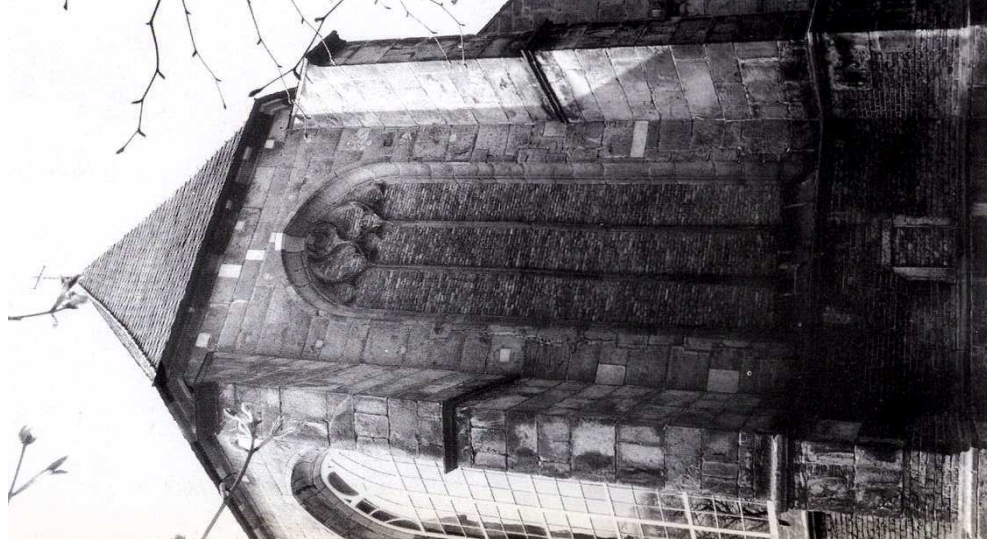
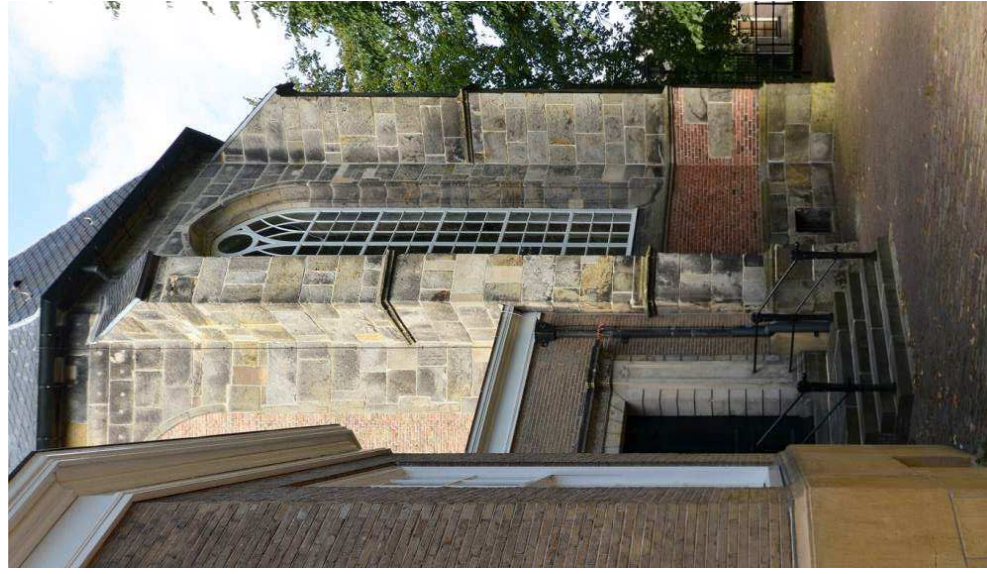

126. Zuidgevel zuidarm, gedenksteen van de eerste steenlegging door Frederik Reinhard Borchard Rudolph van Almelo, op 10 april 1738; de tekst is nauwelijks meer leesbaar.

127. Zuidzijde van het Kerkplein vanuit het westen; op de achtergrond het hek tussen de zuidoostelijke aanbouw en de randbebouwing; de oostzijde van het Kerkplein kon niet worden bezocht, en daarmee de oostzijde van de kerk niet goed worden bekeken.

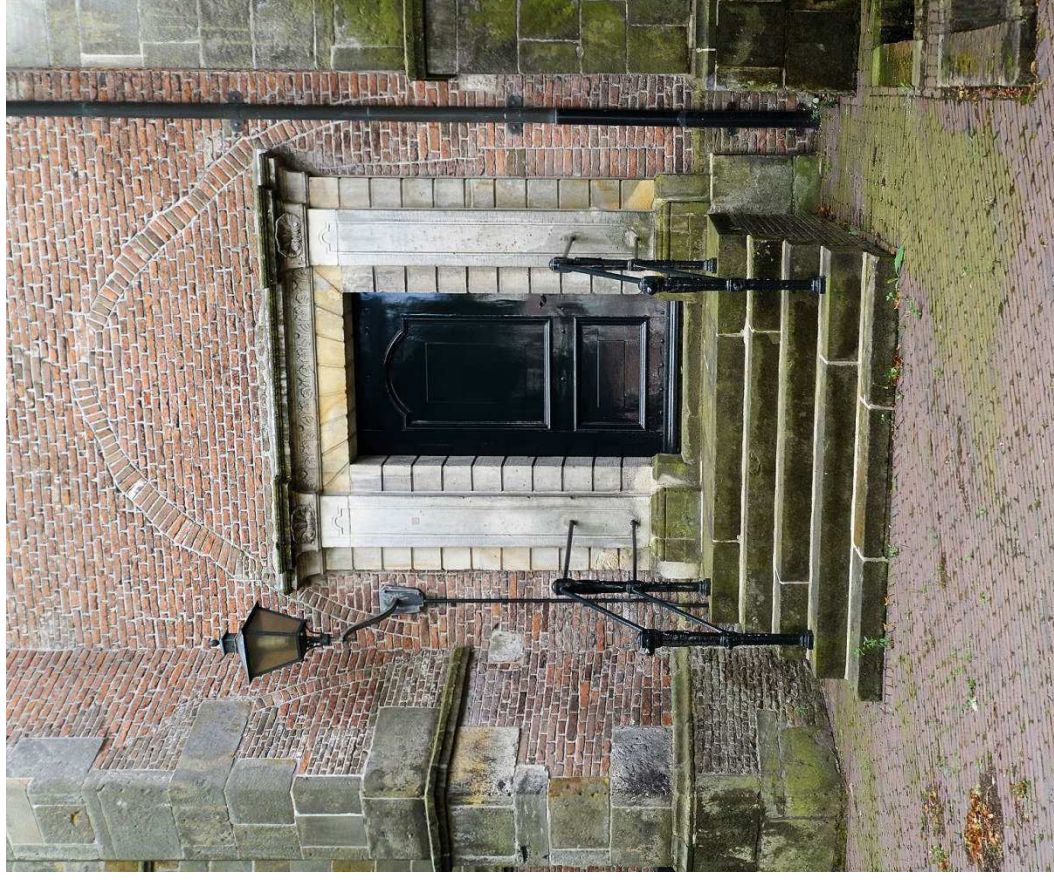
128. Westgevel van de zuidoostelijke aanbouw uit 1955-1957, met op de achtergrond het dak van het koor, dat evenals dat van de aanbouw is belegd met leien, in tegenstelling tot het overige deel van de kerk.

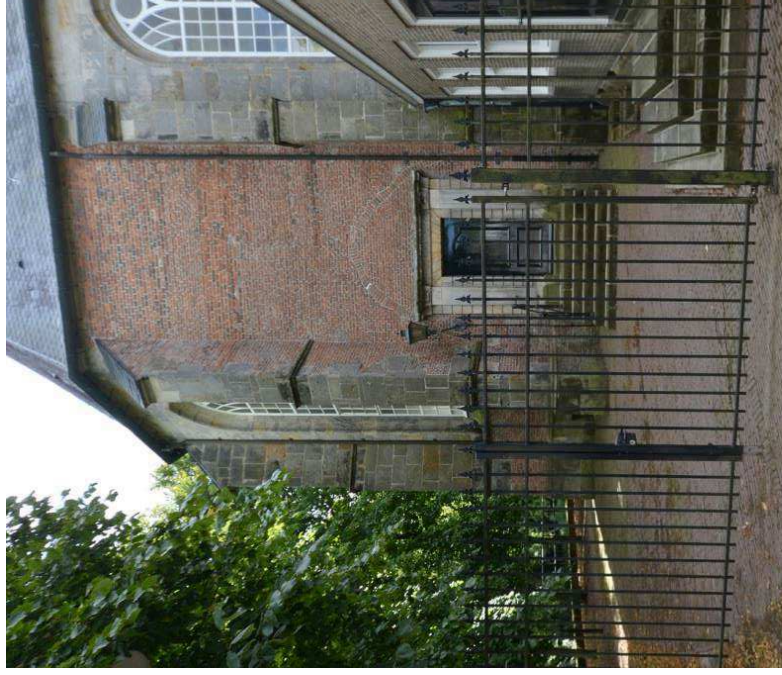
129. Oostgevel vanuit het zuiden, met links de doorgang uit 1955-1957 naar de zuidelijke aanbouw, voorzien van een hergebruikte omgeving van 1805 naar voorbeeld van die van de doorgangen in de zuid- en noordarm. In 1835 is het zuidoostelijke koorvenster dichtgemetseld, terwijl de travee oostelijke ervan (zuidelijke van de apsis), een raam bezit uit 1955-1957, met eronder een ventilatieopening uit de bouwtijd t.b.v. de grafkelder.
130. Oostgevel, centrale travee; het venster is omstreeks 1791 dichtgemetseld vanwege de opstelling van het grafmonument in de apsis, met behoud van de traceringsomstreeks 1990 (uit: O. Mulder e.a., *De Grote Kerk in Almelo*, Almelo 1990, p. 11).
131. Oostgevel, noordelijke travee; deze bezit evenals zijn zuidelijke tegenhanger een raam uit 1955-1957, met eronder een ventilatieopening uit de bouwtijd t.b.v. de grafkelder; de oostzijde van de kerk kon niet van dichtbij worden bekeken.

Bentheimersteen bij de plinten, hoeklisenen, gootlijsten en omlijstingen van openingen. Boven de rondboogvensters bevinden zich rechthoekige nissen, die de zone van de (inwendige) koof van het plafond markeren. In de plint ter plaatse van de oostelijke liseen van de zuidgevel van de zuidelijke dwars bevindt zich een inscriptie met betrekking tot de eerstesteenlegging, die inmiddels vrijwel onleesbaar is (afb. 126). Van de gevelopeningen moeten de twee doorgangen in de westarm (in de tweede travée vanaf de toren) nadrukkelijk worden vermeld: Deze hebben een uitgewerkte omlijsting met een gedecoreerd fries, gevolgd door een opzetstuk geflankeerd door klauwstukken. Dit opzetstuk is noordelijk voorzien van het alliantiewapen Van Rechteren-Von Isenburg, van de toenmalige heer van Almelo (afb. 141), en zuidelijk van de wapens de geslachten Van Rechteren en Van Heeckeren (afb. 124), waarschijnlijk verwijzend naar de heren van Almelo die de kerk in de dertiende eeuw hadden gesticht en in de vijftiende eeuw hadden uitgebreid.

En hoewel de toren strikt genomen buiten het onderzoek valt, mag in dit kader niet onvermeld blijven dat deze een vergelijkbare ingangspartij bezit, met in het opzetstuk een Latijnse tekst die in vertaling luidt: 'Aan de Drievuldige. Grote. Goede God en de eeuwige nagedachtenis gewijd; Hebben, nadat het vorig gebouw door oudheid vervallen, over deszelfs herstelling ernstig nagedacht en daartoe een grote som gelds ter zijde gelegd was door de doorluchtige en edele Heer ADOLPH HENDRIK des Heiligen Roomsens Rijks Graaf van Rechteren. Heer van Almelo en Vriezenveen, Drost van Salland, een man, vermaard door de vele en moeilijke gezantschappen en betrekkingen, om der Republiek wille waargenomen, eerst nu de doorluchtige en edele Vrouwe SOPHIA JULIANA des Heiligen Roomsens Rijks Gravin zu Castell Rüdenhausen enz., in het zevende jaar na

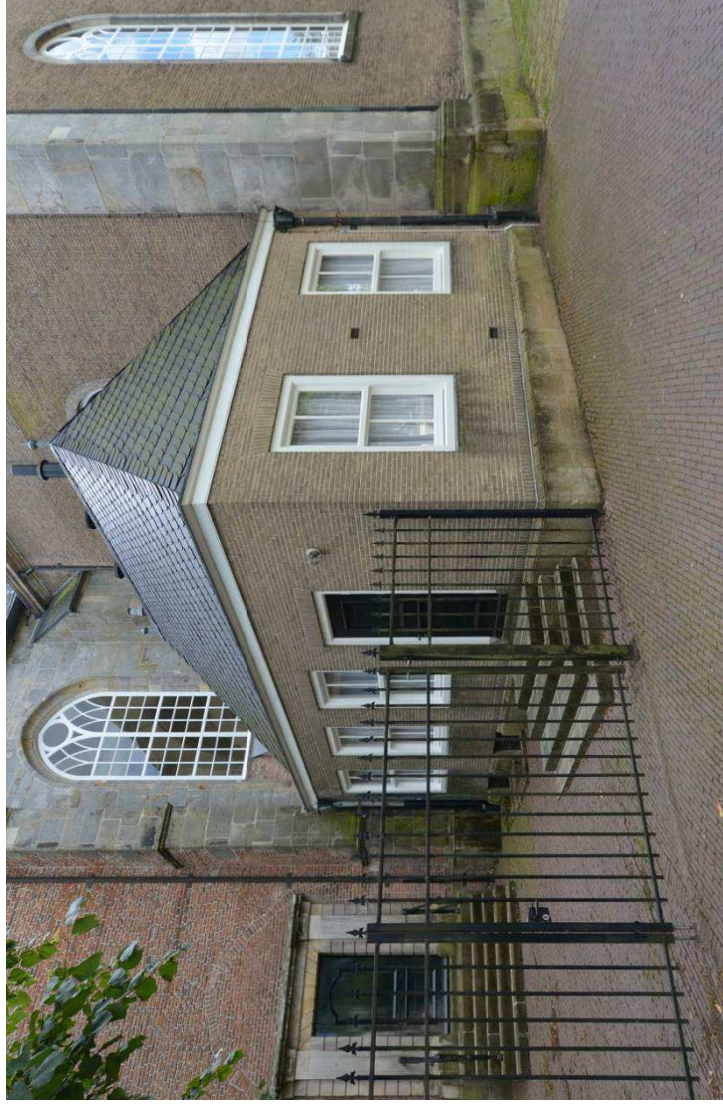
132. Noordgevel van het koor; tegen de oostelijke travée stond tot ver in de achttiende eeuw een sacristie (later consistorie; afb. 27), die omstreeks 1800 is gesloopt maar waarvan de gewelfafdruk nog te zien is; de omlijsting van omstreeks 1805 is naar voorbeeld van die de doorgangen in de westarm. De stoep met leuningen is in 1955-1957 vernieuwd.

133. Noordgevel van het koor; de oostelijke travée heeft nooit een venster bezeten i.v.m. de sacristie (gesloopt omstreeks 1800), die hier sinds de bouw (1493-1499) tegenaan stond.

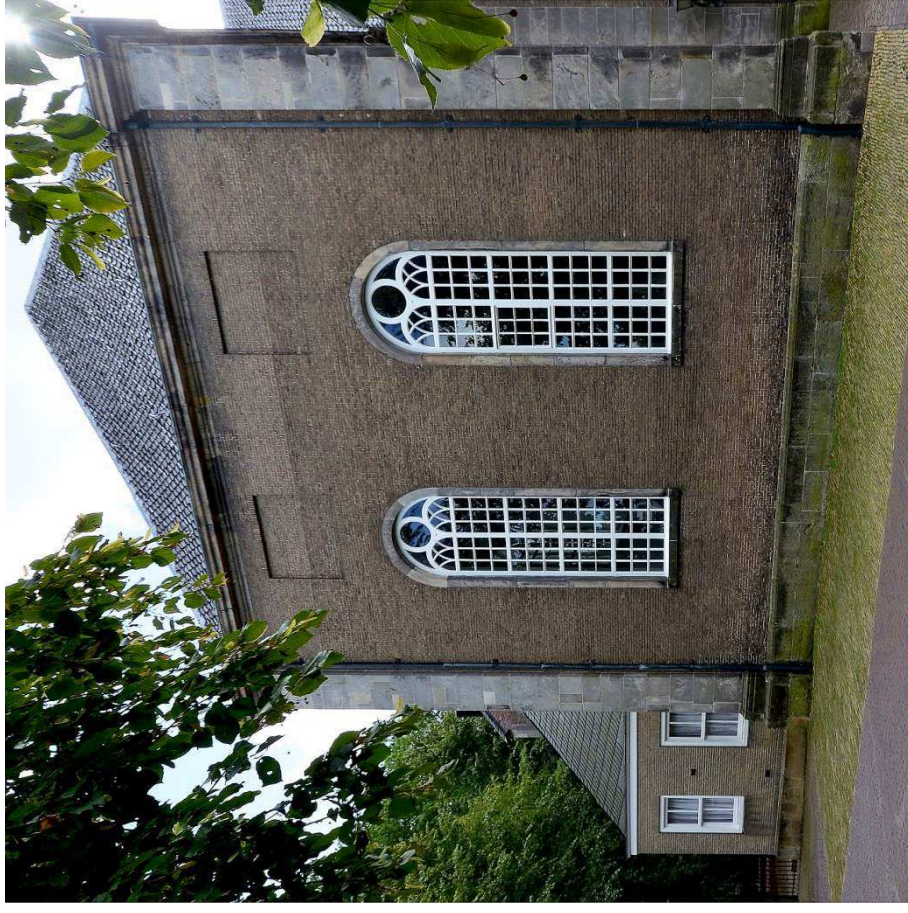
134. Noordoostzijde van het Kerkplein, met op de voorgrond de doorgang naar het voormalige kerkhof, geflankeerd door Bentheimerstenen pijlers, voorzien van de tekst 'Rust' (links) en 'Plaats' en het jaartal '1829'.

135. Noordgevel van het koor en de oostgevel van de noordarm; de onderzijde van het venster in de westelijke travee van het koor is in 1955-1957 gedicht i.v.m. de noordelijke aanbouw op de voorgrond; de onderzijde van het venster in de oostgevel van de noordarm is in 1932 gedicht toen tegen deze gevel een gebouwtje voor de heteluchtverwarming tot stand kwam (gesloopt 1955).

het eindigen van de levensloop van gemelde haar dierbare echtgenoot: even- als hun ieder zoon. de doorluchtige en edele Heer ADOLPH PHILIP ZEIGER des Heiligen Roomsens Rijks Graaf van Rechteren. Heer der Heerlijkheid Almelo en Vriezenveen, terwijl zijne dierbare echtgenote, de doorluchtige en edele Vrouwe AUGUSTA FLORENTINA des Heiligen Roomsens Rijks Gravin van Ysenburg Büdingen enz. reeds negen jaar. na haar kalm overlijden, in het koor alhier gerust had in afwachting der wederopstanding. - zorg gedragen, dat dit nieuw gebouw, ter uitlegging van de mysteriën des Goddelijken Verbonds, van de fundamenteën op met grote kosten hersteld, met ene aanzienlijke ruimte vergroot, met een uit de verte zichtbare toren vermeerderd, en, onder verbetering van de klank der klokken en van de harmonie des orgels, door de buitengewoon rijkelijke milddadigheid van henzelven en van de ingezetenen geheel voltooid werd; In het jaar der ondeelbare Republiek 1738; aangebracht door de zorg van J. Fr. Nilant [drost van Almelo] (afb. 120).

Van de gevels van het koor (afb. 129-135) zijn drie traveeën gesloten: de centrale van de koorsluiting en de noordelijke en zuidelijke in de tweede travee vanuit het westen. Het venster van de centrale travee is omstreeks 1791 dichtgemetseld vanwege de opstelling van het grafmonument in de apsis, met behoud van de tracering, tegen de noordelijke travee stond tot ver in de achttiende eeuw een sacristie (later consistorie; afb. 132-133) - de gewelfafdruk is nog aanwezig - en het venster in de zuidelijke travee is dichtgemetseld in 1835. De doorgang eronder is vrijwel zeker aangebracht omstreeks 1805, als pendant van de bestaande doorgang van de niet lang daarvoor gesloopte sacristie aan de noordkant. Beide doorgangen kregen toen een omlijsting als die van de doorgangen in de westarm uit 1738-1740,

136. Noordgevel noordarm, met links die van de oostelijke aanbouw uit 1955-1957.

137. Noordarm vanuit het noordwesten; de gemetselde gevels zijn op de hoeken en bij de plinten en daklijsten verrijkt met Bentheimersteen.

138. Noordgevel noordarm; detail van het metselwerk van het formaat 22 x 11 x 5,25 cm (10 lagen = 51,2 cm), in kruisverband.

139. Westgevel van de noordarm (links) en van de westarm; westelijk boven de gevel van het schip, bij de toren, staat een vaas van Bentheimersteen uit de bouwtijd op een dito hoge piëdestal. De ramen dateren van 1955-1957.
De doorgang uit 1738-1740 naar het schip is voorzien van een uitgewerkte omlijsting met een gedecoreerd fries, gevolgd door een opzetstuk geflankeerd door klauwstukken.

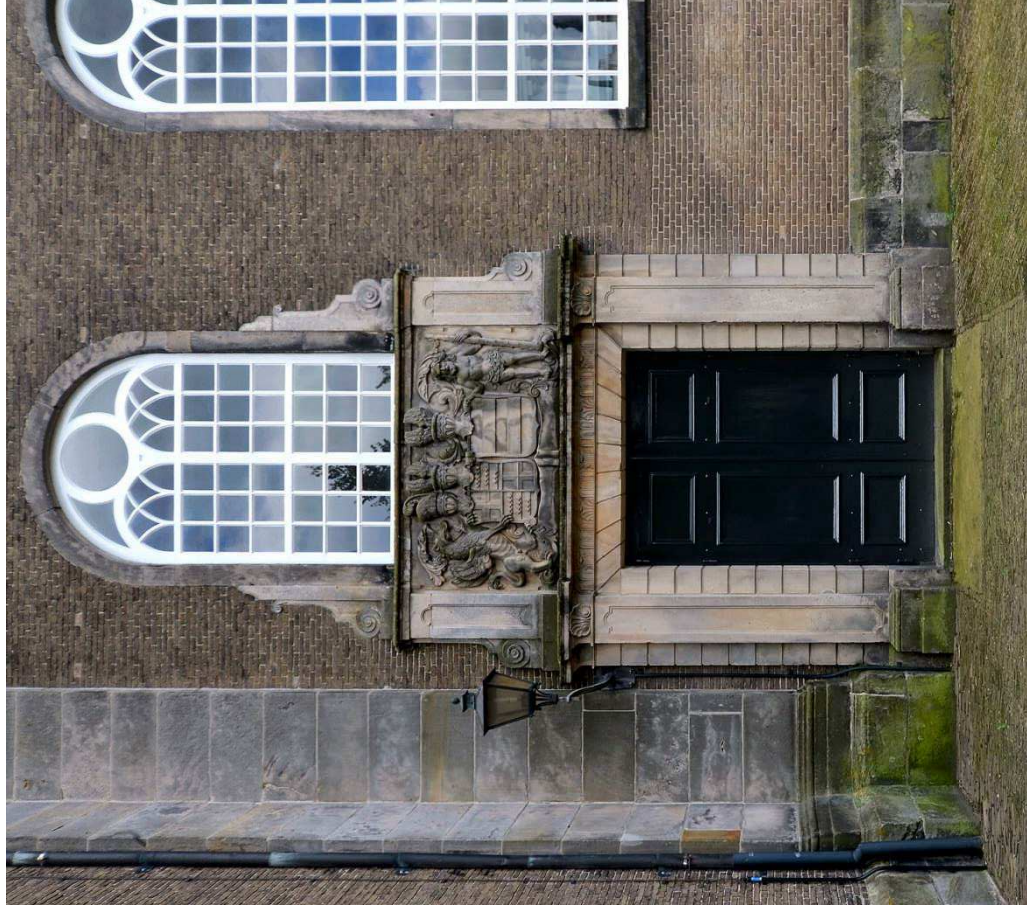
maar met een afwijkende friesdecoratie; overigens maakt de zuidelijke omlijsting sinds 1955-1957 deel uit van de oostgevel van de toen tot stand gekomen zuidoostelijke aanbouw (afb. 129).

In principe is het koor voorzien van paramentwerk van Benthemersteen uit de bouwtijd, maar er plaatse van in de beschreven noordelijke travee en ter plaatse van de gerichte vensters bevindt zich baksteen. Om onbekende redenen is dit ook bijna volledig het geval in de zone van de borstwering, maar dan weer alleen boven de plint (van Benthemersteen). In deze laatste zijn overigens twee ventilatieopeningen ten behoeve van de grafkelder opgenomen, terwijl zich in de borstwering van de centrale travee van de koorsluiting een dichtgemetselde hagiSCOOP uit de bouwtijd bevindt, een venster dat direct zicht bood op een hoogaltaar (afb. 130).

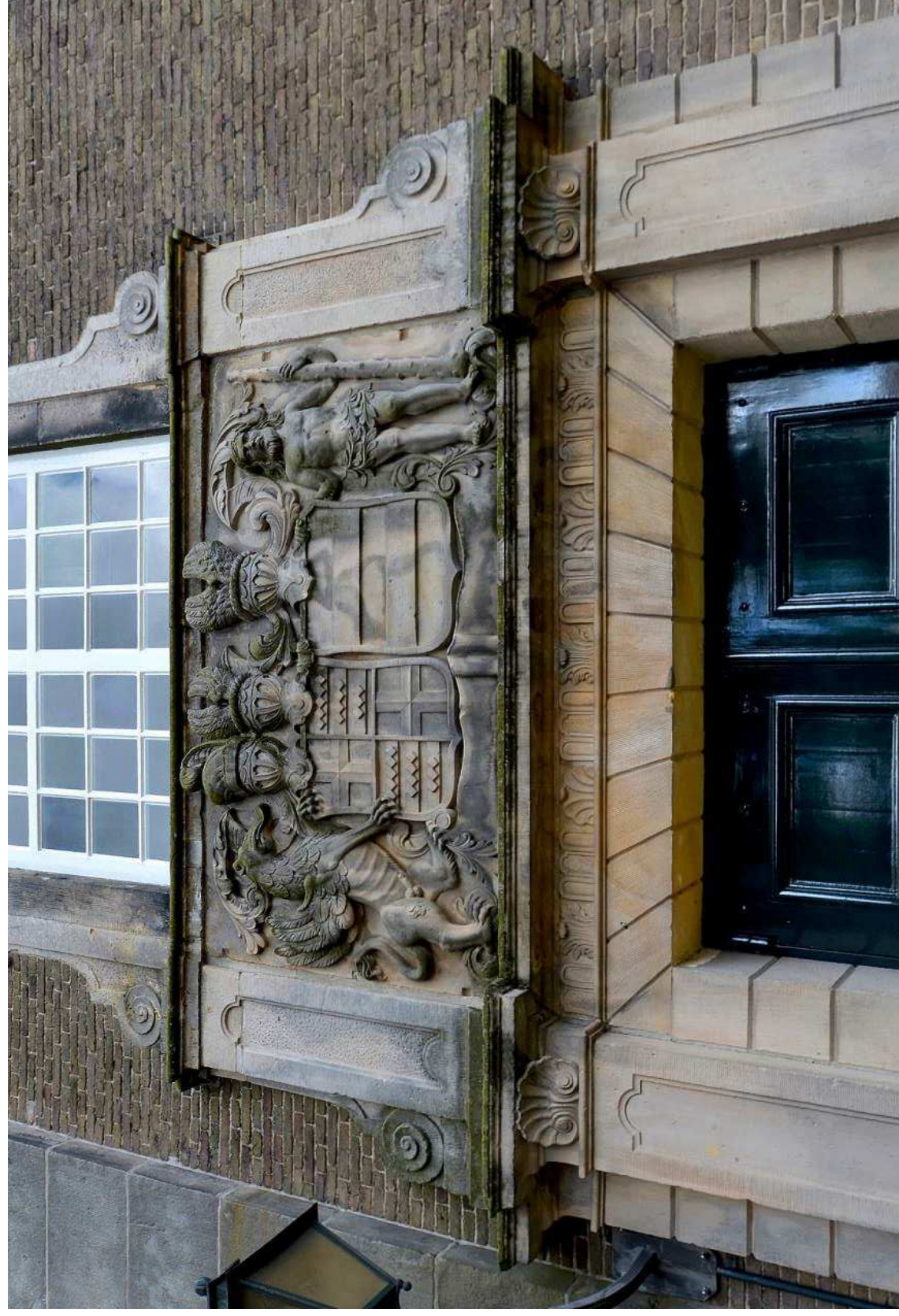
Met betrekking tot de gevels van de lagere, oostelijke aanbouwen uit 1955-1957 (afb. 128, 135) is alleen noemenswaardig dat deze een zeldzaam type klezoorverband vertonen, boven een plint die is bekleed met Franse kalksteen (Anthéor).

De daken van deze aanbouwen en ook van het koor zijn belegd met leien in Rijndekking, die overigens ook is toegepast bovenop de koorsteunberen.

De overige daken (afb. 123, 139) daarentegen zijn belegd met gesmoorde en geglazuurde, Oudhollandse pannen. Op het westelijke en oostelijke dakschild van de beide dwarsarmen staat een eenvoudige dakkapel, terwijl – en dat is interessanter – op de westhoeken van de westarm, aan weerszijden van de toren, een vaas van Benthemersteen uit de bouwtijd staat, op een dito hoge piëdestal.

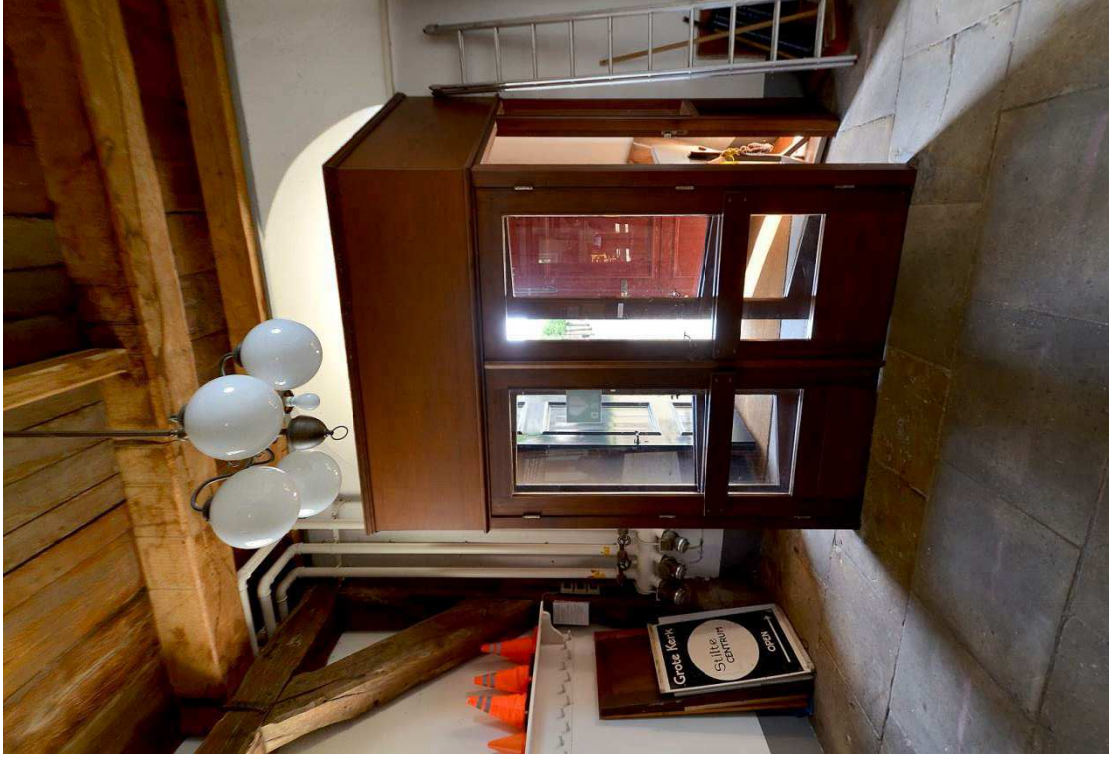
140. Noordgevel westarm; de doorgang uit 1738-1740 is voorzien van een uitgewerkte omlijsting met een gedecoreerd fries, gevolgd door een opzetstuk geflankeerd door klauwstukken. De dubbele deur is in 1955-1957 vernieuwd.

141. Noordgevel westarm, detail van het opzetstuk (1738-1740) met het alliantiewapen Van Rechteren-Von Isenburg, van de toenmalige heer van Almelo en zijn (overleden vrouw).

Interieur (afb. 142-194)

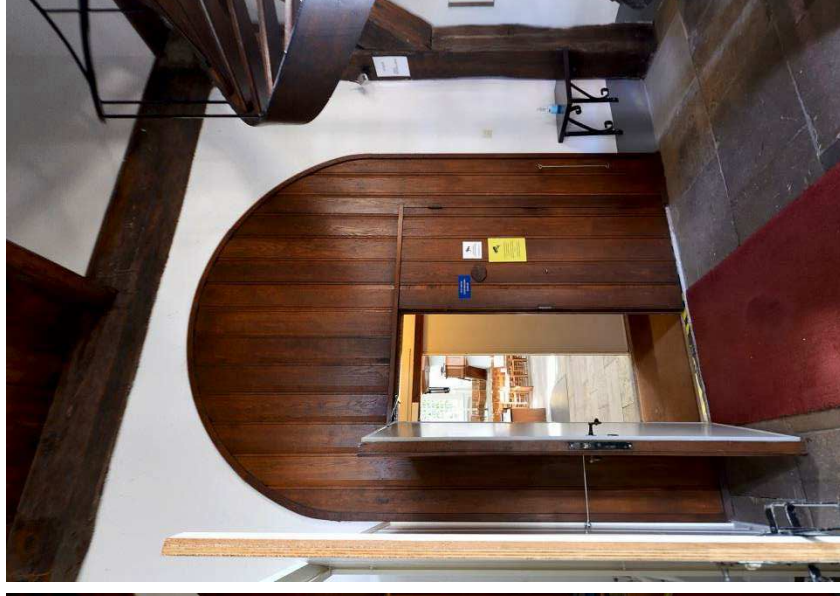
Zowel het interieur van de lage aanbouwen als van de kerkruimte is overwegend tot stand gekomen in 1955-1957. In de kerkruimte waren, afgezien van een aantal grafzerken, toen als enige al het grafmonument en de gravenbank aanwezig, beide nog in het koor. Ook was er al een vloerniveaoverschil tussen het koor en de drie andere armen, maar dit is in 1955-1957 vergroot, door verhoging van de koorvloer. Hierop zijn toen wel dezelfde zerken en tegels van Bentheimersteen teruggelegd, in zand. In de andere vleugels is tegelijk, buiten de bankenblokken, de huidige dekvloer aangebracht van Duitse kalksteentegels (Gernsheimer Blaubank), de steensoort die ook is gebruikt voor de koortrap. In deze tegelvloer is onder het orgelbalkon één historische zerk is teruggelegd, waarbij in het torenportaal tevens de huidige vloer van achttiende-eeuwse vierkante tegels van Bentheimersteen is gelegd, afkomstig uit de kerkzaal. De tegelvloer ontbreekt alleen ter plaatse van de bankenblokken, waar een dek vloer van (naald)hout ligt. Ook de banken dateren van 1955-1957, en zijn ontworpen door de betrokken architect Sijmons, net als het orgelbalkon, de preekstoel, de doopvont, de tekstborden (Geboden en Belijdenis) en de verschillende binnendeuren - de doorgangen in de oostmuren van de dwarsarmen bestonden voor 1955 niet. Ook het gekoofde houten plafond is door Sijmons vernieuwd, maar naar het bestaande model, terwijl de Venetiaanse kroonluchters door hem zijn opgehangen. Alleen het tochtportaal in de toren dateert van later, evenals het mivatoilet en de inblaasopening van de luchtverwarming noordwestelijk in het koor. Verder is het rouwbord (uit 1779) in het koor een bruikleen.

142. Toren, entree, het tochtportaal tegen de westmuur uit de jaren 1970; de vloer is in 1955-1957 belegd met achttiende-eeuwse tegels van Bentheimersteen die afkomstig waren uit de kerkzaal.

143. Toren, het mivatoilet, recent aangebracht in de noordoosthoek.

144. Toren, tochtportaal uit 1955-1957 in de doorgang in de oostmuur, naar de kerkzaal.

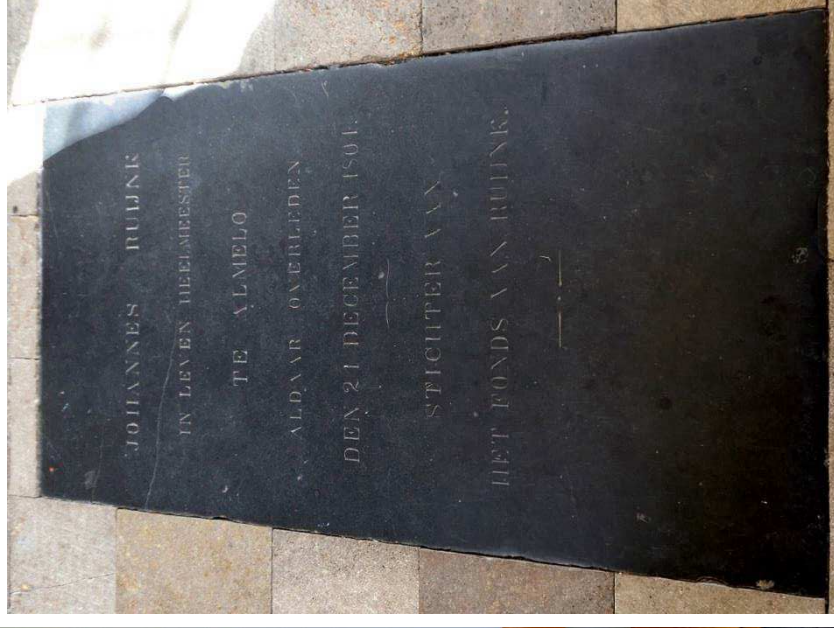
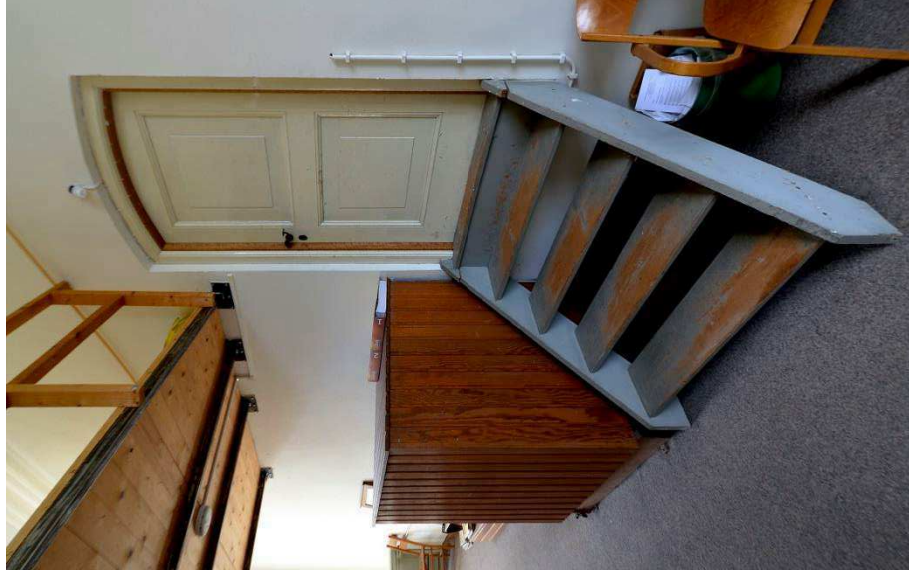

145. Toren, de spiltrap in de zuidoosthoek naar ontwerp van Sijmons en Schiere, die omstreeks 1955 nog in de noordwesthoek was gepland; de trap leidt naar het orgelbalkon en de verdiepingen van de toren.

146. Westarm, onder het orgelbalkon vanuit het zuiden, met links het tochtportaal uit 1955-1957 in de westmuur met de doorgang naar de entree in de toren. Het plafond onder het balkon dateert van 1955-1957, evenals de zuilen met Ionische kapitelen aan de oostkant.

147. Schip, orgelbalkon tegen de westmuur, gemaakt in 1955-1957 naar ontwerp van Sijmons en Schiere, met eronder het tochtportaal met doorgang naar de toren.

148. Westarm, op het orgelbalkon met zicht op de in 1955-1967 herbouwde orgelkas vanuit het noordwesten, en links de balkonbalustrade uit 1955-1957.

149. Westarm, op het orgelbalkon; de doorgang in de westmuur naar de toren.

150. Westarm, centraal bevindt de enige grafzerk in de kerkzaal (de overige liggen in het koor), van de heelmeeester Johannes Ruijnk, overleden op 24 december 1804.

151. Westarm vanuit het oosten; de kroonluchter van Venetiaans glas dateert van omstreeks 1955.

152. Westarm, noordmuur met de doorgang uit de bouwtijd, die in 1955-1957 is voorzien van een nieuw kozijn en dito gekopieerde dubbele deur, wat ook geldt voor zijn zuidelijke tegenhanger.

153. Westarm vanuit het noordoosten, met links de zuidmuur met de doorgang uit de bouwtijd, voorzien van een nieuw kozijn en dito gekopieerde dubbele deur (1955-1957). De orgelkas is in 1754 gemaakt door A.A. Hinsz voor het nieuwe orgel van Hess uit vermoedelijk hetzelfde jaar, en in 1955-1959 herbouwd. Het binnenwerk is in 1873 volledig vervangen door Richard Ibach uit Barmen (D), en in 1954 opnieuw door de fa. Van Leeuwen. In 1990 is het orgel gerestaureerd.

154. Kruising, vanuit het oosten richting de westarm; de stoelen zijn vermoedelijk omstreeks 1945-1950 geplaatst en gehandhaafd bij de restauratie 1955-1957.

155. Kruising, vanuit het zuiden richting de noordarm.

156. Kruising, de marmeren doopvont, gemaakt in 1955-1957 naar ontwerp van Sijmons en Schiere.

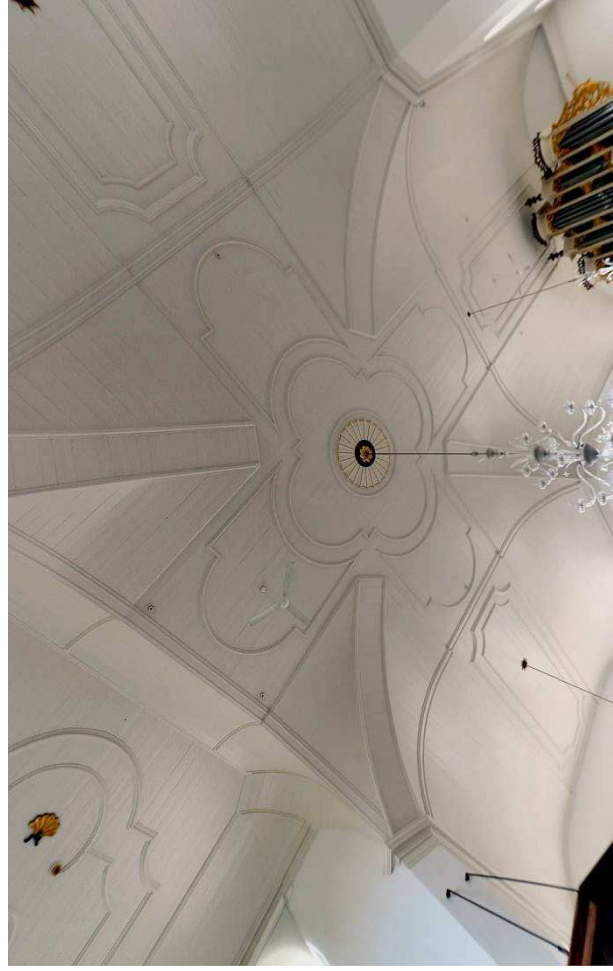
157. Kruising vanuit het noorden richting de zuidarm.

158. Kruising vanuit het noordwesten, met links het koor en rechts de zuidarm.

159. Kruising; zuidelijk van de koortrap bevindt zich de preekstoel met galmbord uit 1955-1957, naar ontwerp van Sijmons en Schiere.; rechts nog een bank, eveneens gemaakt naar hun ontwerp voor de voormalige Avondmaalsopstelling in het koor.

160. Kruising, het gekoofde houten plafond vanuit het noordoosten; het plafond is in 1955-1957 vernieuwd naar bestaand model.

161. Kruising, de middelste (en grootste) van de vijf kroonluchters van Venetiaans glas, opgehangen omstreeks 1955.

162. Kruising, de koortrap van Duitse kalksteentegels (Gernsheimer Blaubank) stamt uit 1956-1957, evenals de vloertegels van dezelfde steen van de kerkzaal.

163. Noordarm vanuit het noordwesten; de doorgang in de oostmuur naar de consistoriekamer is in 1955-1957 gemaakt.

164. Noordarm vanuit het noordoosten; de banken zijn in 1955-1957 gemaakt naar ontwerp van Sijmons en Schiere.

165. Noordarm; tegen de westmuur staat sinds 1955-1957 de gravenbank (1738-1740, op zijn laatst), die voorheen in het koor tegen de noordmuur stond.

166. Noordarm, gravenbank; het wapen is in 1805 vervangen vanwege de komst van een nieuwe heer van Almelo, de eerste uit het geslacht Van Rechteren Limpurg; de bank is voorzien van fraai snijwerk.

167. Zuidarm vanuit het noordwesten.

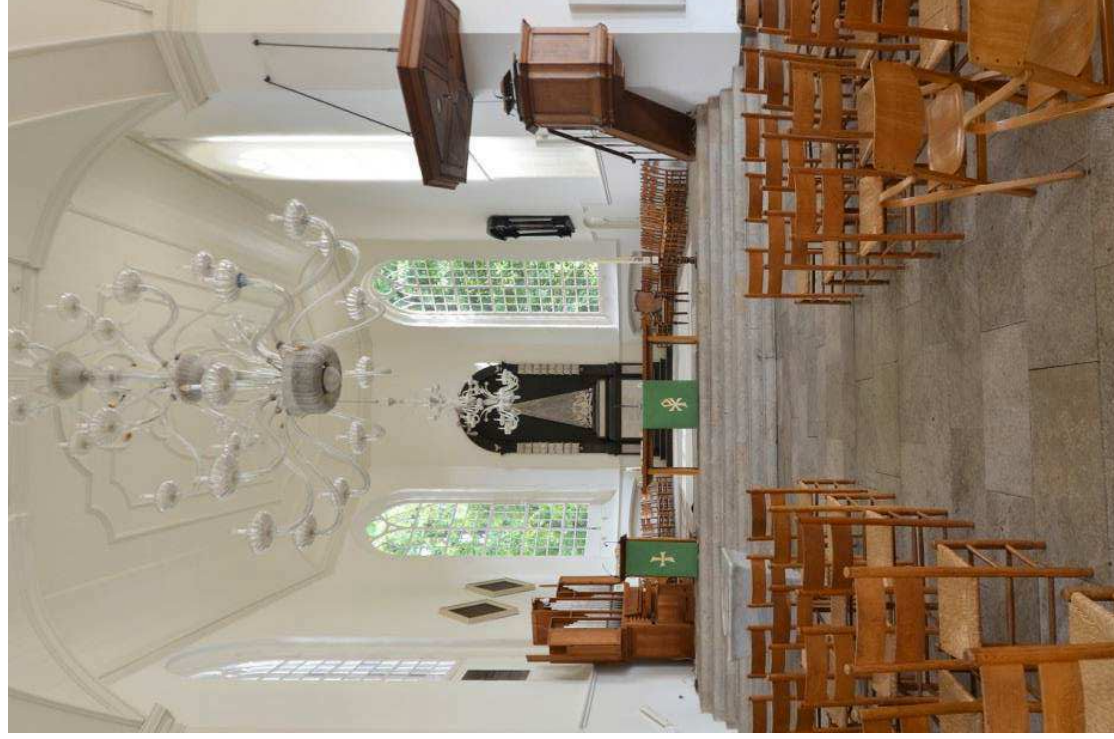
168. Zuidarm vanuit het zuidoosten; achter (links) van de banken (1955-1957) is recent opslaguimte gecreëerd, waarbij men het achtershot (1955-1957) heeft verhoogd om deze uit het zicht te houden; dit is ook in de noordarm gebeurd.

169. Zuidarm, oostmuur, waar in 1955-1957 een doorgang is gemaakt naar de aanbouw uit 1955-1957.

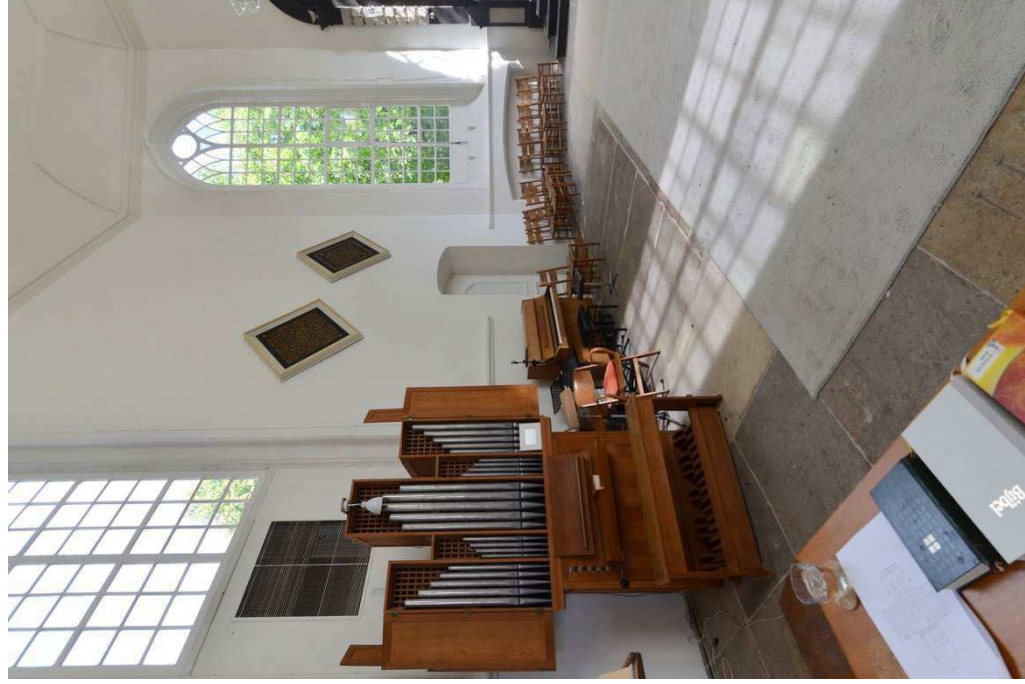
170. Kruising vanuit het noordwesten, met aan weerszijden de dwarsarmen en op de achtergrond het koor.

171. Koor vanuit het westen (kruising).

172. Koor, het gekoofde houten plafond vanuit het oosten, gemaakt in 1955-1957 naar bestaand model; oostelijk (boven) en westelijk zijn hier, anders dan elders, goudkleurige schelpornamenten en rozetjes aanwezig.

173. Koor, noordmuur vanuit het zuidwesten; links het kabinetorgel uit 1960 dat is verworven in 1976; erboven een inblaasopening van de heteluchtverwarming uit 1984-1985.
 174. Koor, noordmuur; de doorgang stamt uit de bouwtijd, maar het kozijn en de paneeldeur dateren van 1955-1957; de doorgang leidt naar de noordoostelijke aanbouw uit 1955-1957.

Boven de doorgang bevinden zich het Geboden- (links) en Belijdenisbord, beide gemaakt in 1955-1957 naar ontwerp van Sijmons en Schiere.

175. Koor vanuit het zuidoosten; de vloer is belegd met grafzerken die in 1955-1957 zijn opgenomen en teruggelegd op een verhoogd zandbed.

176. Koor, detail van de vloer vanuit het oosten; detail van de historische grafzerken.

177. Koor, in 1955-1957 is zuidoostelijk in de vloer de epitaaf van Carel August Emanuel van Rechteren (1708-1789) opgenomen, afkomstig van de zuidmuur van het koor (afb. 51).

178. Koor, de apsis waar centraal tegen de sluitmuur sinds 1770-1772 het grafmonument staat.

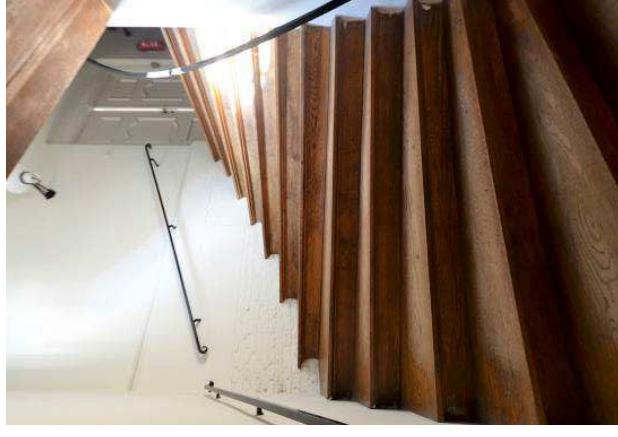
179. Koor, apsis, het grafmonument voor Adolph Hendrik graaf van Rechteren (1657-1731) en zijn vrouw Sophia Juliana zu Castell Rüdtenhausen (1673-1758), ontworpen en vervaardigd door de verder onbekende beeldhouwer Jacobus Luraghi.

180. Koor, zuidmuur; de doorgang is omstreeks 1805 gemaakt en leidt nu naar de zuidoostelijke aanbouw uit 1955-1957; westelijke venster is in 1835 aan de onderzijde gedicht, toen hier een doorgang werd gemaakt, die in 1955-1957 weer is gedicht.

181. Koor, zuidmuur; de doorgang stamt uit omstreeks 1805, maar het kozijn en de paneeldeur dateren van 1955-1957; erboven hangt een rouwbord uit 1779 in bruikleen.

182. Zuidoostelijke aanbouw, begane grond, hal vanuit het noordoosten, de doorgang, voorzien van een harmonica-deur (1955-1957) naar de vergaderzaal, met op de achtergrond de doorgang in de westmuur (zuidelijke oostgevel kerk) uit 1955-1957, naar de zuidarm.
183. Zuidoostelijke aanbouw, begane grond, hal, met zicht op de steunberen van de zuidgevel van het koor, er rechts op de achtergrond de doorgang naar het koor; de parketvloer en het houten plafond stammen uit de bouwtijd (1955-1957).
184. Zuidoostelijke aanbouw, de trap (1955-1957) in de zuidwesthoek tussen de begane grond en het souterrain.

185. Zuidoostelijke aanbouw, begane grond, vergaderzaal vanuit het noorden; het gekoofde houten plafond dateert van de bouwtijd (1955-1957).

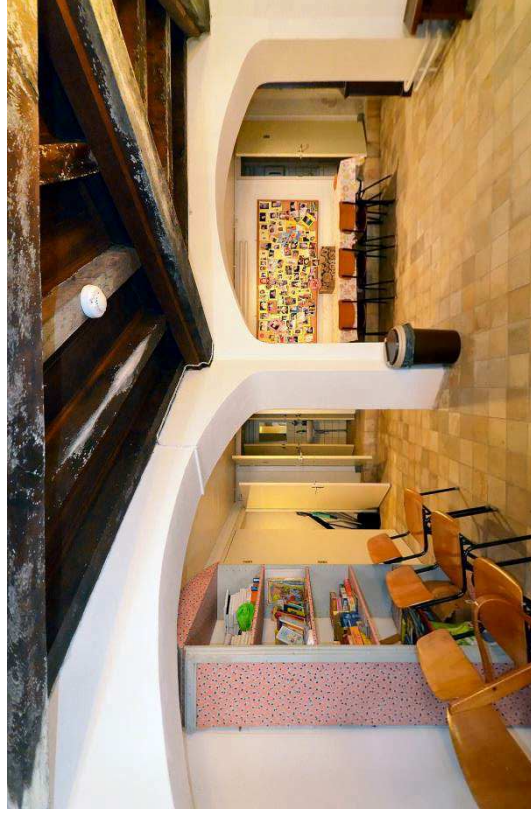
186. Zuidoostelijke aanbouw, begane grond, vergaderzaal vanuit het zuiden, met in de noordwand de doorgang met harmonica-deur (1955-1957) naar de hal; de parketvloer is gelegd in 1955-1957.

187. Zuidoostelijke aanbouw, souterrain vanuit het noordoosten, met rechts de trap naar de begane grond; de vloer is belegd met vierkante flagstonetegels uit 1955-1957.

188. Zuidoostelijke aanbouw, souterrain vanuit het zuidoosten, met op de achtergrond de toiletgroepen en de berging; het eikenhouten balkenplafond stamt uit 1955-1957.

189. Zuidoostelijke aanbouw, souterrain; de noordzijde met de toiletgroepen uit 1955-1957 en de recent tegen de westmuur (links) gemaakte berging.

190. Noordoostelijke aanbouw, begane grond, (kleine) consistoriekamer vanuit het noordwesten, met op de achtergrond de doorgangen naar het toilet (links; 1955-1957), en de kluis (1955-1957) in de zuidwand; de parketvloer dateert van de bouwtijd (1955-1957).
191. Noordoostelijke aanbouw, begane grond, (kleine) consistoriekamer vanuit het zuidwesten, met op de achtergrond de doorgang naar de technische ruimte (links; 1955-1957), en naar het portaal (1955-1957).

192. Noordoostelijke aanbouw, begane grond, technische ruimte, oorspronkelijk de kamer van de predikant.
193. Noordoostelijke aanbouw, begane grond, portaal (1955-1957) vanuit het zuiden, met rechts de doorgang naar het buiten en op de achtergrond de trap naar de kelder.
194. Noordoostelijke aanbouw, kelder vanuit het noorden met zicht op de heteluchtverwarmingsinstallatie.

